

University of
Business and Science

F.T.KALANDAROVA

UMUMIY PEDAGOGIKA

O'quv qo'llanma

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

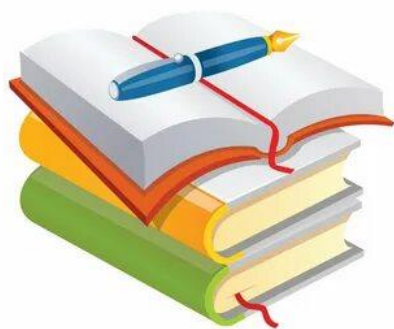
**UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE
NODAVLAT OLIY TA’LIM MUASSASASI**

KALANDAROVA FAZILAT TOXIROVNA

UMUMIY PEDAGOGIKA

O‘QUV QO‘LLANMA

(Barcha bakalavriat ta’lim yo‘nalishlari uchun)

NAMANGAN – 2025

UO‘K: 37.013 (075.8)

KBK: 74.0

K – 17

Kalandarova, Fazilat Toxirovna

Umumiy pedagogika / o‘quv qo‘llanma / Kalandarova Fazilat Toxirovna. – Namangan: «SUNRISE-PRO», 2025. – 176 bet.

KBK: 74.0

O‘quv qo‘llanma barcha bakalavriat ta‘lim yo‘nalishlari uchun uchun yaratilgan. Unda umumiy pedagogika tushunchasining mohiyati, ushbu fanda dars jarayonlarini olib borishning o‘ziga xos xususiyatlari, o‘qituvchilarning pedagogik sifatlarini rivojlantirish yo‘llari, umumiy pedagogikaning ta‘lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati, ta‘lim-tarbiya jarayoniga ta‘sir qiluvchi omillar, ta‘limni tashkil etishda pedagogning salohiyati va pedagogik mahoratning o‘qituvchi faoliyatidagi ahamiyatiga doir masalalar haqida so‘z yuritilgan. Alohida e‘tibor ma‘ruza va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida talaba tinglovchilarda “Umumiy pedagogika” faniga bo‘lgan qiziqish hamda alohida yondashuvni rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu qo‘llanmadan uzliksiz ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat olib borayotgan pedagoglar, “Umumiy pedagogika” fanini o‘qitishda o‘z tajribalarini oshirish istagida bo‘lgan o‘qituvchilar hamda ta‘lim jarayonida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish masalasiga qiziquvchilar uchun mo‘ljallangan.

В данном учебном пособии идет речь об основе общей педагогике, а также о развитии педагогической науки, месте и роли педагогического мастерства в деятельности педагога. В основном представлены сведения о значении педагогической науки в истории развитых стран Запада и Востока, освещены вопросы содержания и результативности проводимых в нашей стране реформ в области педагогики.

Также особое внимание уделяется исследованиям по изучению зарубежного опыта повышения педагогического мастерства. Излагаются конкретные моменты его методологической основы. Раскрывается роль и значение передового опыта в системе образования в обеспечении развития государств.

Taqrizchilar:

N.J.Abdullayeva – pedagogika fanlari doktori (Ds), professor

N.R.Karimova – pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Mazkur o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 6.09.2024 yildagi 333-sonli buyrug‘iga asosan № 333-183-sonli nashr ruxsatnomasi ega.

ISBN: 978-9910-631-71-9

© F.T.Kalandarova, 2025

© «SUNRISE-PRO», 2025

Shartli belgilar:

Mavzu. Mavzu nomi keltiriladi.

Tayanch tushunchalar. Mavzuda yoritilgan mazmunning qisqacha nomi.

Test va nazorat savollari! Mavzuga doir test va savollar.

Glossary! Mavzuning nazariy qismidagi eng zarur atamalar beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar. Mavzuni shakllantirish uchun foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

SO‘Z BOSHI

Zamonaviy jamiyat o‘zining tez va chuqur o‘zgaruvchan tavsifiga ega bo‘lib, bunday o‘zgarishlar jamoatchilik tuzilmalari, jumladan, mustaqil davlatlar, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, demografik siyosat, urbanizatsiya jarayonlarida ko‘zga yaqqol tashlanmoqda. Ta’lim ham global umumhamjamiyat tuzilmasining alohida tarkibiy qismi sifatida jamiyatda bo‘layotgan barcha o‘zgarishlarni hisobga olishi, ana shu asosda o‘z tuzilishi va faoliyat mazmunini o‘zgartirishi zarur. Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarni ochib berdi. Insoniyatning davlat va jamiyat qurilishiga doir asriy tajribalari ijtimoiy munosabatlarni yangicha yondashuvlar asosida tartibga solish borasidagi ilg‘or yondashuvlarning qaror toptirishiga olib keldi. Bugungi tezkor davr talabalarni ham qisqa muddatda va asosli ma’lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda ta’lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko‘ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo‘naltirilishi talab qilinmoqda. Buning uchun korxona va tashkilotlarda boshqaruv xodimlarining boshqarish madaniyati va boshqarish jarayonida ish yuritish usullari, ishlash shakllari, axloqiy etik va estetik hamda rahbarlik sifatlarini oshirish va qobiliyatini rivojlantirish zarur. Chunki korxona va tashkilotlarning samarali ishlashini malakali rahbar xodimlar ta’minlaydi. Bu borada Respublikamizning Birinchi Prezidenti shunday deydi: «Bugungi kunning eng muhim vazifasi – hayotimizning barcha sohalarida, ayniqsa, boshqaruvida, respublika miqyosida, viloyat, shahar, tuman, qishloq va mahallalarni boshqarishda, tarmoq bo‘g‘inlarini

idora etishda yangicha fikrlaydigan, qiyin damlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan, hayot bilan hamqadam yurishga qodir, imoni pok, bilimdon, ishbilarmon odamlarni topish, ularga ishonch bildirishdan iboratdir».

III-modul. “Pedagogik mahorat”

1-mavzu: Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o‘qituvchi mahorati masalalari. Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari

Reja:

1. Pedagogik faoliyat va uning o‘ziga xos xususiyatlari.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida pedagogik faoliyatni tashkil etishga qo‘yilgan talablar.
3. Pedagogik fikrlar taqqiyotida o‘qituvchi mahorati masalalari.
4. Pedagogik mahorat haqida tushuncha. Pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlari.

Tayanch tushunchalar: *pedagogik faoliyat, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, o‘qituvchi mahorati, pedagogik mahorat, pedagogik insonparvarlik yo‘nalishi, ixtisos-mutaxassislikka doir bilimlar (kasbiy bilimlar), pedagogik qobiliyat, pedagogik texnika (ko‘nikma-iqtidor).*

Pedagogik faoliyat va uning o‘ziga xos xususiyatlari. Pedagogik faoliyat deganda biz keksa avloddan yosh avlodga insoniyat tomonidan to‘plangan madaniyat va tajribani o‘tkazish, ularning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatlardagi muayyan ijtimoiy rollarni bajarishga tayyorlash uchun sharoit yaratishga qaratilgan kattalar ijtimoiy faoliyatining alohida turini tushunamiz.

Pedagogik faoliyatning mohiyatini uning tuzilishini tahlil qilish orqali ochish mumkin, bu A.N.Leontiev maqsadlar, motivlar, harakatlar (operatsiyalar), natijalarning birligini ifodalagan va u maqsadni uning tizim hosil qiluvchi xususiyati deb hisoblagan.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu faoliyat faqat o'qituvchilar tomonidan professional tarzda amalga oshiriladi va ota-onalar, ishlab chiqarish jamoalari, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari o'quv jarayonining ixtiyoriy yoki ixtiyoriy ishtirokchisi bo'lgan, umumiy pedagogik faoliyatni amalga oshiradilar.

Ijtimoiy funksiyalari, kasbiy ahamiyatli shaxsiy fazilatlariga qo'yiladigan talablar, psixologik stressning murakkabligi nuqtai nazaridan o'qituvchining faoliyati yozuvchi, rassom, olim faoliyatiga yaqin. Pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi, eng avvalo, uning obyekti va mahsuli shaxsning shaxsiyati ekanligidadir.

Pedagogik faoliyat muayyan hodisa sifatida maxsus funksiyalar bilan tavsiflanadi va quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- a) faoliyat maqsadi;
- b) faoliyat predmeti;
- v) faoliyat vositalari.

Ammo bunday umumiy shaklda bu komponentlar har qanday faoliyat turiga xosdir.

Bu holda pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi nimada?

Birinchidan, maqsadli belgilashda, pedagogik faoliyatning ijtimoiy ahamiyati, bu davrda avlodlarning ijtimoiy uzluksizligi katta darajada amalga oshiriladi, yosh avlodning mavjud ijtimoiy aloqalar tizimiga kiritilishi insonning tabiiy imkoniyatlarini amalga oshiradi. muayyan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish.

Ikkinchidan, pedagogik faoliyat mavzusida o'qituvchi tomonidan o'quvchilar, o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy tajribani o'zlashtirishga qaratilgan o'quv, maktabdan tashqari yoki maktabdan tashqari mashg'ulotlarini ularning shaxsiy shakllanishi va rivojlanishining asosi va sharti sifatida tashkil etish tushuniladi. Pedagogik faoliyat jarayonida umumiy va kasbiy madaniyatni o'zlashtirgan shaxs (o'qituvchi) va uni

o'zlashtirgan o'ziga xos individual fazilatlar to'plamiga ega bo'lgan shaxs (talaba, o'quvchi) o'rtasida o'zaro aloqalar amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyat Subyektining bu o'ziga xosligi uning mohiyatini murakkablashtiradi, chunki o'quvchi allaqachon bir qator omillar (oilalar, do'stlar, ommaviy axborot vositalari va boshqalar) ta'sirining mahsuli bo'lgan shunday obyektidir.

Bu omillarning aksariyati (masalan, ommaviy axborot vositalari) o'z-o'zidan, ko'p qirrali, turli yo'nalishlarda harakat qiladi. Va ulardan eng muhimi, eng katta ishontirish va ko'rinishga ega bo'lgan, barcha ko'rinishlarida haqiqiy hayotdir. Pedagogik faoliyat jamiyatdan ham, o'quvchining o'zidan ham kelib chiqadigan barcha ta'sirlarni moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, pedagogik vositalarda, aktyorlik ajralmas qismi ta'lim jarayoni va uning ishlashi va maqsadlariga erishishni ta'minlash. Pedagogik vositalar, bir tomondan, pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish uchun mo'ljallangan moddiy obyektlar va ma'naviy madaniyat obyektlari (chizmalar, fotosuratlar, kino va video materiallar, texnik vositalar va boshqalar). Boshqa tomondan, pedagogik vosita – bu o'quvchilarni o'z ichiga olgan turli xil faoliyat turlari: mehnat, o'yin, o'qitish, muloqot, bilim.

Pedagogik faoliyatda, boshqa faoliyat turlarida bo'lgani kabi, uning predmeti va obyekti (predmeti) farqlanadi. Biroq, talaba yoki o'quvchi bu faoliyatda nafaqat obyekt, balki Subyekt sifatida ham harakat qiladi, chunki pedagogik jarayon faqat uning o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash elementlarini o'z ichiga olgan taqdirdagina samarali bo'ladi. Bundan tashqari, ta'lim va tarbiya jarayoni nafaqat o'quvchini, balki o'qituvchini ham o'zgartiradi, unga shaxs sifatida ta'sir qiladi, unda qandaydir shaxsiy xususiyatlarni rivojlantiradi va boshqalarni bostiradi. Pedagogika sof insoniy faoliyat shakli bo'lib,

ijtimoiy hayot ehtiyojlaridan, insoniyat madaniyati taraqqiyoti ehtiyojlaridan kelib chiqadi, agar jamiyat uni yangi avlodlarga yetkaza olsa, uni saqlab qolish va rivojlantirish mumkin. Bu boradagi pedagogik jarayon insoniyat tarixining mavjudligi, uning izchil rivojlanishining ajralmas sharti bo'lib, ularsiz moddiy va ma'naviy madaniyat mavjud bo'lishi ham, undan foydalanishi ham mumkin emas.

Pedagogik jarayonning maqsadi nafaqat uning tashkil etilishini, balki ta'lim va tarbiya usullarini, undagi munosabatlarning butun tizimini belgilaydi. Pedagogik faoliyatning tarixiy shakllaridagi o'zgarishlar, pirovardida, jamiyatning inson shaxsiyatining ayrim turlariga bo'lgan ehtiyojlari bilan belgilanadi, bu ta'limning maqsad va vazifalarini, uning usullari va vositalarini belgilaydi, o'qituvchining faoliyatini boshqaradi, garchi tashqi ko'rinishida o'qituvchi shunday ko'rinishi mumkin. nimani va qanday qilib o'rgatishini o'zi tanlaydi. Pedagogik faoliyat natijasi ham o'ziga xosdir – ma'lum miqdorda ijtimoiy madaniyatni o'zlashtirgan shaxs. Ammo, agar tabiatga qaratilgan moddiy ishlab chiqarishda mehnat mahsulini olish bilan jarayon shu bilan tugasa, pedagogik faoliyat mahsuli – shaxs yanada o'z-o'zini rivojlantirishga qodir bo'lib, uning ta'siriga ham ega bo'ladi. bu odamdagi o'qituvchi yo'qolmaydi va ba'zan unga butun umr ta'sir qilishda davom etadi. Pedagogik faoliyatning eng muhim xususiyati shundaki, u boshidan oxirigacha odamlar o'rtasidagi shaxslararo o'zaro munosabatlar jarayonidir, shuning uchun u tabiiy ravishda axloqiy tamoyillarni o'z ichiga oladi.

O'qituvchi mehnati jamiyatda hamisha yuksak baholangan. U tomonidan bajarilgan ishning ahamiyati, hokimiyat doimo o'qituvchilik kasbiga hurmat bilan munosabatda bo'lishni belgilab bergan. Hatto qadimgi yunon faylasufi Aflotun ham, agar poyabzalchi yomon usta bo'lsa, davlat bundan unchalik zarar ko'rmaydi – fuqarolar biroz

yomonroq kiyinadi, lekin agar bolalar tarbiyachisi o'z vazifalarini yaxshi bajarmasa, butun avlodlar. mamlakatda nodon va yomon odamlar paydo bo'ladi. 17-asrda yashagan va haqli ravishda ilmiy pedagogika-ning asoschisi hisoblangan buyuk slavyan pedagogi Yan Amos Komenskiy o'qituvchilarga "quyosh ostida hech narsa bo'lishi mumkin bo'lmagan ajoyib lavozim berilgan", deb yozgan. U o'qituvchilar o'quvchilarning ma'naviy rivojlanishining ota-onalari ekanligini ta'kid-ladi; O'qituvchilarning bevosita tashvishi talabalarga yaxshi o'rnak ko'rsatishdir.

Qishloq maktabi o'qituvchisining pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Hozirgi vaqtda qishloq maktabi ko'pincha qishloqning yagona intellektual va madaniy markazi bo'lib, shuning uchun qishloq hayotining ko'plab masalalarini hal etish bevosita uning faoliyatiga bog'liq. Bunday sharoitda qishloq maktabi faoliyatini tarkibiy va mazmunan qayta qurish ham ta'lim tizimini barqaror rivojlantirish, ham mamlakat qishloq xo'jaligini isloh qilish uchun zarurdir.

Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi yuzaga kelgan vaziyatning chalkash "zanjirlarini" tartibga keltiradi. Masalan, dars boshlandi. Lekin sinfda o'quvchilar janjallashib qoldilar. Bu pedagogik vaziyat. O'qituvchining vazifasi shu vaziyatlarning yechimini rejali, bosqikli bilan hal eta olish hisoblanadi. Sinfda yuzaga kelgan muammolarning yechimini topish o'qituvchining vazifasidir. Pedagogik vazifaning yechimini topishning bir nechta bosqichlari mavjud:

1-bosqich: vaziyatni tahlil etish va muammoni chuqur fikrlash. Tajribasiz o'qituvchi yuzaga kelgan vaziyatning kelib chiqish sabablarini aniqlanmadi, demak vazifani hal etish uchun qabul qilingan qaror ham ko'pincha xato buladi.

2-bosqich: kelishmovchilikni, nizoni keltirib chiqargan butun pedagogik jarayon keng va chuqur tahlil etiladi. O‘quvchining asab va ruhiy holatini, oilaviy sharoiti, o‘rtoqlarining ta’siri va boshqa omillar, ayniqsa, o‘quvchi o‘zining xatti-harakatini chuqur tahlil etishi kerak. Natijada yuzaga kelgan pedagogik vaziyatning sabablari va motivlari ayon bo‘ladi.

3-bosqich: pedagogik vaziyat va pedagogik vazifa haqida faraz, taxmin ilgari suriladi. Qanday pedagogik chora va vositalardan, usul va metodlardan foydalanish haqida qaror qabul qilinadi hamda asta-sekinlik bilan amalga oshiriladi. Ammo vazifani hal etishda biror bir uslubdan foydalanish imkoniyati bulmasa, bu uslub boshqasi bilan almashtiriladi. Shuni unutmaslik kerakki, sinfda yuzaga kelgan pedagogik vaziyatning asl sababini o‘qituvchi avvalambor o‘zidan axtarishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida pedagogik faoliyatni tashkil etishga qo‘yilgan talablar. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 44-moddasi Pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqi deb nomlanib unda quyidagilar bayon etiladi:

Tegishli ma’lumoti, kasbiy tayyorgarligi bo‘lgan va ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqiga ega. Magistraturani tamomlagan shaxslar va diplomli mutaxassislar o‘z mutaxassisligi bo‘yicha pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqiga ega.

Agar qonunchilikda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, pedagogik oliy ma’lumotga ega bo‘lmagan shaxslarga qayta tayyorlash kurslaridan o‘tganidan keyin ta’lim tashkilotlarida (bundan oliy ta’lim tashkilotlari mustasno) pedagogik faoliyat bilan shug‘ullanish huquqi beriladi.

Ishlab chiqarish ta'limi ustalari qayta tayyorlash kurslaridan o'tmasdan professional ta'lim tashkilotlarida pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishga haqli.

Zarurat bo'lganda professional ta'lim tashkilotlari ishlab chiqarish ta'limi ustalarini, shuningdek tegishli bilim hamda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan, oliy ma'lumoti bo'lmagan boshqa mutaxassislarni amaliy va qo'shimcha mashg'ulotlarni olib borish uchun jalb etishi mumkin.

Pedagogik fikrlar taqqiyotida o'qituvchi mahorati masalalari.

Buyuk allomalarimiz o'z asarlarida mudarrislar kasbining nozikligini, mas'uliyatli ekanligini va murakkabligini, shu bilan birga sharaflilik ekanligini, yoritib, muallimning mahorati, ularga qo'yilgan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, shogirdlar bilan munosabatga kirishish mahorati, muomalasi to'g'risida o'z mulohazalarini bildirganlar. Uyg'onish davrining yetuk namoyondalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Ma'aliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, Shayx Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy kabilarning ijodiy merosi pedagogik tafakkurni shakllantirishda bo'lajak murabbiylarga muhim manba bo'lib hisoblanadi.

Forobiy o'zining didaktik qarashlarida ustoz, o'qituvchining mas'uliyatini alohida ifodalaydi. "Ustoz, – deydi u, – shogirdlariga qattiq zulm ham, haddan tashqari ko'ngilchaklik ham qilmasligi lozim". Chunki ortiqcha zulm shogirdga ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi, bordi-yu ustoz juda yumshoq bo'lsa, shogird uni mensimay quyadi va u beradigan bilimdan sovib qoladi.

Beruniy mamlakatning obodonligi ilm-fanning ravnaqi tufayli deb aytadi, yoshlarning baxt-saodati va kamoloti esa ularga bilim va ma'rifat beruvchi mudarrislariga bog'liq deb ta'kidlaydi. Ilm va ma'rifat sari

intiluvchi tolib va mudarrisarga deydiki: “Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko‘r qilib qo‘yadigan nafs va turli buzg‘unchi holatlardan, qotib qolgan turli eski urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko‘zlikni quli bo‘lishdan ozod bo‘lmog‘i dar-kor”.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino pedagogik qarashlarida inson-ning ham aqliy, ham axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uning kamolga etishining asosiy mezoni sifatida talqin etiladi. Sharqda «Shayx ar-Rais» nomi bilan mashhur bo‘lgan alloma – Abu Ali ibn Sino o‘qituvchi mahorati haqida fikr yuritarkan, quyidagilarni eslatib o‘tadi:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo‘lish;
- berilayotgan bilimning talabalar qanday o‘zlashtirib olayotganiga e’tibor berish;
- ta’limda turli metod va shakllardan foydalanish;
- talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- aqliy darajasiga mos ravishda ta’lim berish;
- har bir so‘zning bolalar hissiyotini uyg‘otishi darajasida bo‘lishiga erishish zarur.

Abul-Qosim Mahmud ibn Umar Az-Zamaxshariy (1075 – 1144) jahon ilm-fani va madaniyatiga salmoqli hissa qo‘shgan mashhur olim va adibdir. U o‘z asarlarida halollik va pokizalikni, ilmga muhabbatni, mardlik va olijanoblikni ulug‘laydi. Ulug‘ mutafakkir “Navobig‘ul-kalim” (“Nozik iboralar”) asarida kishilar ilmli bo‘lish, o‘qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo‘ladi, olim kishi oqil, bilimdon va chiroyli xushxat yozuvga ega bo‘lsa, bu uning kamolotga etganligidan dalolatdir, deydi. Asarda mudarrislar to‘g‘risida noyob fikrlar bildirilgan: “Murabbiy o‘qib tursagina murabbiy bo‘la oladi, agar o‘qishni to‘xtatib qo‘yar ekan, unda murabbiylik o‘ladi”.

Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziy XIII asrda Eronda yashab ijod qilgan yirik shoir va mutafakkirdir. U faylasuf-shoir bo'lishi bilan birga tajribali murabbiy ham bo'lgan. Shoir "Guliston" asarida o'z davri mudarrislarini turli toifaga bo'lib, ularni ta'riflaydi. Qattiqqo'l o'qituvchilarni "...basharasi tirishgan, tili zahar, yomon xulqli, odamlarni ranjitadigan, gadoy tabiatlik, ochko'z, uni ko'rishi bilan shogirdlarining kayfiyati uchar" shogirdlar undan bilim va tarbiya ololmaydilar. Yana bir toifadagi o'qituvchilar "...sodda, yaxshi va yumshoq ko'ngilli odam. Unar-unmasga so'zlamas edi va bolalarni ranjitadigan so'zlar og'zidan chiqmas edi. Uning farishtadek axloqliligi va mehribonligini ko'rgan bolalar murabbiyni mensimay qo'ydilar. Uning yumshoq tabiatlik ekanligini bilishib, ilmni ham o'rganmaydilar. Alqissa bolalar o'yin va to'polonga berilib vaqtни bekorga o'tkazdilar".

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy XV asrda yashab ijod qilgan. U o'z asarlarida insonning yuksak axloqiy hislatlarini, go'zal fazilatlarini kuylaydi. «Iskandar xirodnomasi» asarida muallimlar to'g'risida noyob fikrlarni bildirgan: "muallim aqlli, adolatli, o'zida barcha yuksak fazilatlarni mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. O'zini nomunosib tutgan murabbiy hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi". Shoir muallimning hayotdagi o'rnini quyidagi baytida bayon qiladi:

"Ustod, muallimsiz qolganda zamon, Nodonlikdan qora bo'lurdi jahon" Alisher Navoiy ijodida muallimlarga munosabat alohida berilgan. Uning fikricha, har bir inson o'ziga ta'lim va tarbiya bergan ustozini, o'qituvchisini umrbod hurmat qilishi va uni e'zozlashi kerak. Alisher Navoiy yosh avlod tarbiyasini har qanday tasodifiy murabbiyga ishonib topshirib bo'lmasligini aytib, o'qituvchiga yuksak talablarni qo'yadi. Bolani tarbiyalash va unga bilim berish, uning qobiliyatini o'stirish uchun nihoyatda savodli o'qituvchi va mahoratli tarbiyachi bo'lish kerak. Alisher Navoiy o'qituvchini faqat dars beruvchi, bilim beruvchi

deb bilmaydi, balki mahoratli tarbiyachi bo'lishi lozim deb ilm va odobni birga olib borilishini, bu ikki jarayon hech qachon ajralmasligini ta'kidlab o'tadi.

Buyuk alloma o'zining "Mahbub-ul qulub" didaktik asarida o'qituvchi xalq oldida obro'ga, hurmat va izzatga sazovor bo'lishi kerakligini, u xalq g'ami bilan yashashini, xalqqa yordam beruvchi, xalq bilan birga bo'lishi lozimligini aytadi. Nodon, mutaasib, johil mudarrislarni tanqid qilib, mudarris olimlar orasidagi eng sara "malak qiyofali" kishi bo'lishi, ya'ni sof ko'ngilli, pok qalbli, insofli, karam-muruvvatli, odobli, vafoli, kishilikning eng yaxshi va oliyjanob hislatlarini o'zida aks ettiruvchi bo'lishi kerak deydi. Ayniqsa, madrasalarda ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi mudarrislarga jiddiy talablarni qo'yadi:

«Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni unga bosh o'rin bo'lmasa, yaramasliklardan qo'rqsa va nopoklikdan qochsa... nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilish mumkin, balki halol desa, qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa, bu mudarris emas, yomon odatni tarqatguvchidir». Demak, mudarris bilimli, fozil va donishmand bo'lishi, kishilikning eng yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan oliyjanob va kamtarin bo'lishi, har qanday yaramas ishlardan holi va pok bo'lishi, o'z xulqi va odobi bilan boshqalarga namuna bo'lishi lozim.

O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish to'g'risidagi muammolar Yevropa olimlari Ya.A.Komenskiy, Djon Lokk, G.Pestalotssi, A.Disterverg, K.D.Ushinskiy kabilarning asarlarida o'z ifodasini topgan. Jumladan, chex olimi, mashhur pedagog Y.A.Komen-

skiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolalarni sevishi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, qobiliyati kabilarni kiritadi va ularning mohiyatini mukammal tavsiflab beradi.

Yan Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchilarning bola dunyo-qarashini rivojlantirishdagi roliga yuqori baho berib, o'qituvchilik «yer yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb» ekanligini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, o'qituvchi o'z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilishi zarur. Ya.A.Komenskiy o'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlar namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'quvchilarga mehr bilan muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortidan ergashtiruvchi va diniy e'tiqodni shakllantiruvchi.

I.G.Pestalotssi o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi.

A.Disterverg o'qituvchining ta'limdagi roliga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqtirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini takidlab o'tgan.

Pedagog olim Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo'tadillik, g'ayrat-shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarni kiritib, o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan.

A.I.Gersen, L.N.Tolctoy, I.G.Chernishevskiy, K.D.Ushinskiy kabi rus pedagog olimlari g‘arb mutafakkirlari g‘oyalarining vorislari sifatida mazkur muammolarga o‘z mulohazalarini bildirganlar. Jumladan, A.I.Gersen mulohazalariga ko‘ra, o‘qituvchining asosiy hislati – bu uning bolalar bilan munosabatda bo‘layotganligini sezishda, bolalar ruhiy dunyosini tushuna olishida, axloqiy qobiliyatining mavjudligida, chunki u shunday iste’dodga ega bo‘lmog‘i zarurki, unga har qaysi o‘qituvchi erisha olmaydi.

Taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, o‘qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir Qonun yoki Programma, ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi metod yoki tamoyillar o‘qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatdagi mahorati o‘rnini bosa olmaydi deb hisoblaydi.

K.D.Ushinskiy o‘qituvchi ma’naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to‘g‘risidagi g‘oyani ilgari suradi. Mazkur g‘oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o‘qituvchilarni qayta tayyorlovchi kurslar tizimini tashkil etishni u ilk bor asoslab bergan.

K.D.Ushinskiy o‘qituvchining mashaqqatli mehnatini ta’riflab shunday deydi: “Hali yetilmagan va fikri xayoli tarqoq bo‘lgan o‘ttiz yoki qirqta o‘quvchining ongini butun dars davomida mashg‘ul qilib turish uchun o‘qituvchi o‘z so‘zlari va bergan masalalari to‘g‘risida ko‘p bosh qotirishi, serdiqqat bo‘lishi kerak. Mana shu sababdan bilimi bo‘lgan har bir kishi o‘qituvchi bo‘lishga layoqatli bo‘lavermaydi. Jamiyat tomonidan hamma vaqt ham etarlicha ta’rif qilinmaydigan bu vazifani insof bilan ado qilmoq uchun zo‘r matonat va mahorat talab qilinadi”.

K.D.Ushinskiyning ta'kidlashicha, o'qituvchi qalbining bolalarga nisbatan mehrini bildiruvchi axloqiy hislatlaridan biri, muallimning tarbiyaviy kuchini va qobiliyatini ko'rsatadigan ma'naviy oyinasi ijtimoiy qimmatga ega bo'lib, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda namoyon bo'ladi. Pedagogik faoliyatning yana bir muhim tarkibiy qismi o'qituvchining xapakteri va his-tuyg'ularida, uning o'quvchilar bilan muloqotga kirishish usulida namoyon bo'luvchi pedagogik-psixologik takt (odob, axloq) xususiyatlarini qo'llashdir. Uning fikricha psixologik takt (odob, axloq) hayotimizning barcha jabhalarida g'oyatda keng qo'llaniladigan faoliyat turi, shuning uchun ushbu taktlarga ega bo'lmasdan, odamlar orasida hech qanday muloqot va nutq qobiliyatining o'zi ham bo'lishi mumkin emas, deb ta'kidlaydi.

«Aqlli, fikran boy, bag'ri keng insonchalik hech narsa yoshlarni qiziqitirmaydi, o'zining ortidan ergashtira olmaydi ham..., aql – aql bilan tarbiyalanadi, vijdon – vijdon bilan, vatanga sadoqatlilik – bevosita vatan uchun xizmat qilish bilan..., – deb ta'kidlagan edi mashhur rus pedagogi V.A.Suxomlinskiy. – O'qituvchi o'zining butun borlig'i, kundalik hayoti, ma'naviy madaniyati bilan hamkasblari va o'quvchilarga o'rnak bo'ladi va ularni o'z ortidan ergashtiradi».

O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari pedagog olim V.A.Slastyonin tomonidan ham tadqiq qilingan. U kasbiy – pedagogik tayyorgarlik, o'qituvchining shaxsi va kasbiy shakllanish yo'nalishi va bunda pedagogik mahorat to'g'risida so'z yuritib, shunday yozadi: "O'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi. Birinchidan, ilmiy nazariyalar – taraqqiyotning umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalarini aks ettiruvchi ilmiy bilimlardir, amaliyot bo'lsa, doimo aniq vaziyatga asoslanadi. Ikkin-

chidan, pedagogik faoliyat – falsafa, pedagogika, psixologiyaga oid bilimlar sinteziga asoslanuvchi yaxlit jarayondir. Bu bilimlar sintezisiz pedagogik amaliyotni maqsadli qurish juda mushkul”. Demak, o‘qituvchidan nafaqat pedagogik mahoratni mukammal egallash talab etiladi, balki, pedagogik amaliyotni to‘g‘ri va maqsadli tashkil qilish uchun chuqur ilmiy-nazariy ma’lumotlarga ham ega bo‘lish lozim.

Buyuk rus adibi L.N.Tolstoy o‘qituvchi fazilatining mukammalligini o‘z mutaxassisligiga nisbatan ijobiy munosabatda bo‘lishi bilan bir vaqtda bolalarga bo‘lgan munosabatida, ularni xuddi o‘z farzandlaridek jon-dilidan sevishida ekanligida ko‘rgan. Uning ta’kidlashicha, “agar o‘qituvchi faqat ishiga havas qo‘ygan bo‘lsa, u yaxshi o‘qituvchi bo‘ladi. Agar o‘qituvchi bolaga faqat otasi va onasi kabi havas qo‘ygan bo‘lsa, u oldingi o‘qituvchidan yaxshiroq bo‘ladi. Bordiyu, ikkala hislatni ham o‘zida mujassamlashtirsa, u holda u mukammal va mahoratli o‘qituvchi bo‘la oladi”.

Ma’lumki, pedagogik mahorat tizimida o‘qituvchining pedagogik nazokati (odobi) muhim mavqega ega. O‘qituvchi nazokatsiz, kasb odobisiz yuksak cho‘qqilar sari odimlay olmaydi. Masalaga shu nuqtai-nazardan yondashilganda, muallifning so‘zlari, o‘qituvchi pedagogik mahoratiga qo‘yilgan talablarga mos va hamohangdir.

Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o‘z asarlarida o‘qituvchining kasbiy fazilati to‘g‘risida quyidagi fikrlarini bayon qilgan: “Pedagog darsda ma’lum bir o‘ziga xos rolni o‘ynamasligi mumkin emas. Sinf sahnasida rol o‘ynashni bilmaydigan o‘qituvchi kasbiy faoliyat olib borolmaydi. U ma’lum ma’noda aktyor. Bizning xulq-atvorimiz, fe’limiz, xarakterimiz biz uchun pedagogik qurol bo‘lishi ham aslo mumkin emas. Bolalarni qalb va ko‘ngil azoblari bilan, hijronli his-tuyg‘ularimiz yordamida tarbiyalashga umuman yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Axir biz insonmiz. Har qanday boshqa kasb egalarida ko‘ngil zahmatisiz ish

bitirish mumkin bo'lsa, pedagog ham ko'ngil azobisiz faoliyat olib borishi lozim bo'ladi. O'quvchiga ba'zan muloqotda ko'ngil azobini namoyish etishga to'g'ri keladi. Buning uchun pedagog sahnadagi aktyordek ijobiy rol o'ynashni ham bilishi kerak. Tasodifiy pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi g'azablanganda, quvonganda, xafa bo'lganida, tushkun bir ahvolga tushganida ichki his-tuyg'ularini bir holatdan boshqa holatga, bir shakldan boshqa shaklga aktyorlarga xos iqtidor bilan o'tkazishni ham bilishi kerak.

Biroq shunchaki tashqi, sahnaviy rol o'ynash yaramaydi. Bu o'yinda pedagogning ajoyib shaxsiy mahorati bilan bog'laydigan qandaydir kamar bor, bu sizning go'zal xulqingizni namoyish etib bog'lovchi rolingiz. Bu sahnadagi o'yin o'lik bir holat yoki texnika emas, balki qalbingizdagi yashirin his-tuyg'ularingizni, mehringizni namoyon etuvchi haqiqiy jarayondir”.

Pedagog olim o'qituvchining hech bir kasbga o'xshamaydigan kasbiy faoliyatini yuksak baholab, “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin” – deb yozgan edi.

Shunday qilib, evropa mutafakkirlari o'z ilmiy asarlarida o'qituvchining bir qator muhim fazilatlari haqida fikr yuritganlar. Bularning qatoriga quyidagi fikrlarni alohida qayd etish lozim: o'qituvchining har tomonlama barkamol bo'lishi, o'zining yuksak hislatlari va his-tuyg'ulari bilan boshqa kasbdagi kishilardan ajralib turishi, bolalar ruhiyatiga oson kira olish kobiliyati, darslarni o'zlashtirishda orqada qolganlar bilan individual ishlar olib borish, o'quvchilar diqqatini o'ziga qaratish mahorati, mustaqil ishlash va o'z mahoratini, malakasini oshirish, pedagogik-psixologik odob (takt)ga ega bo'lish, notiqlik san'atini puxta bilish kabilardir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Sharq va G'arb

mutafakkirlari tomonidan tahlil qilingan o'qituvchi kasbi haqidagi ko'pgina mulohazalar hozirgi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, demak millati va kelib chiqishidan qat'iy nazar ajdodlar merosini takomillashtirish evaziga hozirgi kunda ta'lim va tarbiyani yanada yuksak bosqichlarga ko'tarish mumkin.

Pedagogik mahorat haqida tushuncha. Pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlari. Pedagogik mahorat egasi kam kuch (mehnat) sarf qilib katta natijaga erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat bo'lishi mumkin.

O'qituvchi avvalo pedagogik jarayonning qonuniyatlari va mexanizmlarini yaxshi egallagan bo'lishi lozim. Shu ma'noda pedagogning umumlashgan malakalari, uning pedagogik texnikasi katta ahamiyatga molik bo'ladi.

Mahorat – bu alohida qudrat. Haqiqiy usta mehnat faoliyati chog'idagina go'zal bo'lganidek, mohir – tajribali o'qituvchi o'quv jarayonini tashkil etishda, olib borishdagi mahorati, pedagogik ishga qobiliyatligi bilan jamoasi orasida obro' ortiradi va pedagoglik faoliyatini go'zallashtiradi. Pedagogik mahoratga etishish o'qituvchining muayyan shaxsiy sifatlari bilan amalga oshadi.

Pedagogik mahoratning mazmunida quyidagi o'zaro bog'liq bo'lgan asosiy qismlarini ajratish mumkin:

1. Pedagogik insonparvarlik yo'nalishi.
2. Ixtisos-mutaxassislikka doir bilimlar (kasbiy bilimlar).
3. Pedagogik qobiliyat.
4. Pedagogik texnika (ko'nikma-iqtidor).

O'qituvchilik dunyodagi eng qadimgi kasblardan biridir. Uning ijtimoiy ahamiyati hech qachon kamaymaydi, so'nmaydi. O'qituvchilik kasbi bir qator muhim talablarga javob berishi kerak. Pedagogik mahorat

asosan o'qituvchining faoliyatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik mahoratga erishish uchun o'z faoliyatini boshqarish qobiliyati, yuqori bilim, etarli malaka va ko'nikmalar bo'lishi talab qilinadi. Pedagogik mahoratni egallash uchun o'qituvchi doimo o'z ishini tahlil qila bilishi, o'ziga o'quvchilar nazari bilan qaray olishi va kamchiliklarni tuzatish uchun tinimsiz izlanishi zarur. O'qitish jarayonida pedagog o'z faoliyatining samarali bo'lishi uchun pedagogik texnologiyani yaxshi bilishi, uning yangi-yangi yo'llarini yarata oladigan va ijodiy ishlaydigan pedagogik mahorat egasi bo'lishi zarur. O'qituvchi pedagogik mahoratga erishish uchun: pedagogik takt va hodisalarni umumlashtira olishi, o'zining va o'quvchilarning faoliyatini boshqara olish qobiliyati, yuqori bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi talab qilinadi. Demak, o'qituvchi – o'quvchining shaxsiy faolligini har tomonlama rivojlantirishga yo'naltira olishi zarur.

Pedagogik mahoratga pedagogik bilimlar, fahm-farosat bilan bir qatorda pedagogik texnika sohasidagi malakalar ham kiradiki, ular tarbiyaga ozroq kuch sarflab ko'proq natijalarga erishish imkonini beradi. Pedagogik texnika o'qituvchiga o'quv faoliyatida ham, o'qishdan tashqari faoliyatda ham zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalar majmuidan tashkil topadi.

Pedagogik texnika – bir qancha usullarning yig'indisi bo'lib bularga:

- 1) O'qituvchining tashqi ko'rinishi.
- 2) o'qituvchining nutqi kiradi.

«Pedagogik texnika» – tushunchasi 2 guruh tarkibiy qismga ajratiladi.

Birinchi guruh – bu tarkibga o'qituvchining o'z hatti-harakatlarini boshqarishga aytiladi:

- 1) O'z gavdasini boshqara olish (mimika va pontomimika).

2) O‘z his-tuyg‘usini, kayfiyatini boshqara olish (keraksiz psixik zo‘riqlashni olib tashlash, ijodiy kayfiyatni o‘zi uchun va o‘quvchilar uchun yarata olish).

3) Ijtimoiy perseptiv qobiliyat (diqqat, kuzatuvchanlik, hayol).

4) Nutq texnikasi (nafas olish, ovozni to‘g‘ri qo‘ya olish, diksiya, nutq tempi).

Ikkinchi guruhning tarkibiy qismlari – bunga jamoaga va shaxsga ta’sir eta olish malakasi bilan, ta’lim va tarbiya jarayonining texnologik tomonlari kiradi.

Bularga quyidagilar: Didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ malakalar kiritiladi.

Avvalo pedagogik texnikaning tarkibiy qismi sifatida o‘qituvchining nutq malakalarini, ya’ni savodli gapirish, o‘z nutqini chiroyli va tushunarli ta’sirchan qilib bayon etish, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini so‘zda aniq ifodalash malakalarini aytib o‘tish mumkin.

Pedagogik texnikaning boshqa tarkibiy qismi pedagogning mimik va pantomimik harakatlaridir.

Yosh o‘qituvchi qanday hatolarga yo‘l qo‘yadi?

Ko‘pgina yosh o‘qituvchilarning faoliyatini tekshirish quyidagi o‘ziga xos kamchiliklarni aniqlashga imkon beradi:

Yosh o‘qituvchilar o‘quvchilar, ota-onalar bilan bermalol, «yurakdan» gaplashishga qiynaladilar. Ular o‘zlarini yo o‘ta talabchan, yoki o‘ta bo‘sh tutadilar.

Ayniqsa, o‘z nutqi, ovozidan ko‘proq bezovta bo‘ladilar. Ba’zilar ortiqcha, keraksiz harakatlar qilishadi yoki doska oldiga borib turishadi. Ko‘pchilik yosh o‘qituvchilar qo‘llarini qaerga yashirishni bilmasdan, noqulay ahvolga tushib qoladilar. Shuningdek, qaddi-qomatga ham e’tiborlari kam. Ba’zilar bukchaygan holda boshlarini erdan ko‘tarmaydilar. Qo‘llari besaranjom yoki qo‘lida biror narsa bilan shug‘ullan-

ganday bo‘ladilar. Ulardagi eng asosiy kamchilik nutq bilan boliq bo‘lib, ovozlari jonsiz, bir xilda, ifodali o‘qish va gapirish malakasining yo‘qligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, diksiyaning aniq emasligi (talaffuzning aniq emasligi, ovoz o‘ta past yoki o‘ta yuqoriligi) kabi kamchiliklar o‘qituvchiga dars jarayonida o‘quvchilarga samarador ta’sirni bir muncha kamaytiradi.

O‘qituvchining tashqi ko‘rinishi estetik ta’sirchan, yuqori didli bo‘lishi kerak. Tashqi ko‘rinishga beparvo bo‘lish ham, o‘ta diqqatni qaratish ham yaxshi emas. O‘qituvchining sochi, kastyumi, taqinchoqlari va umuman kiyimlari yagona maqsadga yo‘naltirilgan – ya’ni o‘quvchilar shaxsining shakllanishiga samarali ta’sir eta olishidir.

Pedagogik mahoratga erishishda rus olimi V.A.Suxomlinskiyning ba’zi maslahatlaridan ham foydalanish mumkin.

Yosh o‘qituvchiga dars oldidan, o‘zidagi ishonchsizlikni, hayajonni yo‘qotish uchun relaksasiya seansi o‘tkazilib, jismoniy va ruhiy bo‘shashishga erishish mumkin. Buni autogen mashqlar deyiladi. Buning uchun tinch joyni tanlab, kucher (aravakash) shaklida o‘tiriladi va maxsus tuzilgan formula yordamida qo‘l-oyoqlarga, muskullarga ruhiy ishontirish bilina iliqlik va og‘irlik yuboriladi. Muskullar bo‘shashtiriladi va tinchlantiriladi. O‘z-o‘zini tinchlantirishga tayyorlanilgandan so‘ng quyidagi formulani ichida takrorlanadi.

«Men tinchman. Men bugun darslarni o‘zimga ishongan holda va muvaffaqiyatli o‘taman. Bolalar qiziqib eshitadilar. Darsda o‘zlarini erkin seza-dilar. Men darsga yaxshi tayyorlandim. Dars qiziqarli bo‘ladi. Darsni men yaxshi o‘taman. Bolalar darsimga qiziqib quloq soladilar. Pavvardigor menga kuch va iroda bergan. Men o‘zimning jismim va ruhimni boshqara olaman. Kayfiyatim yaxshi. Dars berish qiziqarli. Dars berishni sevaman. O‘quvchilar meni hurmat qiladilar va mening hamma talablarimni bajaradilar. Men dars berishni joni dilimdan sevaman».

Pantomimika – bu gavda, qo‘l va oyoqlarning harakatlaridir. Mohir o‘qituvchi butun gavda va gavda a‘zolari bilan bosh maqsadni, bilim berishni o‘z obrazi orqali o‘quvchiga yetkazadi.

Mimika – bu his-tuyg‘ularni, fikrlarni, kayfiyatni yuz muskullari yordamida bera olish tushuniladi. Ba‘zan boshqa kishilarga (o‘quvchilar)ga murabbiyning yuz ifodasi uning so‘ziga qaraganda kuchliroq ta’sir etadi. Mimika va qiyofa so‘zning, nutqning, fikrning ta’sirchanligini oshiradi. Uning o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishini engillashtiradi. (Qo‘lingizdan kelsa ko‘rlardagi holatni tasavvur qiling, eslang). Shunday qilib o‘qituvchining pedagogik texnikasi – bu shunday bir malakalar yig‘indisidirki, u pedagogga tarbiyalanuvchilar ko‘rib va eshitib turgan narsalar orqali ularga o‘z fikrlari va qalbini etkazish imkonini beradi. Bolalar bilan bevosita muomila qilishda pedagogning xuddi ana shu malakalari (yoki ularning yo‘kligi) uning xulq-atvorida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik texnikani egallash uchun avvalo, o‘qituvchi o‘z fanini, o‘qitadigan predmetini, pedagogika (tarbiyashunoslik), psixologiya (ruhshunoslik), metodika fanlarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, muntazam ravishda ilg‘or tajribalarni o‘rganib borishi, kasbiy-pedagogik jihatdan o‘z-o‘zini tarbiyalashi zarur bo‘ladi. Chunki, pedagogik texnika individual shaxsiy xususiyatga ega. Mohir o‘qituvchiga xos bo‘lgan bu malakalar o‘qituvchi-tarbiyachini kasbiy ideallik sari etaklaydi. Pedagogik texnikani egallashning birinchi yo‘li shudir.

Pedagogik texnikani egallashning ikkinchi yo‘li o‘qituvchining tashkiliy-metodik malakalarni egallashi bilan bog‘liq. Pedagogik faoliyatda o‘qituvchining ko‘zi mimik harakatini yorqin namoyon qilishi mumkin. Ko‘z o‘quvchilarga qaragan bo‘lishi kerak, polga, shipga, tashqariga qaramasligi kerak. Hamma o‘quvchilarni nazardan qochirmaslik kerak.

Ko'ruv diqqati: Birinchi marta sinfga kirganda, bironta o'quvchini tanlab butun diqqatini o'shanga qaratiladi (tor obyekt), keyin asta-sekinlik bilan bir nechta o'quvchiga diqqat qaratiladi (o'rtacha torlikdagi obyekt), yana asta sekin butun sinfni nazar ostiga olish mumkin (keng maydondagi obyekt) va shu maydonni nazardan qochirmaslik kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Pedagogning kommunikativ madaniyati nima?

- A) Pedagogning kishilar bilan qisqa muddatda muloqot o'rnatishga bo'lgan domiy intilishi.**
- B) Pedagogning dunyoga, pedagog voqelikka va pedagogik jarayonga bo'lgan intellektual va hissiy munosabati.
- C) O'qituvchining obyektivlik mezoni, uning ma'niviy tayyorgarlik darajasi.
- D) Pedagogik jarayonning asosiy birligi, o'ziga xos tizimidir.

2. Ko'nikma deb nimaga aytiladi?

- A) O'quvchilarni ta'lim jarayonida o'zlashtirgan bilimlariga aytiladi.**
- B) O'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini amalda qo'llash usullarini egallashlariga aytiladi.
- C) O'quvchilarning o'quv sharoitiga ko'nikib ketishlariga aytiladi.
- D) O'quvchilarni ta'lim ishining muayyan tartiblariga odatlashlariga aytiladi.

3. «Kreativlik o'zida yangicha yo'sinda amalga oshirilgan o'zlashtirish to'liqlinini, yangicha aloqadorliklarni aniqlash, yangicha munosabatga kirishish, yangiliklar, ongning yangicha e'tirozlariga sabab bo'luvchi faoliyatidir». Fikrni kim aytgan?

- A) Makkelif;
- B) R.Xameni;**
- C) Kyubi;
- D) Rodjers.

4. Shaxsning ijodiy faoliyatni tashkil etish va uning natijalanganligiga erishishni ta'minlash imkoniyatini belgilovchi individual xususiyati nima deb ataladi?

- A) **Ijodiy tafakkur;**
- B) Kreativ qobiliyat;
- C) Ijodiy qobiliyat;
- D) Iqtidor.

5. Quyidagi javoblardan qaysi biri ta'lim jarayonini ifodalaydi?

- A) Muayyan dunyoqarash qaror topa boradi.
- B) Shaxs shakllanadigan jarayon.
- C) **Bilmaslikdan bilishga tomon harakatning o'z ichiga oladigan jarayon.**
- D) Tarbiyalash jarayoni.

Nazorat savollari

1. Pedagogik faoliyat va uning o'ziga xos xususiyatlari?
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida pedagogik faoliyatni tashkil etishga qo'yilgan talablar?
3. Pedagogik fikrlar taqqiyotida o'qituvchi mahorati masalalari?
4. Pedagogik mahorat haqida tushuncha bering.
5. Pedagogik mahoratning asosiy tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
6. Dunyoqarash nima?
7. Pedagogik faoliyatni shakllantirish vositalari
8. Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari qaysilar?
9. Kreativlik nima?
10. Bilmaslikdan bilishga tomon harakatning o'z ichiga oladigan jarayon nima deb ataladi?

2-mavzu: O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat

Reja:

1. Qobiliyat va pedagogik qobiliyat haqida tushuncha.
2. Pedagogik qobiliyatning turlari va ularning tavsifi.
3. Pedagogik qobiliyatni shakllantirish yo‘llari.

Tayanch tushunchalar: *qobiliyat, pedagogik qobiliyat, didaktik qobiliyatlar, akademik qobiliyatlar, perseptiv qobiliyatlar, nutq qobiliyatlari, tashkilotchilik qobiliyati, avtoritar qobiliyatlar, kommunikativ qobiliyatlar, pedagogik xayolot, diqqatni taqsimlay olish qobiliyati.*

Qobiliyat va pedagogik qobiliyat haqida tushuncha. Qobiliyat – odam psixikasining eng muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib, bu xususiyatlarni xaddan tashqari keng to‘ldirish imkoni oqibatida qandaydir bir qobiliyatning nisbiy zaifligi, hattoki shunday bu qobiliyat bilan hammasidan ko‘ra bir-biri bilan chambarchas bog‘liq faoliyatning muvafaqqiyatli bajarish imkoni aslo yo‘q emas.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim – bu ilmiy mutolaalar natijasidir, qobiliyat esa insonning psixologik va fiziologik tuzilishiga xos bo‘lgan xususiyatdir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi, shu bilan birga, u ma’lum darajada bilim olish mahsulidir. Umumiy va maxsus bilimlarni o‘zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko‘nikma va malakalardir.

Ko'nikmalar – o'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usuli.

Malakalar – o'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisi.

Qobiliyatlar bilim, ko'nikma va malakalarda aks etmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo'ladi. Faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida yuzaga chiqadigan farqlar qobiliyatlar to'g'risida mulohaza yuritish imkonini beradi.

Demak, shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim ko'nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar deyiladi. Ushbu xususiyatni aniqlash uchun ba'zi bir omillarni tahlil qilish maqsadga muvofik:

a) shaxsning muayyan sifatlari yig'indisi belgilangan vaqt oralig'ida egallagan faoliyati talablariga javob bersa-unda mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyati mavjuddir;

b) inson shunday holatlarda faoliyat talabiga javob bera olmasa-psixologik sifatlari, ya'ni qobiliyatlar mavjud emasdir (juda zaifdir).

Lekin xususiyatli shaxs ko'nikma va malakalarni egallay olmaydi, degan ma'no anglatmaydi, biroq ularni egallash vaqti cho'zilib ketadi, xolos.

Shunday qilib, qobiliyatlar individual psixologik xususiyatlar bo'lishi bilan birga:

a) ularni shaxslarning mavjud boshqa xususiyatlariga, aqliy sifatlarga, xotira xislatlarga, xarakter fazilatlariga, hissiy kechinmalariga va boshqalarga qarama-qarshi qo'yish mumkin emas;

b) shuningdek, qobiliyatlarni shaxsning mazkur xususiyatlari bilan qatorga qo'yish, ularni ayniylashtirish xam nuqsonlarni keltirib chiqaradi. Shuni ta'kidlash joizki, mulohaza bildirilgan sifatlardan ba'zi biri yoki ularning yig'indisi faoliyat talablariga javob bera olsa yoki ularning ta'sirida vujudga kelsa, u holda shaxsning mazkur individual xususiyatlarini qobiliyatlari deb atash imkoniyati tug'iladi.

Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri bo'lib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishini aniqlab beradi.

Pedagogik psixologiyada o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning tutgan o'rnini ilmiy izohlab berishga oid samarali tadqiqotlar olib borilgan.

Yirik psixolog S.L.Rubinshteyn ta'kidlab o'tganidek, pedagogik jarayon o'qituvchi-tarbiyachining faoliyati tariqasida rivojlanuvchi bola shaxsini shakllantiradi, bu esa pedagogning o'quvchi faoliyatiga naqadar rahbarlik qilishiga yoki aksincha, unga ehtiyoj sezmasligiga bog'liq. Bola shaxsining rivojlanishida o'qituvchining roli benihoya muhimdir, chunki u ta'lim va tarbiya jarayonining tashkilotchisi vazifasini bajaradi. Shu bois, hozirgi sharoitda o'qituvchining tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuksak talab qo'yiladi, shuning uchun ijtimoiy-tarixiy tajribalarning boyligi ehtiyojlar ko'lamining ortishiga bevosita bog'liq.

XX asrning 70 – 80-yillarda o'qituvchining xarakter-hislatlari, pedagogik qobiliyatlari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari chuqur o'rganildi. Jumladan, rus olimasi N.V.Kuzmina o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o'rnini va ularni tarkib toptirishga oid qator ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. U o'z tadqiqotlarida pedagogik qobiliyatlarni gnostik (bilishga oid), proyektiv (oldindan rejalashtirishga qaratilgan), konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ turlarga ajratib, ularning har biriga chuqur psixologik ta'rif beradi.

N.V.Kuzmina pedagogik qobiliyatning muhim alomatlari qatoriga kuza-tuvchanlikni ham kiritadi, o‘qituvchining bu hislati o‘quvchining ichki kechinmalari, his-tuyg‘ulari kabi omillarni aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotchi A.I.Shcherbakov fikriga ko‘ra, pedagogik faoliyat – bu o‘qituvchi oldiga jiddiy talablar qo‘yadigan murakkab psixologik aktdir. Pedagogik faoliyat o‘qituvchini chuqur va puxta bilimga, pedago-gik qobiliyatga, mustahkam xarakterga, yuksak ma’naviyatga ega bo‘li-shini taqozo qiladi. A.I.Shcherbakov o‘qituvchi shaxsi oltita kasbiy-tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta’kidlaydi:

- 1) yuksak saviyadagi bilim va madaniyat;
- 2) yo‘nalishning aniq ifodalanganligi;
- 3) yuksak axloqiy hislarning mavjudligi;
- 4) yuqori darajada yuzaga keluvchi faollik va barqaror mustaqillik;
- 5) qat’iy va silliq xarakter;
- 6) pedagogik qobiliyatlar.

Pedagogik qobiliyatning turlari va ularning tavsifi. Yirik olim F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni quyidagi turlarga ajratishni taklif etadi:

- 1) didaktik qobiliyatlar;
- 2) akademik qobiliyatlar;
- 3) perseptiv qobiliyatlar;
- 4) nutq qobiliyatlari;
- 5) tashkilotchilik qobiliyati;
- 6) avtoritar qobiliyatlar;
- 7) kommunikativ qobiliyatlar;
- 8) pedagogik xayolot;
- 9) diqqatni taqsimlay olish qobiliyati.

F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni tarkib toptirish bosqich-lari, xususiyatlari va xossalari to‘g‘risida mukammal ma’lumotlar bera-

di. Ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirishda pedagogik qobiliyatlarning roli tajriba materiallariga asoslanib sharhlab beriladi.

Kasbiy-pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshishi ko'p jihatdan pedagogning maxsus pedagogik qobiliyatlarni egallaganligiga bog'liq: T.I.Gavakov pedagogik qobiliyatlarni quyidagi tarzda guruhlashtirishni taklif etadi: obyekt (ta'lim oluvchilar)ni his eta olish; kommunikativ (kishilar bilan aloqa o'rnatish, samimiylilik, muloqotchanlik); pertseptiv (kasbiy etuklik, empatiya, pedagogik intuitsiya); shaxs dinamizmi (irodaviy ta'sir ko'rsatish va mantiqiy ishontirish qobiliyati); emotsional barqarorlik (o'z-o'zini boshqara olish qobiliyati); kreativ (ijodiy ishga qobiliyatlik).

Maxsus qobiliyatlar ham o'qituvchining o'rgatuvchilik, ham tarbiyaviy ishiga taalluqlidir. O'qituvchining o'qitish, o'qish va o'rgatishga doir qobiliyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- o'rganiladiganlarini ko'ra olish va his eta olish qobiliyati;
- o'quv materialini mustaqil tanlay olish, ta'limning samarali metodlari va maqbul vositalarini aniqlay olish;
- o'quv materialini tushunarli bayon eta olish, uning barcha ta'lim oluvchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlash;
- ta'lim oluvchilarning individualligini hisobga olish bilan bog'liqlikda o'qitish jarayonini tashkil eta olish qobiliyati;
- o'quv jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalana olish qobiliyati;
- ta'lim oluvchilarning har tomonlama rivojlanishini tashkil etish qobiliyati;
- o'zining pedagogik mahoratini takomillashtirish qobiliyati;
- o'zining shaxsiy tajribasini boshqalarga uzatish qobiliyati; mustaqil ta'lim olish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlik.

Tarbiyaviy ishni tashkil etish bilan bog‘liq pedagogik qobiliyatlar quyidagilarda yorqin namoyon bo‘ladi:

➤ boshqa kishilarning ichki his-tuyg‘ularini to‘g‘ri baholay olish, boshqalar haqida qayg‘ura olish qobiliyati (empatiyaga qobiliyatlilik);

➤ taqlid uchun namuna bo‘lishga qobiliyatlilik;

➤ tarbiyaviy jarayonda individual o‘ziga xosliklarini hisobga olishga qobiliyatlilik;

➤ rag‘bat va o‘zaro bir-birini tushunish, muloqotni zarur uslubini tanlay olishga qobiliyatlilik;

➤ o‘ziga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, tarbiyalanuvchilar orasida obro‘ga ega bo‘lish qobiliyati.

Pedagog olim I.P.Podlasiy pedagogik qobiliyatning tuzilishini quyidagi tarzda aniqlashtirgan:

➤ tashkilotchilik – ta’lim oluvchilarni jipslashtirish, ularning faoliyatini rejalashtirish, jamoaviy ishga jalb etish, yakunlarini chiqarish;

➤ diagnostik – o‘quv materialini tanlay olish, o‘quv materialini tushunarli, aniq, obrazli, ishonchli va tizimli bayon eta olish; o‘quvchilarning bilishga qiziqishlari va intellektini rivojlantirishni rag‘batlash, o‘quv-biluv faolligini oshirish hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ijodkorlikka qobiliyatlilik;

➤ pertseptiv – ta’lim oluvchilarning ichki olamiga ta’sir ko‘rsatish; ularning emotsional holatini xolis baholash, psixikasidagi o‘ziga xosliklarni aniqlay olish ko‘nikmasi;

➤ kommunikativ – ta’lim oluvchilar va jamoa bilan pedagogik maqsadga qaratilgan munosabatni o‘rnata olish ko‘nikmasi;

➤ suggestiv (suggestiya – ishontirish) – o‘quvchilarga emotsional ta’sir ko‘rsatish;

➤ tadqiqotchilikka doir – pedagogik jarayon va vaziyatlarni anglash hamda obyektiv baholay olish ko‘nikmasi;

➤ ilmiy-bilishga doir – tanlangan ixtisoslikka doir belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallay olish qobiliyati;

➤ gnostik – obyekt, jarayonni va o‘z faoliyati natijalarini tadqiq etish hamda olingan natijalar asosida uni korrektsiyalay olish qobiliyati.

Pedagogika va psixologiya sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, bizningcha, o‘qituvchining pedagogik qobiliyatlarini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin

1. Didaktik qobiliyat – bu oson yo‘l bilan murakkab bilimlarni o‘quvchilarga tushuntira olishdir. Bunda o‘qituvchining o‘quv materialini o‘quvchilarga tushunarli qilib bayon etishi, mavzu yoki muammoni ularga aniq va tushunarli qilib aytib berishi, o‘quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg‘ota olishi ko‘zda tutiladi. O‘qituvchi zarurat tug‘ilgan holatlarda o‘quv materialini o‘zgartira, soddalash-tira oladi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, tushunarsiz, noaniq narsani tushunarli qila oladi.

2. Akademik qobiliyat – barcha fanlar yuzasidan muayyan bilimlarga ega bo‘lishlik. Bunday qobiliyatlarga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘z fanini o‘quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o‘z fani sohasidagi yangiliklarni kuzatib boradi. Fan-texnika, ijtimoiy-siyosiy hayotga doir qiziqishlari bilan ko‘p narsalarni o‘rganib boradi.

3. Perseptiv qobiliyat – qisqa daqiqalarda o‘quvchilar holatini idrok qila olish fazilati, bu o‘quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o‘quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna olish bilan bog‘liq bo‘lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o‘qituvchi kichkinagina alomatlar, uncha katta bo‘lmagan tashqi belgilar asosida o‘quvchi ruhiyatidagi ko‘z ilg‘amas o‘zgarishlarni ham fahmlab oladi.

4. Nutqiy qobiliyat – ixcham, ma'noli, ohangdor, muayyan ritm, temp, chastotaga ega bo'lgan nutq, shuningdek, o'qituvchi nutqining jarangdorligi, uning pauza, mantiqiy urg'uga rioya qilishi, qobiliyatli o'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan, ma'qullayotgan yoki qoralayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'zi gapirayotgan narsaga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Fikrlar ifodasi o'quvchi uchun aniq, sodda, tushunarli bo'ladi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – sinf-guruh yoki jamoani uyushtirish va uni boshqarish iste'dodi. Tashkilotchilik o'quvchilarni xilma-xil faoliyat turiga jalb qilish uchun asos hisoblanadi. Bu qobiliyat, birinchidan o'quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirish bo'lsa, ikkinchidan, o'z shaxsiy ishini to'g'ri uyushtirish qobiliyatidir.

6. Obro'ga ega bo'lishlik qobiliyati – o'zining shaxsiy xususiyati, bilimdonligi, aql-farosatliligi, mustahkam irodasi bilan obro' orttirish uquvchanligi. Fanda bu qobiliyat turi – avtoritar qobiliyat, deb ham yuritiladi. Obro'ga ega bo'lish o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir kompleksiga, chunonchi, uning irodaviy sifatlariga (dadilligi, chidamliligi, qat'iyligi, talabchanligi va hokazo), shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, bu ishonchni o'quvchilarga ham yetkaza olishiga bog'liq bo'ladi.

7. Kommunikativ qobiliyatlari – muomala va muloqot o'rnatish, bolalarga aralashish qobiliyati, o'quvchilarga to'g'ri yondashish yo'lini topa olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan samarali o'zaro munosabatlar o'rnatish, pedagogik nazokatning mavjudligi.

8. Psixologik tashhis (diagnoz)ga doir qobiliyatlari – insonning kelajagini oqilona tasavvur qilishdan iborat bashorati. Bu o'z harakat-

larining oqibatlarini oldindan ko‘rishda, o‘quvchining kelgusida qanday odam bo‘lishi haqidagi tasavvur bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsni tarbiyalab yetishtirishda, tarbiyalanuvchining qanday fazilatlarining taraqqiyot etishini oldindan aytib bera olishda ifodalanadigan maxsus qobiliyat. Bu qobiliyat pedagogik optimizmga, tarbiyaning qudratiga, odamga ishonish bilan bog‘liq bo‘ladi.

9. Diqqatni taqsimlash qobiliyati – bir necha obyektlarga bir davrning o‘zida o‘z munosabatini bildirish. O‘quvchi, o‘qituvchi uchun diqqatning barcha xususiyatlari – hajmi, uning kuchi, ko‘chuvchanligi, idora qilina olishi va ishga solinishining taraqqiy etgan bo‘lishi muhimdir.

Qobiliyatli, tajribali o‘qituvchi materialni bayon qilish mazmunini va shaklini, o‘z fikrini (yoki o‘quvchi fikrini) diqqat bilan kuzatadi, ayni vaqtda barcha o‘quvchilarni o‘z diqqat-e‘tiborida tutadi, toliqish, e‘tiborsizlik, tushunmaslik alomatlarini xushyorlik bilan kuzatib boradi, barcha intizom buzilish hollarini e‘tibordan qochirmaydi, nihoyat o‘z shaxsiy xatti-harakatlarini (mimikasi, pantomimikasi, yurish-turishini) ham kuzatib boradi.

10. Konstruktiv qobiliyat – o‘quv-tarbiya ishlarini rejalashtirish va natijasini oldindan aytish qobiliyati. Bu qobiliyat o‘quvchi shaxsining rivojini loyihalashga, o‘quv-tarbiya mazmunini, shuningdek, o‘quvchilar bilan ishlash metodlarini tanlab olishga imkon beradi.

11. Gnostik qobiliyat – tadqiqotga layoqatlilik bo‘lib, o‘z faoliyatini, bu faoliyat jarayonini va uning natijalarini tekshirish hamda o‘rganish natijalariga muvofiq faoliyatni qayta qurish qobiliyatidir.

Pedagogik qobiliyatlarni har tomonlama o‘rganish qobiliyatlar shaxsning aql-idroki, his-tuyg‘usi va iroda sifatlarining namoyon bo‘lishidan iborat ekanligini ko‘rsatdi. Pedagogik qobiliyatlar umumiy qobiliyat: masalan, adabiy va ilmiy ijod qilish, loyihalash qobiliyatlari bilan

bogʻlangan. Ular oʻqituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bunday oʻqituvchilar oʻz oʻquvchilarini (talabalarni) ana shu faoliyatga jalb qila borib, ularga taʼlim va tarbiya berishda katta muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

Pedagogik-psixologiyada oʻqituvchi qobiliyatining cheklangan turlari yoʻq. Pedagogik qobiliyat turlari fanning, jamiyatning rivojlanishiga qarab koʻpayib va oʻzgarib turishi mumkin. Falsafada qobiliyat uzoq vaqtgacha “oʻzgarmas irsiyat” nasldan-naslga oʻtuvchi jarayon sifatida talqin etilgan. Olimlarning uzoq yillar olib borgan ilmiy-tadqiqotlari va kuzatishlari natijasida pedagogik qobiliyatning quyidagi asosiy sifatlari ajratib koʻrsatilgan:

- Oʻz kasbiga muhabbat, oʻquvchilarni seva olishi.
- Mutaxassislik fanini mukammal bilishi, unga qiziqishi.
- Pedagogik taktga (odob va goʻzallikka) ega boʻlish.
- Bolalar jamoasiga singib keta olish.
- Oʻz mehnatiga ijodiy yondashish.
- Javobgarlikni his etish.
- Tarbiyaviy bilimlarni egallaganligi.

Oʻqituvchi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatning oʻziga xos tizimlari mavjud. Qobiliyatlar tizimi quyidagi xususiyatlari bilan farq qilindi:

- asosiy xususiyatlar;
- tayanch xususiyatlar;
- yetakchi xususiyatlar;
- yordamchi xususiyatlar.

Pedagogik qobiliyatlarning tayanch xususiyatlari kuzatuvchanlik – koʻra bilish koʻnikmasidir. Bu – individual narsaning oʻziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlangʻich materialni koʻra bilishi demakdir. Rassomning kuzatuvchanligi, tabiatshunos olimning kuzatuvchanli-

gidan farq qilishi o‘z-o‘zidan ravshan. Ularning kuzatuvchanligi turlicha yo‘nalishda bo‘lganligi sababli, har biri o‘z tafakkuri va dunyoqarashiga ega.

Qobiliyatning yetakchi xususiyati ijodiy tasavvur qilishdir. Bu xususiyat faqat rassomga, matematika o‘qituvchisiga, adabiyotshunosga xos bo‘lmasdan, balki aynan barcha fan o‘qituvchilariga ham tegishli.

Har qanday kasb sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak. Pedagogik qobiliyat sog‘lom o‘qituvchidagina shakllanadi. Biroq u yuqori, o‘rtacha va past darajada bo‘lishi mumkin. Ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan hislatlar va xususiyatlar orasida ba‘zilar yordamchi rol o‘ynaydi.

Pedagogik qobiliyatlar tizimiga kiradigan yordamchi xususiyatlar va hislatlar quyidagilardan iborat: aql-idrokning muayyan turlari, hozirjavoblik, kamchiliklarga tanqidiy e‘tibor, sobitqadamlik; o‘qituvchining nutqi: notiqlik san‘ati, so‘z boyligining teranligi; aktyorlik xususiyati: mimika va pantomimika, xayoliy fantaziya ishlata olish, ruhiy hissiyotni jilovlay olish. pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo‘lish.

O‘qituvchi tarbiyalanuvchilarning o‘zaro tarbiyaviy ta’sirga ega ekanliklarini, ularning o‘zaro kommunikativ munosabatlari hamda faoliyatlari o‘rtasidagi bog‘lanishning mavjudligi, uning samaradorligini belgilashini unutmasligi shart. O‘qituvchi sinf jamoasiga va alohida tarbiyalanuvchiga pedagogik ta’sir ko‘rsatishida muvaffaqiyatlarga erishishi uchun, o‘quvchilar orasida o‘zaro pedagogik munosabatlar tizimini oqilona rejalashtirishi va psixologik muhitni ijobiy tomonga o‘zgartirishi lozim. To‘g‘ri tashkil etilgan va har jihatdan mukammal bo‘lgan, yosh avlodning qalbi va ongini asrashga, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik munosabatlar tizimini tashkil etish uchun o‘qituvchi har bir o‘quvchi

ruhiyatini chuqur bilib olishi, ularning ichki imkoniyatlaridan xabardor bo'lishi, axborot berishi, fikr almashishi, ular qayg'usini, tuyg'ularini tushunishi va hamdard bo'lishi zarur.

Pedagogik qobiliyatni shakllantirish yo'llari. Pedagogik munosabatda muvaffaqiyatlarga erishish uchun o'qituvchi:

- o'quvchilar bilan bo'lajak munosabatni modellashtira olishi;
- munosabatda bo'ladigan sinf jamoasi xususiyatlarini oldindan bilishi;
- bevosita samimiy va hamjihatlikka asoslangan munosabat o'rnatish;
- munosabatda ustunlikka ega bo'lib, uni demokratik talablar asosida oqilona boshqarish;
- munosabatning ijobiy va salbiy jihatlarini uzluksiz tahlil etib borishi lozim.

O'qituvchi kasbiy mahoratida muhim ahamiyatga ega bo'lgan insoniy fazilat hamda xushmuomalalikni o'zida shakllantirishi uchun muntazam faoliyat olib borishi zarur. O'qituvchi pedagogik faoliyatiga oid shaxsiy o'z-o'zini tarbiyalashning o'zaro fikr almashish va aloqadorlikka doir quyidagi tizimlarini tavsiya etish mumkin:

1. Kasbiy faoliyat jihatidan o'z-o'zini anglashni (muomalada o'zaro fikr almashishga doir sifatlarni, ijobiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda o'zaro fikr almashish asosida o'z-o'zini tarbiyalash dasturini ishlab chiqish.

2. O'z kasbiy faoliyatiga quyidagi yo'nalishlarda baho berish maqsadga muvofiq: kishilar bilan bo'lgan muomaladan so'ng olingan taassurotlarni tahlil qilish, o'quvchilar bilan muomalaning so'nggi holatlarini o'rganib, muomala haqida o'zining yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, muomaladagi imkoniyatlaringizni atrofdagilar (o'qituvchilar jamoasi,

ota-onalar, o‘quvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarga ega bo‘lish.

3. O‘zida insonparvarlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan o‘z-o‘ziga ta’sir o‘tkazuvchi “autogen” mashqlar asosida ishlash.

4. O‘quvchilar va ota-onalar bilan turli jamoat ishlarini olib borish, bundan o‘zaro fikr almashish faoliyatida ko‘nikma va malakalar (ma’ruzalar, suhbatlar, kamolot yoshlar uyushmalari) hosil bo‘ladi.

5. So‘z bilan og‘zaki ta’sir o‘tkazishda salbiy kayfiyatlarni yengish tajribasini shakllantiradigan va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.

6. Xushmuomalalikka milliy an’ana va urf-odatlarimiz, o‘zbekona muomala madaniyati, milliy ma’naviyatimiz nuqtai nazaridan yondashish.

7. O‘z ona tilida puxta, lo‘nda va jarangdor so‘zlar tuza olish va uni nutqiy mahorat bilan ifodalash ta’lim muassasalarida o‘rganilayotgan har bir fan o‘qituvchisi uchun eng zarur kommunikativ qobiliyatlardan biridir. Taklif etilgan ushbu tizim asosida pedagogik faoliyat olib borish o‘qituvchi kasbiga oid shaxsiy fazilatlardan biri bo‘lgan insonparvarlik va xushmuomalalikni shakllantiradi.

O‘qituvchi kasbiy faoliyati davomida nutqidagi so‘z qudratini takomillashtirib boradi. U o‘zbek tilining boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali so‘z boyligini go‘zal, ravon, ifodali, ta’sirchan bo‘lishiga intiladi. Zero, go‘zal va ta’sirchan so‘zlay bilish ham san’at. Bu san’atdan bebahra bo‘lgan o‘qituvchining kasbiy mahorati shakllanmaydi. Qaysi fanni o‘qitishdan qat’iy nazar, o‘qituvchining asosiy quroli so‘z boyligidir, u so‘z qudrati asosida kommunikativ qobiliyatini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro‘ziyeva D.I., Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Pedagogik qobiliyatning sifatlari keltirilmagan qatorni toping?

- A) Pedagogik faoliyat o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga va qizi-qishlariga to‘g‘ri kelmasligi.**
- B) O‘z kasbiga muhabbat, o‘quvchilarni seva olish, mutaxassisligi bo‘yicha puxta bilimga ega bo‘lishi.
- C) Pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo‘lish, pedagogik texnikani qo‘llay olish.
- D) O‘quvchilar jamoasiga singib keta olishi, o‘z mehnatiga ijobiy yondashish.

2. – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi

- A) Shaxsiy kompetentlik;
- B) Umumiy kompetentlik;
- C) Kasbiy kompetentlik;**
- D) Didaktik kompetentlik.

3. Ijtimoiy faoliyatning muayyan turi buyicha ijodkorlikni namoyon etuvchi qobiliyat bu...

- A) tabiiy imkoniyatlarga asoslangan kreativlik;**
- B) Ixtisoslashgan kreativlik;
- C) Umumiy kreativlik;
- D) Birlamchi kreativlik.

4. – ijtimoiy subyektning yangiligi, ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi.

- A) Kreativ qobiliyat;
- B) Ijodiy tafakkur;
- C) Ijod;
- D) Ijodiy qobiliyat.**

5. O‘rganilayotgan kishi berayotgan ma’lumotlar diagnostikaning maqsadiga mos kelishi nima deyiladi?

- A) Konfidensiallik;**
- B) Ishonchlilik;
- C) Relevantlilik;
- D) Maqsadlilik.

Nazorat savollari

1. Qobiliyat nima?
2. Pedagogik qobiliyat haqida tushuncha bering.
3. Pedagogik qobiliyatning turlarini sanang.
4. Pedagogik qobiliyatni shakllantirish yo‘llarini ayting.
5. Pedagogik qobiliyatning o‘ziga xos xususiyatlari?
6. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyatning o‘rni?
7. Konfidensiallik niam?
8. Kasbiy kompetentlik deganda nimani tushunasiz?
9. Xushmuomalalik qanday jarayon?
10. Pedagogik faoliyatning tarkibiy qismlari nimalardan iborat

3-mavzu: Kommunikativ malakalar va ta'sir ko'rsatish

Reja:

1. Kommunikatsiya haqida tushuncha.
2. Kommunikatsiya metodlari.
3. O'qituvchining kommunikativ malakasi. Kommunikativ ta'sir etish yo'li.
4. O'qituvchining kommunikativ madaniyati.
5. O'qituvchining kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish yo'llari.

Tayanch tushunchalar: *Kommunikatsiya, kommunikativ malaka, kommunikativ ta'sir etish, kommunikativ madaniyat, kommunikativ qobiliyat, menejment, «Informatsion nazariya».*

Kommunikatsiya haqida tushuncha. Menejment sohasiga tatbiq etilganda kommunikatsiya so'zi «tashkilotda o'zaro muvofiqlikni tashkil etish maqsadidagi ma'lumot uzatish jarayoni»ni anglatadi.

«Informatsion nazariya»ni tashkilot faoliyati tahliliga tatbiq etish boshqaruv sohasini yanada takomillashtirish yo'l-yo'riqlarini ochib berdi.

Tashkilotda ma'lumot uzatish kommunikatsiya asosi sifatida qabul qilinar ekan, uning quyidagi ikki asosiy turi farqlanadi: gorizontal, ya'ni bir mavqega ega bo'lgan xodimlar o'rtasidagi ma'lumot almashuvi va vertikal, ya'ni tashkilot tizimining turli pog'onalarida turuvchi xodimlar o'rtasida ma'lumot almashuvi. O'z navbatida vertikal ma'lumot almashuvi ham ikki ko'rinishda bo'lishi mumkin: a) Pastdan yuqoriga, ya'ni yuqori rahbariyatdan quyi bo'g'in rahbarlari va xodimlarga hamda; b) xodimlardan, quyi bo'g'in rahbarlaridan yuqoriga, ma'muriyatga.

Hozirga kelib jamiyat rivojlanishini axborot almashinuvisiz tassavvur etib bo'lmay qoldi. Har qanday sohadagi asosiy e'tibor muayyan yo'nalish bo'yicha zamonaviy va eng yangi ma'lumotga ega bo'lishga karatilmoqda. Menejment Institutining (Buyuk Britaniya) tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy biznes uchun eng qaltis xavflar quyidagilar ekan:

- mavqe (obro'ni) yo'qotish (50% respondentlar);
- tijorat bozoridagi o'z pozitsiyasini yo'qotish (55%);
- vakolatni yo'qotish (59%);
- yong'in sodir bo'lishi (62%);
- axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yo'qotish (82%).

Bu talqinda axborotga ega bo'lish nafaqat global ma'noda, balki tashkilot miqyosida ham dolzarb ahamiyatga ega.

Tashkilotdagi ma'lumot almashinuvi shu korxonaning ijtimoiy jihatdan «tirik»ligini ta'minlovchi asosiy omildir. Tashkilot miqyosidagi kommunikatsiyalar nafaqat ma'lumot olish va uzatish belgisiga ko'ra, balki ma'lumot o'tishi samaradorligiga ko'ra ham farqlanadi. G'arb tadqiqotlariga binoan, gorizontaal yo'nalishdagi ma'lumot almashinuvida bor yo'g'i 10% ma'lumot yo'qolib, 90% ma'lumot to'g'ri tarqalar ekan.

Vertikal yo'nalishda uzatiladigan ma'lumotlarga esa tamoman boshqa manzara xos ekan. Tadqiqotchi Killenning natijalariga ko'ra, yirik kompaniyaning rahbariyatidan kelayotgan ma'lumotning atigi 25 foizi ishchi-xodimlar tomonidan qabul qilinadi va to'g'ri tushuniladi. Bo'lim boshlig'i qabul qiladigan ma'lumot miqdori esa sal ko'proq bo'lib, u 30 foizni tashkil etadi. Tsex boshlig'i bu ma'lumotning 40 foiziga ega bo'larkan. Lekin, pastdan yuqoriga uzatiluvchi ma'lumotlar bundan ham ajablanarli ko'rinishga ega. Eng yuqori rahbariyatga xodimlar tomonidan yo'llangan ma'lumotning 10 foizigina yetib borar ekan. Shuning uchun bo'lsa kerak, hozirga kelib ba'zi ilg'or kompa-

niyalarda gorizontal va vertikal kommunikatsiyani rivojlantirishga astoydil kirishilayapti. Bu yo‘nalishni takomillashtirish maqsadida ko‘p-gina korxonalarda intranet tarmog‘i ishlab turibdiki, har bir xodim tashkilot miqyosida o‘zi uchun ahamiyatli deb topgan ma’lumotni olish imkoniyatiga ega. Shunday tajribalar ham borki, hatto xalqaro filial-lardan birida ishlayotgan yirik kompaniya xodimi markaziy ma’muriyatga xabar yo‘llashi va javob kutishi mumkin. Bunday tadbirlar vertikal munosabatlarda iloji boricha bevosita muloqotni tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Tashkilot miqyosida ma’lumot almashinuvining sustligi xodimlar orasida turli mish-mishlar, rahbariyat haqida uydirma gaplar tug‘ilishiga olib keladi. Asosiy ma’lumotning tepada qolib ketishi va pastki bo‘g‘in-larga yetib kelmasligi ishlab chiqarishga bevosita aloqador bo‘lgan xodimlar xatti-harakatida turli anglashilmovchilik paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Masalan, nega shunday qaror qabul qilindi, nega bu mahsulotni chiqarayapmiz, qaysi muddat haqida gap borayotgani haqida xodimni xabardor etish uning tashkilot bilan bir tanu bir jonligini his etishga, tashkilot hayotiga mas’ullik hissini uyg‘otadi. Umumiy mas’u-liyatning xodimlar o‘rtasida bo‘linishi, ko‘p jihatdan ma’lumot bilan bo‘lishishga, ma’lumot bilan hamma ishtirokchilarni ta’minlashga bog‘-liq. Mashhur psixolog A.L.Sventsitskiyning angizlashicha, ishchini sme-na davomida korxonadagi ma’lumotlar bilan ta’minlab turish natijasida mehnat samaradorligi 10 – 30% o‘shishi mumkin.

Tashkilotdagi kommunikatsiyani, organizmni ozuqa bilan ta’min-lovchi qon tomiriga o‘xshatish mumkin. Boshqaruv qarorining qabul qilinishi va uning ijrosi, tashkilot hayotida paydo bo‘ladigan yangi o‘zgarishlar, xodimlarni taqdirlashga oid ma’lumotlar – bularning ham-masi tashkilot a’zolari tomonidan tezda ogoh etilishi lozim bo‘lgan

omillardir. Va agar kerak bo'lsa, ayrim masalalar bo'yicha ularning fikrlari eshitib ko'rilishi ayni muddao bo'lardi.

Tashkilot miqyosida ma'lumot uzatish, ya'ni kommunikatsiyani tashkil etish ham o'ziga xos xususiyatga ega. Rahbariyatdan tarqalayotgan shunday ma'lumotlar borki, ular to'la-to'kis holatda xodimgacha yetib borishi mumkin, lekin faqat rahbariyat sohasiga tegishli ma'lumotlar ham bo'lib, bu axborot uzatish uslubi maxsus saralash filtrlariga ega bo'lishi va kerakli ma'muriy qatlamlargagina taqsimlashnishi lozim. Xususan, mavjud ma'lumotni to'la-to'kis uzatish ko'p hollarda tashkilotni boshqarishga salbiy ta'sir etishi mumkin. Ishlab chiqarish, mahsulotni sotish, xodimlar bandligi haqidagi batafsil ma'lumotning xodimlar orasida tarqalishi juda ayanchli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, xodimlar shtatini qisqartirishga oid rejalashtirilgan tadbir.

Tashkilotni informatsion boshqarish maxsus sotsial texnologiyalar majmuiga kirib alohida yondoshuv va mahoratni talab qiladi. Bunday tadbirning oxir maqsadi xodimni ko'zlangan maqsad sari yo'naltirishdan iboratdir.

Tashkilotning rejalari va istiqboldagi mahsulotlari haqidagi ma'lumotni iste'molchiga yetkazish natijasida iste'molchida ma'lum ehtiyoj shakllanadi, korxonaga nisbatan ijobiy ijtimoiy fikr uyg'onadi va hatto qo'shimcha ishchi kuchlar «oqib» kelishiga sabab bo'ladi. Bir necha mamlakat menejerlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra amerikalik 73%, inglizlik 63% va yaponiyalik 85% rahbarlar kommunikatsiyani tashkilot samaradorligining asosiy omillaridan bir deb hisoblashadi.

Kommunikatsiya metodlari. Kibernetika asoschisi Norbert Viner ta'kidlashicha: «Axborot almashinuvi – bu jamiyatni birlashtiruvchi sement». Ijtimoiy kommunikatsiya – insonlarning o'zaro munosabatlarga kirishishning o'ziga xos shakli bo'lib, unda axborot uzatish til va

boshqa belgilar tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Kanadalik sotsiolog Marshal Maklyuen fikricha, kommunikatsiya usulining almashishi tarixning rivojlanish bosqichlarini ifoda etadi. Shunga ko'ra u insoniyat rivojlanishning quyidagi davrlarini ajratgan:

- ❖ og'zaki kommunikatsiya (bu davrda jamoa doirasida kommunikativ muhit kommunikantlarni bevosita har tomonlama qamrab olgan);

- ❖ yozma kommunikatsiya (yozilgan xabarlar vaqt va makon to'siqlarini kesib o'tgan);

- ❖ nashr-kommunikatsiya (kommunikantlarni yalpi qamrab olishning oshishi, «Gettenberg galaktikasi»ning yaratilishi, ya'ni bosma kitoblar chop etish texnologiyasining ixtiro qilinishi);

- ❖ multimedia kommunikatsiyasi (bevosita muloqotga global miqyosda kirishish).

M.Maklyuenning g'oyasiga binoan, kommunikativ muhit madaniyat xususiyatlarini belgilab beradi. Uning fikricha, zamonaviy madaniyat mazmunan vizual, XIX asr oxiri XX asr boshi madaniyati esa asosan yozma bo'lgan. Shunday qilib, hozirgi vaqtda sotsiomadaniy kommunikatsiya – bu umume'tirof qilingan tushunchalarda asoslangan, kommuntatorlar o'zaro munosabatlari mazmuni hamda ularning ijtimoiy muhiti bilan shartlangan xabarlarni almashish bo'yicha ikki tomonlama jarayon.

Kommunikatsiya muammolarini gumanitar, tabiiy va texnik fanlar vakillari tadqiq qilishadi. Faqat insonlararo emas, balki hayvonlararo, kompyuterlararo, «inson-mashina» va aloqa tizimlarida axborot almashinuvini o'rganuvchi fanlarning vakillari – kibernetiklar, biologlar, etologlar, semiotiklar axborot almashinuvini “kommunikatsiya” deb ataydilar.

Shuningdek, XX asrning 60-yillarida amerikalik sotsiologlar (Lazarsfeld, Lippman, Lassuell, Merton, Maklyuen va boshqalar) o'z

tadqiqotlarida «ommaviy kommunikatsiya» atamasini ham qo'llay boshladilar. Shu tariqa, kommunikatsiya nazariyasi mustaqil fan sifatida shakllanib borib, o'zining predmeti, kategoriyalar apparati, o'z qonuni va tarixiga ega bo'ldi. U falsafa, sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik iqtisodiyot va boshqa fanlar bo'yicha tadqiqotlarning natijalarini o'zida mujassam qilgan ilmiy bilimning kompleks sohasi hisoblanadi. Kommunikatsiya nazariyasi axborot almashinuvining universal mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, uning ommaviy kommunikatsiya nazariyasi, shaxslararo kommunikatsiya nazariyasi kabi tarmoqlari ham mavjud. Kommunikatsiyani amalga oshirish imkoniyati muayyan shartlar bajarilgandagina paydo bo'ladi.

Ular quyidagilar:

- ❖ kommunikativ jarayon uchun kamida ikki tomonning ishtiroki zarur;
- ❖ kommunikatsiya doimo teskari aloqa tamoyiliga tayanadi;
- ❖ kommunikatsiya ma'lum belgilar tizimisiz amalga oshirilmaydi.

Har qanday nazariyada bo'lganidek, kommunikatsiya nazariyasi ham «axborot», «kommunikatsiya», «axborot almashinuvi», «kommunikativ makon» kabi o'ziga xos tushunchalari (kategoriyalari)ga ega. M.Veber, G.Gadamer, G.Shpetler ilgari surgan kommunikatsiya modelida kommunikatsiyaning asosiy natijasi bu insonning boshqa inson tomonidan tushunilishi, o'zaro tushunish deb ataladi. Axborot jamiyati nazariyasi vakillari (D.Bell, A.Toffler, G.Maklyuen) kommunikatsiyaga futurologik yondashdilar. Ushbu nazariyada kommunikatsiya vositalari yagona rag'batlantirish va ijtimoiy rivojlanishning manbai tarzida talqin qilinadi. Axborot bu holda madaniyat va barcha madaniy qadriyatlarning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Kommunikatsiya –

bu o'ziga xos axborot almashinuvi bo'lib, uning natijasida jo'natuvchidan qabul qiluvchiga intellektual va emotsional axborotni uzatish jarayoni kechadi. Kommunikativ jarayonning turli modellari mavjud. Misol uchun, Aristotel kommunikatsiya jarayonining uchta (notiq – nutq – auditoriya) komponentini ajratgan bo'lsa, zamonaviy variantda u «kommunikator – xabar – kommunikant» ko'rinishiga ega. Axborot almashinuvi kommunikatsiyaning ham, muloqotning ham markaziy xususiyati ekanligi tufayli bu kategoriyalarni tushuntirish, izohlash borasida, tabiiy ravishda, xilma-xilliklar kelib chiqdi va bir qator yondashuvlar paydo bo'ldi. Birinchi yondashuv mazmunan ikki tushunchani ma'no jihatdan aynanlashtirishdan iborat. Bu yondashuv yuzaga chiqishiga yetakchi psixolog va faylasuflar L.C.Vigotskiy, V.N.Kurbatov, A.A.Leontevlar katta hissa ko'shgan. Qator qomusiy va izohli lug'atlarda «kommunikatsiya» atamasi «xabar yo'li, muloqot» deb talqin qilingan.

Ukrainalik tadqiqotchi, muloqot nazariyasi sohasida taniqli mutaxassis Yu.D.Prilyuk tarixiy-lingvistik tadqiqotlar asosida ushbu atamalarning dastlabki va hozirgi ma'nolarini etimologik va semantik jihatdan bir-biriga yaqin, shuning uchun «jamiyatda axborot almashinuvi»ni bildiruvchi tushunchalar sifatida ular o'zaro tengdir, degan to'xtamga keladi. Shunga o'xshash fikrlarni T.Parsons va K.Cherry kabi etakchi xorijiy olimlar ham bildirishgan. Ikkinchi yondashuv «kommunikatsiya» va «muloqot» tushunchalarini farqlash bilan bog'liq. Taniqli faylasuf M.S.Kagan fikricha, kommunikatsiya va muloqot kamida ikki jihatdan farqlanadi.

Birinchi, «muloqot amaliy, moddiy va ma'naviy axborot almashinuvidir va u amaliy-ma'naviy xarakterga ega, kommunikatsiya esa ... u yoki bu xabarlarini uzatish bilan bog'liq sof axborot jarayonidir».

Ikkinchidan, ular o‘zaro munosabatga kirishayotgan tizimlarning aloqa xossalari bo‘yicha bir-biridan ajralib turadi. Kommunikatsiya subyekt-obyekt aloqasi bo‘lib, unda subyekt ma’lum axborotni uzatadi, obyekt esa axborotning passiv qabul qiluvchi sifatida namoyon bo‘ladi, uning vazifasi axborotni qabul qilish, tushunish, yaxshi anglash va shu axborotni inobatga olib, harakatlanishdan iborat. Shunday qilib, M.S.Kagan fikricha, kommunikatsiya bir tomonga yo‘naltirilgan jarayondir. Muloqot esa, aksincha, subyekt-subyekt aloqasi bo‘lib, unda «xabarlar jo‘natuvchisi va qabul qiluvchilar yo‘q, balki suhbatdoshlar, umumiy faoliyat ishtirokchilari bor». Muloqotda axborot sheriklar o‘rtasida harakatlanadi, demak, muloqot jarayoni kommunikatsiyadan farqli ravishda ikki tomonlama yo‘naltirilganlik xarakteriga ega.

Yirik psixolog olim G.M.Andreyevaning fikricha, muloqotni kommunikatsiyaga qaraganda kengroq kategoriya sifatida talqin etib, muloqot tuzilmasida uchta o‘zaro bog‘langan jihatlarni ajratishni taklif qiladi.

A.V.Sokolov muloqot kommunikativ faoliyatning shakllardan biri, bu shakllar kommunikatsiyaga kirishayotgan sheriklarning maqsadlariga qarab bir-biridan farqlanadi, deya mazkur fikrga qarshi chiqadi. Yana bir yondashuv bo‘yicha muloqot jamiyatdagi barcha axborot jarayonlarini qamrab olmaydi, degan fikrni ilgari suruvchi olimlar guruhi mavjud. Vaholanki, axborot jarayonlari jamiyat organizmini, barcha ijtimoiy tizimostilarni qamrab oladi va ijtimoiy hayotning har qanday, hatto, eng kichik qismida ham mavjud, shu bilan birga, ular hamisha ham so‘z, nutq yoki matn shaklida bo‘lmasligi mumkin.

Aslida, verbal (so‘z) shaklidagi xabarlar jamiyatda axborot almashinuvining kichik bir ulushini tashkil qiladi, qolgan vaziyatlarda axborot almashinuvi tildan foydalanmasdan amalga oshiriladi hamda axborot tashuvchilari sifatida noverbal signallar (mimika, intonatsiya,

harakatlar va h.k.), shu bilan birga, madaniyatning moddiy shakllari, buyumlar xizmat qiladi. Madaniyatning moddiy shakllari axborotni ham makon, ham zamon bo'yicha uzatishga imkon beradi. Aynan shuning uchun muloqot insonlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni o'rnatish va ta'minlashga qaratilgan hamda, birinchi navbatda, verbal, ya'ni til (nutq yoki matn) yordamida amalga oshiriladigan o'ziga xos axborot almashinuvi jarayonlarini bildiradi.

O'qituvchining kommunikativ malakasi. Kommunikativ ta'sir etish yo'li. O'qituvchilardagi aynan kommunikativ qobiliyat bu kasb uchun juda muhimdir. Sababi o'qituvchining o'quvchilar bilan muomila munosabatida, ta'lim-tarbiya jarayonida o'z bilganlarini, qoidalarini nutq ya'ni – og'zaki yoki yozma nutqda ifoda etadi. Imo-ishora orqali fikr bayon etiladi, ammo ko'p hollarda imo-ishora yordamchi vazifasini bajaradi.

O'qituvchining har qanday tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi, oqibat natijada o'quvchi ruhiyatiga har tomonlama ta'sir ko'rsatishga, ya'ni o'quvchilarda ijobiy hissiyotlarni: xulq-atvor, munosabatlar, hatti-harakatlarni shakllantirish va mustahkamlashga yo'nalgan bo'ladi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda «pedagogik ta'sir ko'rsatish» iborasi ishlatiladi. Bu o'qituvchi bilan muloqatda o'quvchini go'yo passiv (suts) holatda bo'lishlarini oldindan belgilab ko'rsatilgandek tuyuladi.

O'qituvchining kommunikativ ko'nikmasi: “yuzni o'qish san'ati”, o'zgalar holatini tushuna olish, o'zini namoyon kila bilish, Nutq vositasi hamda so'zsiz holatda inson ruhiyatini tushuna olish.

Bu bolaning ichki dunyosi, his-hayajon va kechinmalarini bir qarashda sezish, tushuna olish qobiliyatidir... «Insonning afti – basharasiga qarab, bolaning yuziga qarab o'qiy olish kerak ... Birovning yuziga qarab uning ichki kechinmalarini bilib olishda hech qanday ayyorlik, aql

bovar qilmaydigan narsa yo‘q». – deb yozgan edi. A.S.Makarenko. Bu qobiliyat o‘qituvchiga ruhiyatning eng nozik, murakkab masalalarini sezishga, bolaning ruhiy holatini dar hol ilg‘ab olishga yordam beradi. Bu qobiliyatga ega bo‘lishi uchun o‘qituvchi bolalar bilan doimo, ya’ni, tanaffus paytida ham, darsda ham, darsdan keyin ham birga bo‘lishi, muloqot qilishi, kuzatib yurishi lozim. Shundagina o‘qituvchi har bir kishida insonga hos hislatlarni ko‘ra olishi mumkin.

Ishontirish haqiqiy va soxta bo‘lishi mumkin. Haqiqiy ishonch haqiqiy voqelikka mos keladi va shaxsning jamiyat oldidagi qadr-qimmatini oshiradi. O‘zining haqiqiy ishonchiga sodiq bo‘lishi hatto o‘limga ham rozi bo‘ladi. Masalan, Vatanga sodiqlik ruhida tarbiyalangan askarlarimizni jang maydonida ko‘rsatgan matonatlari. Soxta ishonch esa, avvalo sinf jamoasi, qolaversa, jamiyat uchun ham zararli bo‘lgan odatlarni shakllanishiga olib keladi. Soxta ishonch o‘quvchilarning o‘zi va atrofdagilar ta’sirining umumlashuvi natijasida vujudga keladi.

Soxta ishonchni bartaraf qilish o‘qituvchidan atsoydil mehnat qilishni talab qiladi. Buni uch yo‘nalishda olib borish lozim: sinf jamoasida sog‘lom ijtimoiy fikrni shakllantirish, muhim ahamiyat kasb etuvchi hayotiy tajriba yaratish, soxta ishonchlarni asosli ravishda inkor qilish. Birinchi navbatda jamoani shakllantirishga, uni yaqin kelajakda va itsiqboliy rivojlanish yo‘nalishlarini yaratishga alohida e’tibor berish zarur. O‘qituvchi har bir o‘quvchidagi ijobiy hislatlarga asoslangan holda, ahil sinf jamoasi yordamida soxta ishonchlarni bartaraf qilishda qiyinchiliklarga duchor bo‘lmaydi. Soxta ishonchlarni o‘zgartirishning quyidagi usullari mavjud:

❖ o‘quvchiga o‘zini boshqalar bilan taqqoslashga undash uning fikriga qarama-qarshi fikrda bo‘lgan kishi bilan yaqindan tanishish (masalan, bola o‘qishni hohlamaydi, lekin uning tanish o‘rtog‘i ko‘p

o'qiydi va biladi, ammo o'zining «quruq yodlovchi» yoki «o'ta bilimdon» qilib ko'rsatmaydi);

❖ noto'g'ri qarashlar va ishonch oqibatda nimalarga olib borishini ko'rsatish (maslan, ana shunday hislatlarga ega bo'lib o'z hayotini barbod qilgan, o'z erki, g'ururi va vijdonini yo'qotgan kishilar haqida so'zlab borish. Buning uchun hayotiy misollar, badiiy asar, kinofilmlar va boshqalardan foydalanish mumkin);

❖ soxta ishonchni yoqlab himoya qiluvchi o'quvchi fikrini mantiqiy rivojlantirib, uni hayratga soluvchi holatga yetkazish (masalan, barcha o'quvchilar o'qituvchilarni aldash, ichki tartib-qoidalariga rioya qilmaslik nimalarga olib borishi mumkin);

❖ o'quvchiga o'z qarashlarini asoslab, isbotlashga imkon berish va ularni alohida birma-bir inkor qilish. Soxta ishonchlar haqiqiy ishonch, ahloqiy tasavvurlaro, qadriyatlar va odatlar iblan almashinishi lozim.

Noto'g'ri ishonchlarni bartaraf qilish uchun quyidagi usullardan foydalaniladi:

❖ o'smir ma'naviy dunyosida qadriyatlar to'qnashuvini vujudga keltirish kuchli bo'lish itsagi, sportning ixtiyoriy turi bilan shug'ullinishi mumkin, buning uchun esa kun tartibiga rioya qilish va atsoydil o'qish zarur. Radio (foto) to'garakka a'zo bo'lishi mumkin. Lekin buning uchun ikki bahosiz o'qish kerak va hokazo;

❖ o'qituvchi ahloqiy sifatlarini o'quvchining noto'g'ri xulqi bilan to'qnashuvi: o'quvchining qo'pol muomalasiga o'qituvchi o'zini to'tib, muloyimlik bilan javob beradi. O'quvchi shaxsi va g'ururini poymol qilmaydi;

❖ o'quvchi noto'g'ri hatti-harakat qilganda ham ishonch bildirib, uning qarashlarini o'zgartirish («Men senga qanday yordam beray? Seni qiynalayotganingni ko'rib turibman-ku!»);

❖ o‘quvchidagi noto‘g‘ri ishonch bilan, sinf o‘quvchilari amaliy tajribasiga asoslangan sog‘lom fikr o‘rtasida ko‘rash paydo qilish, uning har bir noto‘g‘ri fikrini alohida-alohida inkor qilish.

Ishontirishning biror tashkil etuvchisiga amal qilmaslik ham, tarbiyaviy ish samaradorligini pasaytirib yuboradi. Masalan, o‘quvchi u yoki bu vaziyatda o‘zini qanday tutish kerakligini bilandi. Lekin bunday xulq-atvorni zarurligini tushunmaydi, qabul qilmaydi. Demak, bunday holatda o‘quvchida faqat bilish shakllangan holos. Inson o‘zini qanday tutishi lozimligini bilishi, aynan shunday tutishi lozimligini tushunishi, Lekin bunga o‘zini majbur qilolmasligi mumkin. Demak, bu uning irodaviy sifatlari rivojlanmaganligi, xulq-atvor qismlariga amal qilish malakasi tarkib topmaganligini anglatadi.

Ishontirish yordamida yangi qarashlar, munosabatlar shakllanadi, yoki noto‘g‘ri qarash va munosabatlar o‘zgaradi. Ishontirishdan samarali o‘zaro ta’sir etish vositasi sifatida foydalanish uchun quyidagi shartlar bajarilishi lozim:

❖ ishontiruvchi kuchga ega bo‘lishi. Bu uning mazmuni va ishontiruvchining obro‘ga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. O‘quvchi o‘qituvchini qanchalik ko‘p hurmat qilsa, unga ishonishi ham shuncha oson bo‘ladi;

❖ ishontirish jarayonini tashkil etishda o‘quvchining ruhiy qiyofasining o‘ziga xosligini e’tiborga olish. Buning uchun pedagog o‘quvchi oliy asab sistemasining tipini, uning ta’lim, tarbiya va kamolotning rivojlanish doirasini bilishi zarur. Masalan, bola kuchli muvozanatlashmagan (sangvinik) asab sistemasi tipiga ega bo‘lsin. Unda tormozlanish jarayoniga nisbatan qo‘zg‘alish jarayoni kuchli bo‘ladi. Bu holda, o‘qituvchi ishontirish jarayonini o‘quvchi asab sistemasini ortiqcha qo‘zg‘alishiga yo‘l qo‘ymaydigan, qo‘shimcha hissiyot (hayajon) sodir qilmaydigan tarzda olib borishi lozim;

❖ o‘zaro ta’sir etish vaqtida o‘qituvchi va o‘quvchilarning intellektual-hissi holatini e’tiborga olish. Masalan, bola nihoyatda hayajonlangan holatda bo‘lsa unda salbiy hissiyotlar utsunlik qiladi. Agar o‘qituvchi buni e’tiborga olmay, o‘quvchiga uning noxaq ekanligini isbot qilishga harakat qilsa, hech qanday ijobiy natijaga erisha olmaydi.

Fikr, sezgi va irodaviy hislatlar bir butun yaxlitlikni tashkil etgandagina ishontirish metodi haqiqiy harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Bu metodni qo‘llashda ishontirish tarkibi (bilish, sezgi hissiyot, xulq-atvorga) amal qilish maqsadga muvofiq Dastlabki ikki tashkil etuvchilarni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi va shunday bo‘lishi ham kerak. O‘qituvchi o‘quvchining ijobiy hislatlarini e’tiborga olib, uning bilishiga asoslangan holda, yangi bilimlarni uning hissiyotiga ta’sir kuchini yanada oshirish yo‘llarini izlaydi.

O‘quvchi bilan muloqotda bo‘lganda, avvalo uning o‘zini ham ikkilantirib turgan soxta ishonchlarni «asta-sekin», «paypaslab» topish, asosli tarzda ularni bartaraf qilishi kerak. Agar o‘quvchi ishontirish jarayonini erkin, o‘z hohishi bilan qabul qilsa, maqsadga erishish oson bo‘ladi.

Ishontirish natijasi o‘qituvchi so‘zi va xulqiga ham bog‘liqdir. Tarbiyachining so‘zi va ishi bir bo‘lishi kerak. Masalan, jahl utsida o‘quvchini jazolash bilan qo‘rqitib, so‘ng esdan chiqarib qo‘yishi, o‘quvchilarga va’da berib uni bajarmaslik va hokazolar, ishontirish metodi samarasini pasaytiradi. Eng yomoni – o‘qituvchi o‘quvchilarga haqiqat haqida balandparvoz so‘zlarni aytsada, o‘zi kundalik ish faoliyatida unga amal qilmasligidir. Bunday o‘qituvchi jamiyatga katta zarar keltiradi.

Ishontirishning yuqori samaradorligi o‘quvchilar bilimlarini (irodaviy hislatlar, to‘g‘ri xulq me’yorlarini tarkib toptirish) mustahkamlovchi mashqlarga ham bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchi harakterini shakllantirishda

mashqlar alohida o‘rin tutishini o‘z davri da A.S.Makarenko ham ta’kidlab o‘tgan. Jumladan,

Papaninning jasorati haqidagi hikoyalarni o‘qib berish bilangina o‘quvchilarda jasurlikni tarbiyalab bo‘lmasligini uqtirgan. Bu holda boshqalar jasoratini ko‘z-ko‘z qiluvchi, undan faqat zavqlanuvchi Subyekt-tomoshabinni tarbiyalab yetkazish mumkin. Insonni shunday holatga tushirish kerakki, u chidamlilik, shiddatkorlik va jasurlik hislatlarini namoyon qila olsin. Mehnatsevarlikni mehnat haqidagi hikoyalar bilan emas. Balki mehnat jarayonini o‘zida tarbiyalash, xuddi shuningdek, shiddatkorlik esa qo‘rqoqlikni va jur’atsizlikni yengishda tarbiyalanadi. Ishontirish metodini qayta tarbiyalash ya’ni qarash va munosabatlarni shakllantirishda qo‘llash-u yoki bu hislatlarni namoyish qilish zarur bo‘lgan maxsus vaziyatlar yaratish orqali amalga oshirilishi ham mumkin. Tasodifiy vaziyatlar quyidagi yo‘llar bilan yaratiladi: darsda-o‘quvchiga kutilmagan savol berish, darsdan tashqarida noto‘g‘ri hatti-harakatliga iqror bo‘lishiga majbur qilish, o‘yinda esa harakat qilishga undash (masalan, g‘ira-shira o‘rmonda "razvedka"ga borish). Maktab hayoti tasdiqlanganidek, ba’zan o‘quvchi o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga sharoit bo‘lmagani uchun ham tarbiyasi og‘irlar qatoriga qo‘shilib qolar ekan. Undan darsda onda-sonda so‘rashadi, o‘qituvchi uning bilimiga ishonmaydi, dars paytida unga diqqat-e’tibor berishga vaqtdan qizg‘anadi – sekin o‘zgara boshlaydi.

Ishontirishning og‘zaki shakllari: ogohlantiruvchi so‘zlar, tezlik bilan ta’sir etish, ijro etishga undovchi buyruqlar, ta’qiqlangan iboralar, xazil orqali anglatish, ma’qullash yoki ayblash.

Ma’lumki, o‘quvchilarga o‘qituvchilardan boshqalar (yaqin qarindoshlar, tanishlar) kishilar ham ataylab emas, behosdan salbiy oqibat-larga olib keluvchi inontirishni ishlatishlari mumkin.

Shuning uchun ham biz pedagogikani hamma bilishi lozim bo'lgan fan deymiz. Masalan: 5-sinfda o'quvchi Dilbar ismli qiz oldinroq o'rtacha va yaxshi baholarga o'qib yurgan bo'lsa, keyingi paytlarda yomon o'qiydigan bo'ldi. O'z o'quvchisining bilish qobiliyatini yaxshi bilgan sinf murabbiysi undan yomon o'qiyotganining sababini so'raganda u – «e, mening kallam ishlamaydi!» – deb javob bergan. Qizning ota-onasi bilan so'zlashish uchun uning uyiga borgan o'qituvchi Dilbarning o'z buvisi yonida o'tirib dars tayorlayotganini va buvisi ikki gapining birida – «Ha, sening kallang ishlamaydi!», «Sening miyang joyida emas!» – deb ta'kidlayotganining guvohi bo'ladi. Demak, qizning buvisi o'zi bilmagan, istamagan holda Dilbarga o'z kuchi, aqli va fikrlash qobiliyatiga bo'lgan ishonchini yo'qotishga yo'naltiruvchi inontirish, uqtirish usulini qo'llagan. Albatta, o'quvchini kaytadan o'z kuchiga, aqliga bo'lgan fikrini o'zgartirish o'qituvchidan ko'shimcha kuch, iroda va pedagogik mahoratni ko'llashni talab qiladi.

O'z-o'zini inontirish ham ikki xil: 1) ataylab, 2) ataylab emas, behosdan bo'ladi. Inontirishning ta'sir etish natijalariga kura u: a) ijobiy va b) salbiy bo'lishi mumkin.

O'z-o'zini inontirish ijobiy bo'lganda har bir shaxs o'zidagi ijobiy sifatlarni rivojlantiradi, o'z kuchi va qobiliyatlarini safarbar etadi. Salbiy bo'lganida esa yuz bergan vaziyat ta'siriga bo'ysunadi, o'zida salbiy sifatlarni ustun ekaniga, o'zini ularni engishiga kuchi etmasligiga «ishontiradi». Bundan tashqari inontirish o'z mazmuniga ko'ra ochiqdan-ochiq, ro'yi-rostdan va bevosita shamali bo'lishi mumkin. Ochiqdan-ochiq inontirishda o'qituvchi o'quvchini ochiqdan-ochiq ya'ni ro'yi-rostdan biron bir ish, xatti-harakatlarni, qiliqlarni qilmaslikka chaqiradi. Masalan: «Endi sen doimo soat 6 da uyg'onasan!». «Bundan keyin sen qaytib sigareta chekmaysan!». «Endi sen doimo darsga kechikmay kelasan!», va boshqalar. Bevosita shamali uqtirishda ta'sir etish maqsadi

«yashiringan» bo‘ladi. O‘qituvchi, tarbiyachi nimani uqtirayotganini ochiqdan-ochiq aytmaydi, balki, o‘quvchi qilishi lozim bo‘lgan ish, xatti-harakatni o‘qituvchi istashini, kutayotganini faqat shama qiladi. Pedagogik jarayonda ko‘pincha ochiqdan-ochiq, ro‘yi-rostdan qilindigan inontirishdan ko‘proq foydalaniladi. Bunday inontirishlar buyruq berish, ko‘rsatma berish, pand-nasixat shaklida amalga oshiriladi. Buyruq va ko‘rsatmalar o‘quvchilarda avtomatik tarzda biron bir ish, xatti-harakatni bajarish malakalarini shakllantirish uchun qo‘llaniladi. Bunda o‘quvchilar o‘qituvchi tomonidan berilgan buyruqning maqsadga muvofiqligiga butunlay ishonadilar. Bunday buyruq, ko‘rsatma berib so‘z orqali ta’sir etish sportda, o‘yinlarda (ertalabki badan tarbiya mashqlari), sinf o‘quvchilari o‘rtasida tartib o‘rnatishda har bir sport buyruqlarida o‘z aksini topadi. Masalan: «Turing!», «Buyingizga qarab saflaning!», «Ikki qator bo‘lib yuring!» va shu kabilar. O‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarni tartibga keltirish uchun beriladigan buyruqlar: «Kullarni parta ustiga qo‘ying!», «O‘quv qo‘llanmalarni yoping!», «Faqat men ko‘rsatgan o‘quvchi javob beradi!» shaklida bo‘ladi.

Bunday buyruq va ko‘rsatmalar sinf o‘quvchilarining tarbiyalanganlik darajasi yuqori bo‘lsa, sinfdagi yuz bergan vaziyat shuni tokoza etsa, buyruq beruvchining o‘quvchilar o‘rtasidagi obro‘si baland bo‘lsagina so‘zsiz bajariladi, aksincha bo‘lsa, u bajarilmay kolaveradi.

Kommunikativlik shunday qobiliyatki, bunda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan o‘zaro to‘g‘ri muloqat o‘rnatishi natijasida o‘quvchilarda o‘ziga nisbatan ishonch, xayrihoxlik uyg‘otadi. Natijada o‘quvchilar o‘z o‘qituvchisi bilan birga bo‘lishga, o‘qishga, jamoat ishlarida u bilan birga katnashishga xoziru – nozir bo‘lishadi. Kommunikativ qobiliyatlar tashkilotchilik qobiliyatlari bilan birga uyg‘unlashib ketsa o‘quvchilarga yanada samaralirok ta’sir etishga yordam beradi va o‘zaro shaxslararo to‘g‘ri munosabatlar o‘rnatishni ta’min qiladi. O‘quvchilarga to‘g‘ri

muomala qila olish, bolalarga yaqinlasha olish, ular bilan pedagogik nuqtai nazardan juda samarali o‘zaro munosabatlar o‘rnata bilish, pedagogik nazokatning mavjudligini bildiradi.

Kommunikativ qobiliyat – bu o‘qituvchining tarbiyalanuvchilar bilan aloqa o‘rnata olish faoliyatini tashkil qilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, malaka, ko‘nikma va tajribasidir. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati pedagogik faoliyat jarayonida shakllanadi. Buning uchun quyidagi asosiy shartlar mavjud:

- o‘quvchilarning yuz ifodasini o‘qish va o‘qish qobiliyati;
- o‘quvchining tashqi ko‘rinishidan uning psixik holatini aniqlagan holda uning adekvat modelini yasab chiqish;
- o‘qituvchi-o‘quvchi bilan muloqot va muomala qilishga imkoniyat yarata bilishi kerak. Unga yo‘l ochib berishi va yo‘l berishi kerak;
- o‘qituvchi o‘zini ota-onaning, o‘quvchining o‘rnida qo‘ya bilishi va yuzaga kelgan vaziyatni ijobiy, ziddiyatsiz echishda ular kabi fikrlay olishi kerak.

O‘qituvchining kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish yo‘llari.

1. O‘qituvchi jamiyat ko‘ygan talablarni amalga oshirishda mas’ul shaxs hisoblanadi. Shuning uchun u o‘z faoliyatini, ko‘ndalik turmish tarzini, jamiyat qo‘ygan g‘oya va siyosat asosida ko‘radi.

2. Jamiyat oldga qo‘ygan g‘oya, siyosati va talabi o‘qituvchi shaxsining shaxsiy nuqtai nazari va ishonchi sifatida namoyon bo‘lishi zarur. U davlatning ishonchli vakili sifatida davlat siyosatining barcha tamoyillariga amal qiladi

3. Har bir o‘qituvchi o‘z shaxsini tahlil qilishi, o‘z kamchiliklarini sezishi, bartaraf qilish yo‘llarini izlab, o‘z-o‘zini hurmat qilib, o‘z o‘rnini egallab, mavqeini mustaxkamlashga harakat qilmog‘i lozim.

4. O‘qituvchi o‘quvchining har bir ijobiy fazilatini ta’kidlab, ko‘pchilik oldida o‘quvchi qilgan ishiga munosabatini ta’kidlashi kerak.

5. O‘quvchi yo‘l qo‘ygan xatolarni bartaraf etish, kelishmovchiliklarni oldini olish maqsadida o‘quvchini ko‘pchilik oldida izza qilmaslik, nafsoniyatiga tegib, shaxsini kamsitmaslik zarur.

Kommunikativlik qobiliyati deganda biz o‘qituvchining bolalar bilan muloqatda bo‘lishga, o‘quvchilarga yondashish uchun to‘g‘ri yo‘l topa bilishga, ular bilan pedagogik nuqtai-nazardan maqsadga muvofiq o‘zaro aloqa bog‘lashda pedagogik nazokatning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatlarni tushunamiz.

Psixolog olimlarning fikriga qaraganda, kommunikativlikda eng muhimi – bolalarga ta’sir etishning eng qulay usullarini topa bilish, tarbiyaviy ta’sirni qo‘llashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e’tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, o‘quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olishning zarurligidir.

Pedagogik nazokatning amaldagi ko‘rinishlaridan biri – har qanday pedagogik ta’sirga nisbatan kullaniladigan chora va tadbirlarni (ragbatlantirish, jazolash, pand-nasixat, kungil kutarish, maktash va boshqalar.) his eta bilishdan iboratdir. Aql-farosatli, nazokatli o‘qituvchi har bir o‘quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari bilan hisoblashadi, bolalarga e’tibor bilan qarab, kuzatib yuradi va ularning har biri haqida o‘z fikriga ega bo‘ladi. Misol tariqasida o‘rta va yuqori sinf o‘quvchilarining o‘z o‘qituvchilari haqidagi fikrlariga e’tibor bering: «... Bizning tarix o‘qituvchimizning kuchli tomoni – uning bizlarni har birimizga qanday munosabatda bo‘lishni bilishida edi.», «U bizlar bilan xayron qolarli darajada ajoyib, yaqin do‘st, katta yoshdagi urtoqdek muomalada bo‘lar edi». «... Zoologiya o‘qituvchimiz Farida opamlar esa qanday qilib bo‘lsada bolalarni o‘ziga qaratish, diqqatini tortish uchun xush-

omadgo'ylik qiladilar. Nega u o'zini shunchalik kamsitib erga uradi?,- deb o'ylar edim. – Balki ular bolalardan chuchiganidan shunday kilarmikan? Adabiyot o'qituvchimiz Raximboy aka hech bir sababsiz kishi diliga ozor berar yoki behudaga urishib, koyib tashlar edi»...

Ko'rganingizdek, pedagogik nazokat (takt)ning yo'qligi og'ir oqibatlariga olib keladi. Bolalarning o'qituvchidan ko'ngli soviydi, obro'siga putir etadi. Natijada o'quvchilarning noroziligi, e'tirozlari namoyishkorona bildirila boshlanadi, ular ichidan ataylab tartib-intizomni buzadiganlari paydo bo'ladi.

«... Ko'p hollarda nohaq ish qiladilar, arzimagan xato yoki tartibni buzganligi uchun darhol juda qo'pol va kungilga og'ir botadigan keskin gaplarni aytib, jerkib, yomon baho qo'yadi...», deyishadi.

O'qituvchining pedagogik nazokati masalasi munosabati bilan yana shuni ham ta'kidlab aytish lozimki, qachonki o'quvchilar o'qituvchining ijobiy hislatlari to'g'risida gapirar ekanlar, ular hamisha o'qituvchining adolatlilik kabi hislatlarni birinchi o'ringa qo'yadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2015.

5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.

6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.

7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.

8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятлов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.

9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash bu –

A) Tashxis;

B) Korreksiya;

C) Profilaktika;

D) Nazorat.

2. Metodologiya – qanday ta’limot?

A) tafakkur usullari va metodlari haqidagi ta’limot;

B) inson mohiyati to‘g‘risidagi ta’limotdir;

C) mahsuldorlik tomoniga yo‘naltirish yo‘llarini o‘rgatadigan falsafaning sohasi;

D) borliq uning mohiyati, shakllari, asosiy tamoyillari va eng umumiy kategoriyalari haqidagi ta’limot.

3. O'qitish faoliyati tarkibini to'g'ri aniqlang.

- A) Didaktik vazifalar, o'quv topshiriqlari, o'quv materialli, o'qitish metodlari;
- B) Ta'lim maqsadi, tarbiya maqsadi, bilish jarayoni, ish uslubi;
- C) O'quv rejasi, o'quv dasturi, o'qitish metodlari, manbalar;**
- D) To'g'ri javob yo'q.

4. O'quv materialini idrok qilish, tushunish, mustahkamlash, hamda amalda qo'llash qaysi jarayonning bosqichlari?

- A) Ta'lim jarayonining;
- B) Bilish jarayonining;
- C) Tarbiya jarayonining;
- D) Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining.**

5. Ta'limni tashkil etishning transformativ shakli izohlangan qatorni toping.

- A) An'anaviy va noan'anaviy shakllar birikmasi bo'lib bunda o'qituvchi va o'quvchilar bir birlarining ichki olamiga kirib borishga harakat qiladilar.**
- B) An'anaviy shaklda o'qituvchi to'g'ridan-to'g'ri yo'nalish beradi (ma'ruza o'qish yoki demonstatssiya).
- C) Noan'anaviy shaklda o'qituvchi va o'quvchilar dialog olib borishlari mumkin, biroq to'g'ridan-to'g'ri yo'nalishlar berilmaydi.
- D) Individdning jamiyat yoki alohida olingan shaxslarga nisbatan munosabatini oydinlashtirishga yordam beradi.

Nazorat savollari

1. Kommunikatsiya nima?
2. Kommunikatsiya metodlariga qaysilar kiradi?
3. O‘qituvchining kommunikativ malakasi deganda nimani tushunasiz?
4. Kommunikativ ta’sir etish yo‘li nima?
5. O‘qituvchining kommunikativ madaniyati nimalarda aks etadi?
6. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish yo‘llariga nimalar kiradi?
7. Kommunikativ malakalar tushunchasiga ta’rif bering.
8. Kommunikativ ta’sir etish nima?
9. O‘qituvchi faoliyatida kommunikatsiyaning ahamiyati?
10. Didaktik jarayonda kommunikativ madaniyatning o‘rni qanday?

4-mavzu: O‘qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi

Reja:

1. Pedagogik muloqot haqida tushuncha. Pedagogik muloqot uslublari. Muloqot madaniyati.
2. Pedagogik muloqotning tuzilishi va metodlari.
3. Pedagogik nizo va uning sabablari. Pedagogik nizolarning oldini olish yo‘llari.

Tayanch tushunchalar: *pedagogik muloqot, muloqot uslublari, muloqot madaniyati, pedagogik nizo, pedagogik nizolarning oldini olish.*

Pedagogik muloqot haqida tushuncha. Pedagogik muloqot uslublari. Muloqot madaniyati. Bola shaxsining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillardan biri bu tarbiyachiga xos bo‘lgan muloqot uslubidir. Pedagogik rahbarlik uslubini o‘quvchilarning to‘g‘ri xulq-atvoriga qo‘yiladigan talablar va kutishlarning odatiy to‘plamida namoyon bo‘ladigan tarbiyaviy ta’sir usullari sifatida aniqlash mumkin. U bolalar faoliyati va muloqotini tashkil etishning xarakterli shakllarida mujasamlangan va o‘qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatning erishilgan darajasi bilan bog‘liq bo‘lgan bolaning shaxsiga munosabatini amalga oshirishning tegishli usullariga ega.

Pedagogik muloqot **demokratik, avtoritar va liberal** uslublarga bo‘linadi:

Demokratik muloqot uslubi. O‘zaro munosabatlarning demokratik uslubi eng samarali va maqbul deb hisoblanadi. Bu o‘quvchilar bilan keng muloqot qilish, ularga bo‘lgan ishonch va hurmatning

namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi, o'qituvchi bola bilan hissiy aloqa o'rnatishga intiladi, jiddiylik va jazoni bostirmaydi; bolalar bilan muloqotda ijobiy baholar ustunlik qiladi. Demokratik o'qituvchi bolalarning birgalikdagi faoliyatning muayyan shakllarini qanday qabul qilishlari haqida fikr-mulohazaga ehtiyoj sezadi; xatolarni tan olishga qodir. O'z ishida bunday o'qituvchi aqliy faoliyatni va kognitiv faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyani rag'batlantiradi. Muloqot uchun demokratik tendentsiyalarga ega bo'lgan o'qituvchilar guruhlarida bolalar o'rtasidagi munosabatlarni, guruhning ijobiy hissiy muhitini shakllantirish uchun maqbul sharoitlar yaratiladi. Demokratik uslub o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida do'stona tushunishni ta'minlaydi, bolalarda sabab bo'ladi ijobiy his-tuyg'ular, o'z-o'ziga ishonch, birgalikdagi faoliyatda hamkorlikning ahamiyati haqida tushuncha beradi.

Avtoritar muloqot uslubi. Muloqotning avtoritar uslubiga ega bo'lgan o'qituvchilar, aksincha, bolalarga nisbatan aniq munosabat, tanlab olish, bolalarga nisbatan taqiq va cheklovlarni ko'proq qo'llashadi, salbiy baholarni suiiste'mol qilishadi; qattqlik va jazo asosiy pedagogik vositadir. Avtoritar pedagog faqat itoatkorlikni kutadi; bir xilligi bilan ko'p sonli tarbiyaviy ta'sirlar bilan ajralib turadi. O'qituvchining avtoritar tendentsiyalarga ega bo'lgan muloqoti bolalar o'rtasidagi munosabatlarda nizo, adovatga olib keladi va shu bilan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash uchun noqulay sharoitlar yaratadi. O'qituvchining avtoritarizmi ko'pincha, bir tomondan, psixologik madaniyatning etarli darajada emasligi, ikkinchi tomondan, bolalarning individual xususiyatlariga qaramay, rivojlanish sur'atlarini tezlashtirish istagi natijasidir. Bundan tashqari, o'qituvchilar eng yaxshi niyatlar bilan avtoritar usullarga murojaat qilishadi: ular bolalarni sindirish va ularni olish orqali ishonch hosil qilishadi. Maksimal natijalar bu erda va hozir, siz xohlagan maqsadlaringizga imkon qadar

tezroq erishishingiz mumkin. Aniq avtoritar uslub o'qituvchini o'quvchilardan begonalashtirish holatiga qo'yadi, har bir bola o'ziga ishonchsizlik va tashvish, zo'riqish va o'ziga ishonchsizlik holatini boshdan kechiradi. Buning sababi shundaki, bunday o'qituvchilar bolalarda tashabbuskorlik, mustaqillik kabi fazilatlarning rivojlanishini past baholab, intizomsizlik, dangasalik, mas'uliyatsizlik kabi fazilatlarni bo'rttirib ko'rsatishadi.

Liberal muloqot uslubi. Liberal o'qituvchi tashabbuskorlik, mas'uliyatsizlik, qaror va xatti-harakatlarda nomuvofiqlik, qiyin vaziyatlarda qat'iyatsizlik bilan ajralib turadi. Bunday o'qituvchi o'zining oldingi talablarini "unutib qo'yadi" va ma'lum vaqtdan keyin o'zi ilgari qo'ygan mutlaqo qarama-qarshi talablarni taqdim eta oladi. Ishlarning o'z yo'nalishi bo'yicha ketishiga, bolalarning imkoniyatlarini oshirib yuborishga moyil. Uning talablari bajarilganligini tekshirmaydi. Erkin o'qituvchi tomonidan bolalarni baholash kayfiyatga bog'liq: yaxshi kayfiyatda ijobiy baho, yomon kayfiyatda – salbiy. Bularning barchasi bolalarning ko'z o'ngida o'qituvchining obro'sini pasayishiga olib kelishi mumkin. Biroq, bunday o'qituvchi hech kim bilan munosabatlarni buzmaslikka intiladi, xatti-harakatlarida u hamma bilan mehribon va do'stona munosabatda bo'ladi. U o'z o'quvchilarini tashabbuskor, mustaqil, ochiqko'ngil, rostgo'y deb biladi.

Pedagogik muloqot uslubi shaxsning xususiyatlaridan biri sifatida tug'ma (biologik jihatdan oldindan belgilab qo'yilgan) sifat emas, balki o'qituvchining rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini chuqur bilishi va shaxsiyatini shakllantirish asosida amaliyot jarayonida shakllanadi va tarbiyalanadi. insoniy munosabatlar tizimi. Biroq, ma'lum shaxsiy xususiyatlar muayyan muloqot uslubini shakllantirishga moyildir. Shunday qilib, masalan, o'ziga ishongan, mag'rur, muvozanatsiz va tajovuzkor odamlar avtoritar uslubga moyil. Adekvat o'zini o'zi qadrlash,

muvozanat, xayrixohlik, sezgirlik va odamlarga e'tiborlilik kabi shaxsiy xususiyatlar demokratik uslubga mos keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ketgan "avtokrat" o'qituvchidan keyin guruhga "liberal"ni tayinlash tavsiya etilmaydi va "liberal" – "avtokrat"dan keyin mumkin. Har qanday salafdan keyin "demokrat" tayinlanishi mumkin.

Hayotda pedagogik muloqotning ushbu uslublarining har biri o'zining "sof" shaklida kam uchraydi. Amalda, ko'pincha individual o'qituvchi deb atalmish ko'rgazmalar topiladi "aralash uslub" bolalar bilan o'zaro munosabat. Aralash uslub har qanday ikkita uslubning ustunligi bilan tavsiflanadi: avtoritar va demokratik yoki nomutanosib (liberal) bilan demokratik uslub. Avtoritar va liberal uslubning xususiyatlari kamdan-kam hollarda bir-biri bilan birlashtiriladi.

Pedagogik muloqot – o'qituvchilarning o'quv jarayonida o'quvchilar bilan ko'p qirrali, professional aloqasi, shu jumladan o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish va o'rnatish, o'zaro ta'sir va o'zaro tushunish.

Pedagogik muloqotning samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri ishtirokchilarning har biri haqiqiy ehtiyojlarni amalga oshirish sharoitida qoniqish darajasiga bog'liq.

Pedagogik muloqot uslublari

Talaba shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar pedagogik muloqot uslublaridir.

Pedagogik muloqot va etakchilik uslubi o'quvchilarning tegishli xulq-atvoriga bo'lgan talablar va talablar to'plamida namoyon bo'ladigan tarbiyaviy xarakterdagi ta'sir usullari va usullari bilan belgilanadi. Uslub bolalar bilan munosabatlarni amalga oshirishda ma'lum usullarga ega bo'lgan bolalar bilan muloqot qilish kabi faoliyatni tashkil etish

shakllarida mujassamlanadi. An'anaga ko'ra, pedagogik muloqotning avtoritar, demokratik va liberal uslublari mavjud.

Pedagogik muloqotning demokratik uslubi. Eng samarali, shuningdek, maqbul, o'zaro ta'sirning demokratik uslubi. Bu o'quvchilar bilan xarakterli keng aloqa, hurmat va ishonchning namoyon bo'lishi bilan ajralib turadi, bunda o'qituvchi bola bilan hissiy munosabatni o'rnatishga harakat qiladi, shaxsiyatni jazo va qattiqqo'llik bilan bostirmaydi; ijobiy baholar bilan belgilangan.

Demokratik o'qituvchi o'quvchilarning fikr-mulohazalariga muhtoj, ya'ni ular birgalikdagi faoliyat shakllarini qanday idrok etadilar, o'z xatolarini tan olishlari mumkinmi. Bunday o'qituvchining ishi aqliy faoliyatni rag'batlantirish va kognitiv faoliyatga erishishda motivatsiyaga qaratilgan. Muloqot demokratik tendentsiyalar asosida qurilgan o'qituvchilar guruhlarida bolalar o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirish uchun tegishli sharoitlar, shuningdek, guruhning hissiy ijobiy iqlimi qayd etilgan.

Pedagogik muloqotning demokratik uslubi o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida do'stona tushunishni yaratadi, bolalarda faqat ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantiradi, shuningdek, birgalikdagi faoliyatdagi hamkorlikdagi qadriyatlarni tushunishga imkon beradi.

Pedagogik muloqotning avtoritar uslubi. Avtoritar o'qituvchilar, aksincha, o'quvchilarga nisbatan aniq munosabat va tanlanganlik bilan ajralib turadi. Bunday o'qituvchilar ko'pincha bolalarga nisbatan taqiqlar va cheklovlarni qo'llaydilar, salbiy baholarni haddan tashqari suiiste'mol qiladilar.

Pedagogik muloqotning avtoritar uslubi – o'qituvchi va bolalar o'rtasidagi munosabatlardagi qat'iylik va jazo. Avtoritar o'qituvchi faqat

itoatkorlikni kutadi, u juda ko‘p sonli ta’lim ta’siri bilan ajralib turadi, ularning monotonligi.

Pedagogik muloqotning avtoritar uslubi nizolarga, shuningdek, munosabatlardagi dushmanlikka olib keladi va shu bilan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda noqulay sharoitlar yaratadi. O‘qituvchining avtoritarizmi ko‘pincha psixologik madaniyatning etishmasligi, shuningdek, individual xususiyatlarga qaramay, o‘quvchilarning rivojlanish sur’atlarini tezlashtirish istagi natijasidir.

Ko‘pincha o‘qituvchilar avtoritar usullarni yaxshi niyatda qo‘llaydilar, chunki ular bolalarni sindirish, shuningdek, maksimal natijalarga erishish orqali istalgan maqsadlarga tezda erishish mumkinligiga ishonch hosil qilishadi. O‘qituvchining aniq avtoritar uslubi uni o‘quvchilardan begonalash holatiga qo‘yadi, chunki har bir bola tashvish va ishonchsizlik, noaniqlik va keskinlik holatini boshdan kechira boshlaydi. Bu bolalarning tashabbuskorligi, mustaqilligi rivojlanishiga etarlicha baho bermaslik, intizomni bo‘rttirish, dangasalik va mas’uliyatsizlik tufayli sodir bo‘ladi.

Pedagogik muloqotning liberal uslubi. Bu uslub mas’uliyatsizlik, tashabbussizlik, qabul qilingan harakatlar va qarorlarda nomuvofiqlik, qiyin vaziyatlarda qat’iylilik yo‘qligi bilan ajralib turadi.

Liberal o‘qituvchi oldingi talablarni unutadi va ma’lum vaqtdan so‘ng teskarisini qo‘yadi. Ko‘pincha bunday o‘qituvchi narsalarning o‘z yo‘nalishini olishiga imkon beradi va bolalarning imkoniyatlarini ortiqcha baholaydi. U o‘z talablari qay darajada bajarilganligini tekshirmaydi va erkin o‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning bahosi bevosita kayfiyatga bog‘liq: yaxshi kayfiyat – ijobiy baholarning ustunligi, yomon – salbiy baho. Bunday xatti-harakatlar o‘qituvchining obro‘-e’tiborini bolalarning ko‘ziga tushishiga olib kelishi mumkin.

Pedagogik muloqot uslublari shaxsning o'ziga xos xususiyati bo'lib, tug'ma sifatlar emas, balki bu jarayonda tarbiyalanadi va shakllanadi. O'qitish amaliyoti inson munosabatlari tizimining shakllanishi va rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini tushunish asosida. Ammo u yoki bu muloqotni shakllantirish uslubi ma'lum shaxsiy xususiyatlarga ega.

Mag'rur, o'ziga ishongan, tajovuzkor va muvozanatsiz odamlar avtoritar uslubga moyil. Demokratik uslubga ega bo'lgan shaxslar moyil etarli darajada o'zini-o'zi hurmat qilish, muvozanatli, xayrixoh, sezgir va odamlarga e'tiborli. Hayotda, "sof" shaklda, uslublarning har biri kamdan-kam uchraydi. Amalda, ko'pincha har bir o'qituvchi o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarning "aralash uslubi"ni ko'rsatadi.

Aralash uslub ikki uslubning ustunligi bilan ajralib turadi: demokratik va avtoritar yoki demokratik va liberal. Ba'zan liberal va avtoritar uslubning xususiyatlari birlashtiriladi.

Hozirda katta ahamiyatga ega shaxslararo aloqalarni o'rnatishda, shuningdek, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishda psixologik bilimlarga beriladi.

Psixologik-pedagogik muloqot o'qituvchi-pedagogning o'quvchilar, hamkasblar, ota-onalar, shuningdek, davlat va ta'lim organlari vakillari bilan kasbiy faoliyatda amalga oshiriladigan o'zaro munosabatlarni o'z ichiga oladi. Psixologik-pedagogik muloqotning o'ziga xosligi o'qituvchining bolalar bilan muloqot qilishda ijtimoiy va differentsial psixologiya sohasidagi psixologik kompetentsiyasidir.

Pedagogik muloqotning tuzilishi va metodlari. Pedagogik muloqot tarkibida quyidagi bosqichlar ajratiladi:

1. Prognostik bosqich (o'qituvchining kelajakdagi muloqotini modellashtirishi (o'qituvchi o'zaro ta'sir konturlarini belgilaydi: rejalashtiradi, shuningdek, tuzilmani, mazmunni, aloqa vositalarini bashorat qiladi. Bu jarayonda hal qiluvchi omil o'qituvchining maqsadli qo'y-

lishidir. U Talabalarni o‘zaro munosabatlarga jalb qilish, ijodiy muhit yaratish, shuningdek, bolaning individual dunyosini ochish haqida g‘amxo‘rlik qiling).

2. Kommunikativ hujum (uning mohiyati tashabbusni zabt etish, shuningdek, ishbilarmonlik va hissiy aloqalarni o‘rnatishdir); O‘qituvchining o‘zaro ta’sirga kirishish texnikasi va dinamik ta’sir usullarini o‘zlashtirishi muhim:

- infektsiya (uning maqsadi ular bilan empatiyaga asoslangan o‘zaro ta’sirda hissiy, ongsiz javob bo‘lib, og‘zaki bo‘lmagan xarakterga ega);

- taklif (nutq ta’siri yordamida motivatsiyalar bilan ongli infektsiya);

- ishontirish (shaxsning qarashlar tizimiga bahsli, ongli va asosli ta’sir ko‘rsatish);

- taqlid qilish (boshqa shaxsning xatti-harakati shakllarini o‘zlashtirishni nazarda tutadi, bu o‘zini u bilan ongli va ongsiz ravishda identifikatsiyalashga asoslangan).

3. Muloqotni boshqarish o‘zaro ta’sirni ongli va maqsadli tashkil etishga qaratilgan. Talaba o‘zini erkin ifoda etadigan, muloqotdan ijobiy his-tuyg‘ularni qabul qiladigan yaxshi niyat muhitini yaratish juda muhimdir. O‘qituvchi, o‘z navbatida, o‘quvchilarga qiziqish ko‘rsatishi, ulardan ma’lumotlarni faol idrok etishi, ularga o‘z fikrlarini bildirish imkoniyatini berishi, o‘quvchilarga optimizmini, shuningdek muvaffaqiyatga ishonchini etkazishi, maqsadlarga erishish yo‘llarini belgilashi kerak.

4. Muloqotni tahlil qilish (maqsadlarni, vositalarni o‘zaro ta’sir natijalari bilan taqqoslash, shuningdek, keyingi muloqotni modellash-tirish).

Pedagogik muloqotning perseptiv komponenti bir-birining aloqa sheriklarini o'rganish, idrok etish, tushunish va baholashga qaratilgan. O'qituvchining shaxsiyati, uning kasbiy va individual psixologik fazilatlari muloqotning xarakterini belgilaydigan muhim shartdir. O'qituvchining muhim kasbiy fazilatlari o'quvchilarning individual xususiyatlarini, ularning qiziqishlari, moyilliklari, kayfiyatlarini adekvat baholay olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Buni hisobga olgan holda qurilgan pedagogik jarayongina samarali bo'lishi mumkin.

Pedagogik muloqotning kommunikativ komponenti muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning tabiati bilan belgilanadi.

Bola bilan pedagogik o'zaro munosabatlarning dastlabki bosqichlari axborot almashinuvida teng huquqli ishtirokchining salohiyati yo'qligi bilan ajralib turadi, chunki bola buning uchun etarli bilimga ega emas. O'qituvchi – bu inson tajribasining tashuvchisi ta'lim dasturi bilim. Lekin bu o'qituvchining dastlabki bosqichdagi muloqoti bir tomonlama jarayon degani emas. Hozirgi vaqtda talabalarga shunchaki ma'lumot berishning o'zi etarli emas. O'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan harakatlarini faollashtirish zarur.

Alohida ahamiyatga ega faol usullar bolalarni mustaqil bo'lishga undaydigan ta'lim zarur ma'lumotlar, shuningdek, turli sharoitlarda undan keyingi foydalanish. Katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirgan va ular bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirgan talabalar muloqotga katta hissa qo'shib, ta'lim muloqotining teng huquqli ishtirokchilariga aylanadilar.

Pedagogik muloqotning funksiyalari. Pedagogik muloqot manfaatlar, fikrlar, his-tuyg'ularning umumiylik darajasiga asoslangan shaxslararo yaqin munosabatlarni o'rnatish sifatida qaraladi; obyekt va Subyekt o'rtasida do'stona, xayrixoh muhitni o'rnatish, bu ta'lim va tarbiyaning eng samarali jarayonini, shaxsning aqliy va intellektual

rivojlanishini ta'minlaydi, shaxsiy xususiyatlarning o'ziga xosligi va individualligini saqlaydi.

Pedagogik muloqot ko'p qirrali bo'lib, bu erda har bir jihat o'zaro ta'sir konteksti bilan belgilanadi.

Pedagogik muloqotning funksiyalari belgilovchi, kognitiv, hissiy, osonlashtiruvchi, tartibga solish, o'z-o'zini amalga oshirish funksiyalariga bo'linadi.

Muloqot talabaning muvaffaqiyatiga qiziqish, shuningdek, o'zini o'zi anglash va o'quvchining yanada rivojlanishiga hissa qo'shadigan xayrixoh aloqa va muhitni saqlash uchun javobgardir.

Pedagogik muloqot bolaning shaxsiyatiga hurmatni ta'minlashi kerak. O'qituvchi tomonidan o'quvchi shaxsini tushunish va idrok etish – bu ma'naviy dunyo, bolaning jismoniy holati, individual va yoshi, aqliy, milliy va boshqa farqlar, ruhiy neoplazmalar va sezgirlikning namoyon bo'lishi haqidagi bilimdir.

O'qituvchi tomonidan o'quvchining shaxsiyatini tushunish uning munosabatiga qiziqish muhitini yaratadi, shuningdek, yaxshi niyat, shaxsning rivojlanish istiqbollari aniqlash va ularni tartibga solishga yordam beradi.

O'qituvchi tomonidan o'quvchi shaxsini tushunish va idrok etish funksiyasi eng muhim deb hisoblanishi kerak.

Axborot funksiyasi talabalar bilan psixologik real aloqa uchun javobgardir, bilish jarayonini rivojlantiradi, ma'naviy va ma'naviy almashinuvni ta'minlaydi. Moddiy qadriyatlar, o'zaro tushunishni yaratadi, echimlarni kognitiv izlashni, o'rganish va o'z-o'zini tarbiyalashda, shaxsni shakllantirishda muvaffaqiyatga erishishda ijobiy motivatsiyani shakllantiradi, psixologik to'siqlarni bartaraf qiladi, shaxslararo munosabatlar kollektivda.

Axborot funksiyasi guruh, individual, jamoaviy muloqotni tashkil qilish uchun javobgardir. Individual muloqot shaxsni bilishga, shuningdek, uning ongiga, xulq-atvoriga, shuningdek, uni tuzatish va o'zgartirishga ta'sir qiladi.

Aloqa funksiyasi – ta'lim ma'lumotlarini uzatish va qabul qilishga o'zaro tayyorlik uchun aloqa o'rnatish.

Rag'batlantirish funksiyasi – o'quvchining ta'lim harakatlarini bajarishga qaratilgan faolligini rag'batlantirish.

Emotsional funksiya – bu o'quvchida zarur hissiy tajribalarni rag'batlantirish, shuningdek, uning o'z holatlari va tajribalari yordamida o'zgarishi.

Pedagogik muloqotda asosiy e'tibor inson qadr-qimmatiga qaratilishi kerak, samimiylilik, halollik, ishonch, manfaatsizlik, rahm-shafqat, g'amxo'rlik, minnatdorlik, so'zga sodiqlik kabi axloqiy qadriyatlar samarali muloqotda katta rol o'ynaydi.

Pedagogik muloqot – bu o'qituvchilar va talabalar o'rtasida o'rnatiladigan shaxslararo munosabatlarning profil uslubi. Bunday munosabatlar ko'p bosqichli tuzilishga ega bo'lib, talabalar va o'qituvchi o'rtasida o'zaro tushunish bilan to'ldirilgan aloqani o'rnatishni nazarda tutadi. Ushbu jarayonning samaradorligi har bir ishtirokchining shu munosabat bilan ehtiyojlarini qondirish darajasi bilan bog'liq. Ushbu maqolada biz o'qituvchi va bolalar o'rtasidagi muloqotning turli uslublarini ko'rib chiqishni va muloqotning eng mos shaklini aniqlashni taklif qilamiz.

Bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillardan biri bu tarbiyachiga xos bo'lgan muloqot uslubidir.

Pedagogik muloqot umumiy manfaatlar, fikrlar va his-tuyg'ularni anglatuvchi muloqot shakllaridan biri sifatida qaralishi kerak. O'qituvchi va talabalar o'rtasida do'stona muhit yaratish turli xil ko'nikmalarni

o'rganish va rivojlantirish masalasida maksimal natijalarga erishishga imkon beradi. Bu jarayon juda ko'p turli jihatlarga ega, ularning har biri o'zaro ta'sir kontekstini o'z ichiga oladi.

Pedagogik muloqotning bir qancha funksiyalari mavjud bo'lib, ularning har biri o'quvchi shaxsini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Mutaxassislar o'z-o'zini amalga oshirishning hissiy, kognitiv, tartibga solish va osonlashtiruvchi funksiyalarini ajratib ko'rsatishadi. To'g'ri qurilgan kommunikativ aloqa har bir o'quvchida yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga qiziqish uyg'otadi, shuningdek, shaxsning yanada rivojlanishiga yordam beradi. Bunday bog'lanishning muhim jihatlardan biri o'qituvchining o'quvchi shaxsini hurmat qilishidir.

O'qituvchining vazifasi har bir bolaning ichki dunyosini, jismoniy holatini va boshqa individual xususiyatlarini o'rganishdir.

Shaxsiy xususiyatlarni tushunish sizga yaxshi niyat bilan to'ldirilgan to'g'ri muhitni yaratishga imkon beradi. Aynan mana shu muhit o'quvchida uzluksiz rivojlanishga chanqoqlik uyg'otishiga imkon beradi. O'quvchi shaxsini to'g'ri idrok etish pedagogik muloqotning eng muhim vazifalaridan biridir.

Bu jarayonning axborot komponenti ham bolaning shaxsiyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu funksiya bilish jarayonining rivojlanishiga hissa qo'shadi va talabalar va o'qituvchi o'rtasida to'liq tushunishni nazarda tutadi. Ushbu funksiya talabalarni turli maqsadlarga erishishga majbur qiladigan ijobiy motivatsiyani yaratishga qaratilgan. O'z-o'zini tarbiyalash va jamiyatning bir qismi bo'lishga to'sqinlik qiladigan psixologik to'siqlarni engib o'tishga yordam berish axborot funksiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

Axborot funksiyasi uchta komponentni o'z ichiga oladi: jamoaviy, guruhli va individual munosabatlar. Shaxsiy munosabatlar aloqani shakllantiradi, buning natijasida o'qituvchi bolaning ongiga ta'sir qilish,

uning xulq-atvor modelini to'g'rilash va o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagogik nizo va uning sabablari. Pedagogik nizolarning oldini olish yo'llari. Ma'lumki, odamlar o'zlarini turli hayotiy vaziyatlarda bir xil tutishmaydi.

Beti Readon mojarolarning turlarini shunday tavsiflaydi:

1. Hayotiy mojaro – bunda qadriyatlar va maqsadlar qarshiligi mavjud bo'ladi.

2. Hayoliy mojaro – bunda yuqoridagi kabi qarama-qarshiliklar mavjud emas, biroq tajobuzkorlikdan halos bo'lish yoki dushmanlikka barham berish lozim.

3. Birlamchi mojaro – bunda tomonlar bevosita to'qnash keladilar, (masalan, janjallashish, aytishish...).

4. Ikkilamchi mojaro – bunda muxolif tomonlarning vakillari maydonga chiqadi (bir qator talablarning qo'yilishi va ular ustidan muzokaralar olib borilishi).

5. Institutsionlashgan mojaro – bunda tomonlarning hatti-harakatlari oldindan btlgilangan o'yin qoidalariga muvofiq keladi.

6. Himoyalaniish mojarosi – bunda o'ziga zarar yetkazmoqchi bo'lgan kishiga qarshiluk ko'rsatish nazarda tutiladi.

7. Buzg'unkor mojaro – bunda birovning mulkiga ziyon yetkazish, birovning yo'liga g'ov bo'lish, birovga to'sqinlik qilish nazarda tutiladi.

8. Siyosiy mojaro – bunda ommaviy fikrga ta'sir ko'rsatish va ishontirishga intilish (masalan, saylovlarda) ko'zda tutiladi.

9. Harbiy mojaro – bunda dushmanni qurolli kuchlar yordamida yo'q qilishga intilish nazarda tutiladi.

Aslini olganda, biz hammamiz nizo chiqqan joydan qochishga va ayniqsa uning sabablarini qidirmaslikka o'rganib qolganmiz. Uning asl manbasi bir qismi o'zimizda, deb emas, boshqalarda, iloji boricha

umuman boshqalardan izlaymiz. Aslida echilmagan har qanday nizoning, ziddiyat va qarama-qarshilikning bir uchi o‘zimizda bo‘lishini unutib qo‘yamiz. Shaxs sifatida biz o‘z ruhiyatimiz va atrofimizdagilar bilan nizosiz yashay olmaymiz. Gap shundaki, bu nizolarning qay biri bizni rivojga va qay biri ruhiy va jamiyatdagi o‘rnimizni inqirozga olib kelishini aniq bilishimiz va bu nizo va nizoviy holatni boshqara olishimiz kerak.

O‘z xulq-atvoringizga, fe’lingizning ba’zi o‘zingiz bilgan, ammo boshqalarga yoqmaydigan xususiyatlariga bir e’tibor bering. Ularni tinch kuzatar ekansiz, tushunasiz, aynan mana shular sizni boshqalar oldida «janjalkash» qilib kelayotganini, ayni mana shular sizni boshqalar bilan nizolashishga tez-tez olib kelayotganini yoki ularning siz tomonidan yaxshi boshqarilayotgani uchun o‘zingiz va atrofdagilaringiz bilan nizolashmaysiz. Nizoviy holat va nizoni yaxshi boshqarganingizdan siz o‘z yo‘lingizda o‘zingiz uchun va atrofdagilar uchun silliq rivoj faoliyatidasiz.

Yechilmayotgan nizoning birinchi alomatlaridan biri bu shaxs kayfiyat pasayishi, shaxsda depressiya boshlanishi, ruxiy stressning kuchayishi, shaxslararo, guruhlararo vaziyatning keskinlasha boshlagani, keskinlikning normadan oshganligidir. Nizoni uning eng boshlanish paytida ushlab olish, o‘z vaqtida bartaraf qilish bu sizning eng katta yutug‘ingiz bo‘ladi. Aks holda, nizo kuchayib, keyinchalik u sizni o‘z ortidan etaklashi mumkin.

Psixologik til bilan aytganda, nizoning manbayi talablarning, mayllarning jilovlanmaganligi, deb aytish mumkin. O‘z vaqtida jilovlangan, normaga keltirilgan talab, mayl inqirozga olib keluvchi nizoning kelib chiqishiga to‘sqinlik qiladi, to‘xtatadi.

Shunday ekan, biz faollashgan, boshlanib ketgan nizoning mohiyatini ochishga harakat qilamiz. Nizolar inson hayotining deyarli barcha jabhalarida yuz beradi.

Shaxsda tugʻiladigan nizo maqsadga toʻgʻri yoʻnaltirilgan boʻlsa oʻz samarasi beradi. Maqsadli nizo bir necha bosqichlardan iborat boʻladi.

Birinchi bosqichda nizo shaxsiy maqsad asosida kelib chiqadi. Ikkinchi bosqichda nizoli vaziyatning maqsadini tuzatgan holda ayrim qismlari tahlil qilinadi.

Nizoni keltirib chiqaruvchi tashkilotchisi boʻladi. Nizoda maqsadga yoʻnaltirilgan xatti-harakatlar tugʻiladi. Maqsad ishonchli boʻlmasa u kuchini yoʻqotadi. Turli maqsadlar oʻzining yutugʻi uchun turli usullarni talab qiladi. Shuningdek, ishonchli boʻlmagan maqsad «dekorativ maqsad»dir. Masalan, bir narsani talab qilib boshqa narsa koʻzda tutiladi. Shaxs nizoni keltirib chiqarayotgan paytda oʻzini xuddi boshqalarning manfaatini koʻzlab harakat qilayotgandek koʻrsatadi, aslida esa oʻzining manfaatini koʻzlaydi. Nizodagi xatti-harakatlar faqat maqsadga qaratilgan boʻlmasdan realistik tabiatga ega boʻladi. Intelлект darajasi, bilim va tajriba ayni paytdagi nizoni xal qilish uchun vaziyatni toʻgʻri koʻrish kafolatini bermaydi. Shaxs nizolarga boʻlayotganida anglanilmagan motivlar asosida xatti-harakatlar qilishi mumkin. Demak, shaxs har qanday nizo tugʻilayotgan paytda oʻqining aniq maqsadiga va anglanilgan motivlari (asosiga) ega boʻlishni unutmasligi zarur.

Nizolarni bartaraf qilish uchun oʻz shaxsiy manfaatini koʻzlamasdan, butun jamoaning manfaatini koʻzlab ish olib borish lozim.

Oʻqituvchi faoliyatida muomala jarayonida motivatsiyaga, his-tuygʻuga, shaxsga oid, bilishga taaluqli, boshqaruvga oid nizolar, qarama-qarshiliklar, ziddiyatli holatlar, vaziyatlar vujudga kelishi mumkin. Uning aksariyati engil echimga ega boʻlishi bilan birga oldini olish

imkoniyati ham mavjuddir. Shunga qaramasdan, muomala va shaxslararo munosabatda o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida turli darajadagi ayrim nizoli holatlar uchrab turadi.

➤ o'qituvchi bilan o'quvchi (talaba) o'rtasida fikriy yakdillikning yo'qligi;

➤ foyda, naf to'g'risidagi muamada shaxsiy fikriy qarama-qarshilikning mavjudligi;

➤ ayrim ma'naviy to'siqqa ega ekanligi;

➤ narsa va hodisalarning shaxsiy ma'no kasb etishi;

➤ ehtiyojlarning nufuzligi;

➤ faoliyat, muomala, xulq uyg'unligining buzilishi kabilar.

Yuqorida aytganimizdek, nizoning asosiy sababi uning birinchi bosqichi ham bo'ladi, ya'ni nizoning birinchi bosqichi bu qondirilmagan talab, boshqarilmagan mayl, istak, xohishdir. Shaxs o'z ruhiyatidagi biron-bir istakni qondirmas ekan, u o'z atrofidan mana shu istakni, maylni qondirishga yo'l qidira boshlaydi. Agarda shaxsning o'z ruhida bu tug'ilgan xohishga biron qarama-qarshi fikr bo'lsa, uning ruhida o'z-o'ziga qarama-qarshi fikr, ichki nizo paydo bo'la boshlaydi. Shaxsda paydo bo'lgan biron xohishning echilishi, echimi uning atrofida gilar bilan bog'liq holda yuzaga kelganda shaxs uning echimini qidira boshlashi bilan shaxslararo nizoning boshlanganini ko'ramiz. Shunday holat guruhlar va ularning o'rtasida ham paydo bo'ladi va shu tariqa o'z echimini qidirishga tushadi.

Nizoning ikkinchi bosqichi – bu shaxsning biror ishtiyoq, xohish, maylning qondirilmayotganligidan asabiylashish, shaxsning biror narsaga g'ashi kelishidan boshlanadi. Shaxslararo nizoning ikkinchi bosqichi bir shaxsning ikkinchi shaxs ruhi va harakatidagi faoliyatni qabul qilmaslikdan, o'z imkon va manfaatini ustun qo'yishidan boshlansa, guruhlararo nizoning ilk bosqichi guruxdagi biron shaxsning boshqa

guruxdagi biron shaxs yoki shaxslar faoliyatini qabul qilmasligidan boshlanishi turgan gap.

Nizoning uchinchi fazasi, bosqichi – bu agressiya, taxdid, hujum yoki himoyaga tayyorlanish. Shaxs ichki ruhiy ishtiyoqini qondirilmaydi, qondirishga harakat qilmoqchi, ammo nimadir hali uning qaror qabul qilishiga to'siq bo'lmoqda. Nizoning shaxslararo uchinchi bosqichi ko'rinishi biror shaxs boshqa bir shaxs harakatidan, istagidan, atrof-muhitdagi biror-bir moddiy narsadan foydalanayotganidan norozi, uning o'zi ushbularni egallab olmoqchi, ammo ochiq-oydin ularni egallashga hali jur'at qilmayapti, qaror qabul qilishiga qandaydir ma'lumot etmayapti. Bu o'rinda o'ta muhim jihat shundaki, holatni kim oldin qo'lga olsa, buzg'uvchi nizoni ilgariroq ilg'ab olib, uni yaratuvchi kuchga aylantira olsa, o'sha tomon yutib chiqadi.

O'z harakat doirasi ko'lamini, ya'ni nima qilish va qanday harakat qilishini bilgan tomon yutuqqa birinchi bo'lib keladi. Bu o'rinda shaxsning eng katta boyligi tanlash imkoniyatining kengligida mujasamlashgan. Ammo, agressiya, stress, asabiy holatga tushgan kishining tanlash imkoniyati keskin darajada qisqaradi. Buning sababi shaxs atrofidagi imkoniyatlarni to'liq va ob'ektiv baholash imkoniyatidan bu davrda mahrum bo'lib qolgan bo'ladi. Shuning uchun uning fikrida butun atrofda imkoniyatlar cheklanib, hatto birgina yo'lga aylan-ganday tuyula boshlaydi, ya'ni qanday qilib bo'lmasin, raqibni yo'q qilish, sindirish, mag'lub qilish tarzidagina imkon qolganini tomon sezsa asabiylashuv kuchayadi-da, hatto bor kuchlarni ham ishlata olmaydigan holatga tushib qolishi mumkin. Bunday holda asabiylashuv kuchayib, ba'zan raqiblar asosiy maqsadning o'zi nima ekanligini unutib qo'yishadi. Ya'ni maqsad unutilib, vaziyat qo'ldan va izdan chiqib, shaxslar faqat jarayon qurbonlariga aylanadi. Bunday hollarda vaziyatni

kuzatib turgan uchinchi tomonlar g'oliblikni qo'lga kiritib ketishi hollari ham uchrab turadi.

Bunday holatga tushgan shaxslar esa eng mudxish echimlarni tanlashlari mumkin, ya'ni ular bu holatga tushganlaridan keyin ko'pincha suitsid (o'zini-o'zi o'ldirish, xudkushlik)ga qo'l ura boshlashadi. Shuning uchun ham sodir qilingan suitsid harakatlarining juda katta qismi qondirilmagan xohish, mayl, istak bo'lib chiqqanligini psixologik statistika tasdiqlab kelmoqtsa.

Shaxsning ichki qondirilmagan xohish va istagi va uning nizoga aylanganiga bir misol keltiradigan bo'lsak, aytaylik, bir yigit, unchalik ko'rkam ham emas, unchalik jismoniy kuchga ham ega emas, ammo bir qizni sevib qolmoqda. Qiz juda ko'rkam, boy oiladan. Yigit etuk aqliy zakovatga ega bo'lishiga qaramasdan, yuqorida keltirgan ba'zi holatlardan ikkilanmokda. U o'z ichki o'y-xayollari, kechinmalari bilan band paytda bu qizni boshqa birov sevib, aloqa o'rnatib ketishi mumkin. Demak, muhitda sizga aniqlik etishmagan paytida nizoning echimini qidirish, ya'ni harakatni boshlash alohida katta ahamiyatga ega. Bunday nizo sub'ektlari esa odatda sangvinik va xoleriklar temperamentidagi shaxslar bo'lishmasa, vaqtdan yutqazishadi. Natijada ularning nizo ob'ektlari echim kutib, shaxs ichki stress holatini kuchaytirib boradi-da, natija noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun ham nizoning to'rtinchi bosqichi – echimini kutayotgan holatga yangi variantdagi echimlar, sizga ma'lum bo'lgan echimlarga alternativ, muqobil, yangi echimlar izlab topish. Buning uchun shaxs o'z bilim va iqtidorini ishlatgani, zarur hollarda yon-atrofdan, ma'lumot berishi mumkin bo'lgan manbalardan yangi ma'lumotlarni izlab topishi katta ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, shaxs mumkin qadar o'z ichki holatini yaxshi his qilib boripsh lozim va o'z ichki

holatining stressga kirib qolmasligini nazoratdan chiqarib yubormasligi katta rol o'ynaydi.

Psixologik jihatdan olganda, bu holatlarning barchasida shaxs ruhida asabiylashuv kuchayib boradi. Shaxslararo yuzaga kelgan bunday holatning yanada chigallashuviga shaxslarning o'zaro bir-birlarini bilmasligi, ularning bir-biridan hadiksirashi, atrof-muhitning ham salbiy ta'siri, ayniqsa, kishilarning shaxsiy xususiyatlari katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham nizoviy holatda qaror qabul qilish aloxida bosqich bo'lib, u yig'ilib qolgan stressni tushirishga xizmat qiladi va beshinchi bosqich (faza) – qaror qabul qilish bosqichi bo'lib, u o'z o'rnida nizoning echim fazasiga, eng yuqori bosqichdan pastga qarab qaytishiga sharoit yaratib beradi. Ushbu bosqichning o'zini ham ikkiga bo'lib ko'rsak, u shunday yo'nalish oladi: a) qaror qabul qilish bilan nizoni echimga qarab yo'naltirish; b) qaror qabul qilish bilan nizoni faqat o'z foydasiga yo'naltirish. «A» yo'nalishdagi echimni misol bilan tushuntiradigan bo'lsak, oilada qandaydir bir nizoviy holat mavjud: er yoki xotin nizoni echimga olib kelish yo'li bilan oilaviy ruhiy holatni mo'tadillashtirdi. Oilaning bundan buyon ichki ruhiy holati yaxshilanib, ikkala tomon ham o'zlarini oilaviy muhitda yaxshi sezishmokka. Nizoviy holatning «b» ko'rinishdagi echimi. Er yoki xotin oiladagi nizoviy holatni o'z foydasi tomon echimga yo'naltirdi. Bunday holatda o'sha echim qabul qilgan tomon nizoviy holatlarning hammasidan endi o'z foydasi yo'nalishida foydalanib, ichki, o'zicha lazzatga ega. Aytaylik, uyda biron ishni kim qiladi degan janjal edi. Tomon o'sha ishni bundan buyon ikkinchi tomonning qilishi lozimligini isbotlab, uning gardaniga qo'ydi. Qarabsizki, ikkinchi tomon o'sha ishlarni qilayotganda birinchi tomon doimo o'zini lazzatlanayotganday sezadi. Aslini olganda, bu ichki qasd. Qasd olayotgan tomon nizoning echimini emas, echimning o'ziga foydali tomonini topdi. Nizo echimsiz qolaveradi.

U bir kunmas-bir kun albatta qaytadan uygʻonishi va oldingidan ham katgaroq salbiy natijaga olib kelishi mumkin.

Mazkur misollardan keyin xulosa qilib shuni aytish mumkinki, nizoni boshqarish mumkin ekan. Ha, aslida ham shunday. Nizoni boshqarishning asosiy mohiyati ham shundaki, tomonlar pozitsiyalarini aniqlab olib, nizoni hal qilishgina emas, uni boshqarish holatiga olib kelishi lozim. Shundagina nizo buzgʻuvchi kuch emas, aksincha, yaratuvchi kuch sifatida ular orasida namoyon boʻlib turishi mumkin.

Aytish lozimki, bu fazadan nizo har doim biron-bir tarafning foydasi tomon ogʻib ketishi mumkinligi doimo mavjud boʻladi. Chunki shaxslar oʻz xususiyatlaridan kelib chiqib, doimo bor imkoniyatlardan faqat oʻz manfaatlari uchun foydalanishga harakat qilish hollari hamisha mavjud boʻlaveradi.

Shunday qolat yuz bermasligi uchun, odatda, imkoni boricha, yaʼni nizoni boshqarish uchun uni birinchi yoki ikkinchi bosqichidan birdaniga toʻrtinchi bosqichga olib chiqish katta natija beradi.

Nizoni boshqarish uchun ushbu harakatlar amalga oshirilgandan keyin, yoki, har holda, ikkinchi va uchinchi bosqichlar, basharti, bosib oʻtilgan boʻlsa, bu holda nizoni boshqarmoqchi boʻlgan tomon birinchi galda oʻzini psixologik jihatdan qoʻlga olishi kerak va ayni mahalda opponent, raqib, qarama-qarshi tomonni ham psixologik jihatdan qoʻlga olishga urinishi, albatta, qoʻlga olishi talab qilinadi.

Shundan keyin nizoni hal qilishning toʻrtinchi va beshinchi bosqichlarini tashkillashtirish shart. Aks holda, nizoni konstruktiv boshqarish yoʻliga olib kirishning iloji boʻlmay qoladi.

Nizo va uning guruhdagi holati toʻgʻrisida gap ketganida, nizoni boshqarish va uni konstruktiv yoʻnalishda olib borishning asosiy yoʻllaridan biri bu guruxdagi har bir shaxs bilan alohida va guruh bilan alohida ish olib borishdadir.

Muloqot va muomalada biz ko‘pincha o‘z holatimiz ta’siri ostida bo‘lamiz-da, o‘zgalarning, biz bilan muloqotga kirishuvchi, hatto biz o‘zimiz muloqotga kirishmoqchi bo‘lgan kishining ham ruhiy holatini kuzatmaymiz, e’tiborga olmaymiz va buning evaziga muloqotimiz, muomalamiz natijasi kutganimizdan pasayib ketadi.

Nizoviy unsurlar bor joyda muloqotga kirishmoqchi bo‘lganda ushbu holatni nazardan qochirish mumkin emas. Nizoviy holatni boshqarishning asosiy talablaridan biri – muloqotga kirishishda muloqotchilarning ruhiy holatlari jiddiy e’tiborga olinib, hatto ilgaridan ba’zi narsalar mo‘ljallanib qo‘yilgan holatda muloqotga kirishish yaxshi natija berishini unutmaslik kerak.

Opponent tomonning ruhiy holatini inobatga olmay muloqotga kirishishning o‘ziga yarasha sabablari ham mavjud. Shu o‘rinda biz ko‘pincha tajribasizlik qilib, muloqotga kirishishdan oldin u tomonning ruhiy holatini ma’lum ma’noda inobatga olsak, yo g‘oliblikni oldindan mo‘ljallab, yoxud u kishining ruqiyati, kayfiyati hozir yomon ekan, degan mulohazada muloqotga kirishmasdan mag‘lublikni tan olib qo‘yamiz.

Bu yo‘nalishdagi xatolardan biri – biz yon-atrofimizdagi bizga etib kelayotgan ma’lumotlardan ko‘pincha o‘zimizga kerakligini, o‘zimiz o‘rganib qolgan yo‘nalishdagilarini qabul qilamiz-da, falon kishi bilan muloqotga kirishsam, mana bu ma’lumotlar menga asqotadi, degan mulohazada bizga hozircha unchalik kerak bo‘lmagan ma’lumotlarni qabul qilmaymiz.

Natijada ayni ushbu ma’lumotlar kerak bo‘lib qolganda biz ularni o‘z foydamizga ishlata olmaymiz. Qarabsizki, muloqot, muomala va ayniqsa nizoviy holat mavjud bo‘lgan muomalada ma’lumot etishmasligi sezilib turadi.

Nizoviy holat, mavjud muomala va muloqotda oldindan muvaffaqiyatga ishonmaslik muvaffaqiyatsizlikka zamin yaratadi, hatto magʻlubiyat uchun ruhiy maydon ham hozirlab boradi. Bu esa nizoviy holatni boshqarishga sizda imkoniyat qoldirmaydi. Siz echmoqchi boʻlgan, ayniqsa, oʻz foydangizga konstruktiv echmoqchi boʻlgan nizoviy holat konstruktiv yoʻnalish olmasdan destruktiv yoʻnalishga yuz tuta boshlaydi. Nizoviy holatda muloqotga kirishishdan oldin oʻzingizga ishonchni kuchaytiring, shundagina gʻalaba siz tomonda boʻladi.

Oʻziga ishonchi kuchli odam nizoviy holatda oʻzini ishonchli tutadi, oʻz muvaffaqiyatlariga ishonchi kuchli boʻladi va shuning uchun u oʻz gʻalabasiga ham ishonadi. Bunday odam uchun doimo tanlash imkoniyati mavjud boʻladi va u oʻziga magʻlublikni yoʻq deb sanaydi, uning uchun faqat natija muhim.

Nizoviy holatdagi gʻoliblik va magʻlublik kayfiyatini faqat bunday holatga tushgan kishigina biladi. Bunday holatni boshidan kechirgan paytingizdagi sizning kayfiyatingizni hech kim bilgan emas. Voqea sodir boʻlib oʻtgandan keyin, nizoviy holatni siz oʻz foydangiz tomon hal qilsangiz, kayfiyatingiz baland boʻlishini, agarda bu holatni oʻz foydangizga boshqara olmagan boʻlsangiz, kayfiyatingiz tushkun boʻlishini sizdan boshqa hech kim bila olmaydi. Kayfiyatingizni va ayniqsa nizoviy holatni oʻz foydangizga boshqarib olgan paytingiz sizning eng baxtli onlaringizdan biri, buni unutmang.

Bunday holatda faqat siz oʻzingizgina vaziyat hukmdorisiz. Axir, salbiy natijasiz ijobiy natijaning oʻzi boʻlmaydi. Omad va omadsizlik bunday holatlarda sizni birday maqsad sari yoʻnaltiradi. Axir, omad ham omadsizlik ham nizoviy holatni echishda asosiy maʼlumot manbai boʻlib sizga xizmat qiladi.

Bunday payt har birimiz uchun hayot turtki-surtki va urdi-surdilaridan saboq olish, oʻrganish pallasidir. Bunday xulosalarni yigʻib

bormos ekansiz, hayotiy tajribangiz ortib namollikka etishmaysiz. Shuning uchun ham, birinchidan hayot eng oliy muallim deyishadi. Ikkinchidan, hayot tajribalari sizni hech narsaga o'rgatilmasa, bilingki, hech kim sizni hech narsaga o'rgatolmasligi aniq bo'lib qoladi.

O'rganish, o'qish, hayotdan saboq olishdan hech vaqt qochmang. Bilmaganni so'rab o'rgangan olim, deyishadi.

Bu joyda esa siz so'ramagan holda sizga hayot saboq berayapti, uni o'zlashtirishni unutmang va buni hayotning sizga in'omi deya qabul qiling.

Agar siz nizoni boshqarmoqchi bo'lsangiz, bunga qo'l urgan damdan boshlab o'zingizni boshqarishga kirishing, kishi o'zini boshqarishni bilmay turib nizoni, nizoviy holatni boshqara olmaydi. Bu degani siz har bir holatda o'zingiz uchun tanlov imkoniyatiga ega bo'lishingizni ta'minlang. Vaziyatda tanlov imkoniyati, variant yo'q degan xulosaga kelsangiz, demak, siz mag'lublik yo'lidasiz. Tanlov imkoniyati bo'lmagan holatning o'zi bo'lmaydi, har doim biron tomonni tanlashning imkoniyati mavjud.

Inson o'z tanlash imkoniyati borligi bilan, aslida, insondir. Sizda ma'lum muhitda birdan-bir tanlov imkoniyati qolar ekan, siz bunday holatda inson emas, robotsiz, axir, siz o'zingizni robot sanamaysiz-ku?! Variant, tanlov imkoniyatini qidiring. Agar vaziyatdan chiqish uchun sizda uch imkoniyat mavjud bo'lsa, siz uchun bu juda yaxshi, ammo uch emas, to'rt, besh xil variantni topgan bo'lsangiz, endi siz oddiy ijrochi emas, vaziyatni o'z foydasiga hal qila oladigan shaxssiz.

Bilim to'plang, ixtirolar qiling, vaziyatlarni avvalgi qoliplarda hal qilishlarga urinib ko'ring, xato qilishdan qo'rqmang. Biron holat siz kutgandek hal bo'lmayaptimi, qo'rqmasdan yana boshqa yo'llar bilan ushbu holatni, vaziyatni echib ko'ring. Ushbu nizoviy holatni yana bir boshqacharoq yo'l bilan echishga qaytadan kirishing, bu siz uchun

«shans», imkoniyatdir. Unutmang, xato va magʻlubiyat emas, faqat natija muhim. Natija, ayniqsa, ijobiy natija esa uringanniki, izlaganniki, masalani echishni astoydil xohlaganniki.

Bunday xulosalarni yigʻib bormas ekansiz, hayotiy tajribangiz ortib, komillika etishmaysiz. Shuning uchun ham, birinchidan hayot eng oliy muallim deyishadi. Ikkinchidan, hayot tajribalari sizni hech narsaga oʻrgatolmasa, biling-ki, hech kim sizni hech narsaga oʻrgata olmasligi aniq boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Oʻquv qoʻllanma – T.: SANO-STANDART, 2017.

2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Oʻquv qoʻllanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.

3. Roʻziyeva D.I., Tolipov Oʻ.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.

4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. Oʻquv qoʻllanma. – T.: TDPU, 2015.

5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.

6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.

7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.

8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.

9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Ta'lim oluvchilarning nutq madaniyati va mantiqiy tafakkurini taraqqiy ettirish, ularning bilish imkoniyatlari bilan bog'liq usul qanday usul deyiladi?

- A) O'yin mashqi;
- B) Og'zaki mashq;
- C) Yozma mashq;
- D) Individual mashq.**

2. Laboratoriya darslarining tuzilishi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) tashkiliy qism; nazariy materiallarni mustahkamlash; laboratoriya ishini o'tkazish; o'quvchilarni baholash; uy vazifasi;**
- B) tashkiliy qism; nazariy materiallarni mustahkamlash; amaliy ish topshiriqlarini bajarish; o'quvchilarni baholash; uy vazifasi;
- C) tashkiliy qism; o'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish); nazorat ishini o'tkazish; uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida);
- D) tashkiliy qism; o'rganilgan mavzularga doir savol-javob o'tkazish; o'rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish; o'quvchilarni baholash.

3. Pedagogik mahorat – bu...?

- A) Ta'lim va tarbiyaviy faoliyatda yuqori darajaga erishishni va uni doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyat bo'lib, har bir o'qituvchi fazilatida namoyon bo'ladi;
- B) Muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir;
- C) O'qituvchi tomonidan pedagogik jarayonni takomillashtirish, optimallashtirishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni qondirish omilidir;**
- D) Didaktik hamda tarbiyaviy jarayonning o'qituvchi tomonidan samarali, mahoratli tarzda tashkil etishdir.

4. Alisher Navoiyning qaysi asarida ustoz-murabbiy haqida fikrlar bayon etilgan?

- A) «Mahbub ul-qulub» asari;**
- B) «Xazoyinul maoniy» asari;
- C) «Hayrat ul abror» asari;
- D) «Qush tili» asari.

5. jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, o'ziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs.

- A) Ijodkorlik;
- B) Bunyodkor shaxs;
- C) Kreativ shaxs;**
- D) Ijodiy topshiriqlar.

Nazorat savollari

1. O‘qituvchi faoliyatida muloqot madaniyatining ahamiyati qanday?
2. Muloqot psixologiyasi nima?
3. Pedagogik muloqot nima?
4. Pedagogik muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘zlab bering.
5. Pedagogik muloqotning tuzilishi nimalardan iborat?
6. Pedagogik muloqotning metodlarini sanang.
7. Pedagogik muloqot uslublariga nimalar kiradi?
8. Muloqot madaniyati tushunchasiga ta’rif bering.
9. Pedagogik nizo va uning sabablarini sanang.
10. Pedagogik nizolarning oldini olish yo‘llariga nimalar kiradi?

5-mavzu: Pedagogik takt va pedagogik etika

Reja:

1. Takt va pedagogik takt haqida tushuncha. Taktika va pedagogik taktika.
2. Pedagogik takti qo'llash shartlari.
3. Etik kategoriyalar. Pedagogik etika va pedagogik etiket.
4. Pedagogik faoliyatda muomala etikasi.

Tayanch tushunchalar: *takt, pedagogik takt, taktika, pedagogik taktika, pedagogik takti qo'llash shartlari, etik kategoriyalar, pedagogik etiket, muomala etikasi, pedagogik faoliyat, «Yuqoridan yondashish», «Quyidan yondashish», «Yondan yondashish».*

Takt va pedagogik takt haqida tushuncha. Takt ahloqiy tushuncha bo'lib, u insonlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirish, tartibga solish, insonparvarlik g'oyalariga asoslangan bo'lib, andishali xulq, har qanday ziddiyatli vaziyatlarda ham inson hurmati saqlanib qolishini talab qiladi. Har bir insondan, ayniqsa o'qituvchidan andishali bo'lish talab qilinadi.

Boshqacha qilib aytganda, pedagogik takt bu o'qituvchining ta'lim oluvchilar oldida o'zini tutishni bilishi, ta'lim oluvchining holatini, intilishlari, qiziqishlarini tushuna olishi va eng samarali ta'sir yo'lini topa olishidir.

Pedagogik takt – o'qituvchi kasbiy mahoratining asosi bo'lib, o'quvchilarga barcha demokratik talablar asosida pedagogik ta'sir o'tkazish, muloqotni insonparvarlik tuyg'ulari asosida o'rnatish o'lchovi, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni hamda ongli intizomni tarkib

toptirish ko'nikmalarini hosil qilish shaklidir. Pedagogikada o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabati ularning yosh xususiyatlariga qarab belgilanishi va bu qonuniyatga amal qilinishi qat'iy talab qilinadi. Shunday ekan, o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida hali to'liq shakllanmagan, ta'sirlarga va ruhiy kechinmalarga tez beriluvchi, ota-onasining sevimli farzandi bo'lgan murg'ak qalb egalari bilan muloqot qilayotganligini aslo unutmasligi kerak.

O'quvchilar bilan muloqotda pedagogik taktga zid bo'lgan qo'pollik, adolatsizlik, qo'rqitish, haqorat, mensimaslik, pedagogikaga zid bo'lgan jazolash usullarini qo'llash va boshqa ular shaxsiga salbiy ta'sir qiladigan turli jargon so'zlar ishlatish o'quvchilar qalbini umuman tuzalmaydigan darajada jarohatlab qo'yishi, yoki o'qituvchining obro'siga putur yetkazishi mumkin. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bunday qarama-qarshiliklar, ko'pincha, dars va darsdan tashqari jarayonlarda sodir bo'ladi. Bunda ayniqsa yosh o'qituvchilarning pedagogik takt sirlarini bilmasligi, tajribasizligi pand beradi.

O'qituvchining taktik mahorati birdaniga shakllanib qolmaydi, u yillar davomida pedagogik faoliyatda, ustozlar tajribasini o'rganishda, dars jarayonida, sinfdan tashqari faoliyatda va tarbiyaviy soatlarda o'quvchilar bilan muloqotda takomillashib boradi. Dars jarayonida pedagogik mahoratning asosi bo'lmish pedagogik taktga ega bo'lish o'qituvchi uchun juda zarurdir.

Shunday qilib, pedagogik takt bu o'qituvchining ta'lim oluvchilarga nisbatan amalga oshiradigan ta'sirining mezonidir.

O'qituvchi o'quvchilar oldida aktyor singari o'z rolini ijro eta olishi kerak ya'ni, turli xil vaziyatlardan chiqa olishi kerak. Darsdan tashqari vaqtda esa – erkin, dilkash, samimiy bo'lishi kerak.

Muloqot jarayonidagi taktikani to'g'ri tanlay olish rolli vaziyatlarni qo'llay bilishga bog'liqdir. Rolli vaziyatlarning 3 turi mavjud:

1. «Yuqoridan yondashish» vaziyatida o‘qituvchi o‘zining mustaqilligini, mas’uliyatni his eta olishni ko‘rsatadi.

2. «Quyidan yondashish» vaziyatida o‘ziga, o‘z kuchiga ishonmagan o‘qituvchi shaxsi namoyon bo‘ladi.

3. «Yondan yondashish» vaziyatida esa xushmuomala, o‘zini tuta oladigan, vaziyatni tushuna oladigan, atrofdagilarning qiziqishini tushuna oladigan va javobgarlikni o‘quvchilar bilan birgalikda teng his qiladigan o‘qituvchi shaxsi namoyon bo‘ladi.

«Quyidan yondashish» vaziyati o‘qituvchilarda mustaqillik tuyg‘usining namoyon bo‘lishiga mo‘ljallangan. «Yuqoridan yondashish» vaziyatida tarbiyalanuvchi o‘zini har doim boladay his qiladi. Maslan: bu vaziyatdan bolalar bog‘chasida foydalanamiz.

Demak, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan hamkorlikda ishlashi, pedagogik taktning talablariga rioya qilishi va muloqot taktikasini egallangan bo‘lishi kerak.

Pedagogik takt mahorat bilan birgalikda hosil bo‘ladi. U – o‘qituvchining ma’naviy yetukligining, uning o‘z ustida ishlab, orttirgan maxsus bilimlar va mahoratining natijasidir. Eng muhimi o‘qituvchi bolalarning yosh psixologiyasini va individual hislatlarini bilishi kerak. Shu bilan birga o‘qituvchining axloq asoslari va normalarini, bolalarning xatti-harakatlarida ma’naviy tomonni ko‘ra bilishi ham juda muhimdir. O‘qituvchi ziddiyatli vaziyatdan chiqishi uchun quyidagi qoidalarni hisobga olishi kerak:

- avvalambor, o‘qituvchi ziddiyatni bartaraf etishi kerak;
- o‘z xatti-harakati bilan sherigiga ta’sir qila olishi kerak (o‘quvchiga, hamkasbiga);
- suhbatdoshining xatti-harakati, yuz bergan vaziyatni tushunmasdan turib xulosa chiqarishga shoshilmasligi kerak;

➤ o‘quvchi bilan bog‘liqlikni iloji boricha avvalroq anglab olish muhimdir;

➤ xulosa to‘g‘ri chiqarilganligiga hammani ishontira olishi kerak.

Pedagogik muloqot va uning ahamiyati. Muloqot inson faoliyatining ruhiy hamda ma’naviy asosi natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy ehtiyojlar bilan birgalikda namoyon bo‘ladi,

«Shaxslar faoliyati motivatsiyasining asosi sifatida yuzaga chiqayotgan ehtiyoj, manfaat, manfaatdorlik kabi ijtimoiy-iqtisodiy omillar ma’lum ma’noda ularni maqsadli o‘y fikrlari, istaklari yuzaga chiqishiga ham sabab bo‘ladi. Shaxslararo munosabatlarni, muloqot madaniyatini hay darajada shakllanishiga ham sezilarli ta’sir o‘tkazadi. Binobarin, muloqot odamlar orasida amalga oshiriladigan faoliyatlarda ichida etakchi o‘rin egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojlarni jamiyatda yashash va o‘zini shaxs deb hisoblash bilan bog‘liq ehtiyojni qondiradi. Shuning uchun ham uning har bir inson uchun ahamiyati mislsiz». (V.M.Karimova. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent. 1994 yil. 35 bet). Muloqot odamlarning birgalikdagi faoliyatlari, ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida birbiri bilan o‘zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir.

Har bir shaxsning jamiyatda ado etadigan faoliyati o‘zaro munosabat va ta’sir shakllarini o‘z ichiga oladi. Chunki har qanday ish, avvalo odamlarning birbirlari bilan til topishish, birbirlariga turli hil ma’lumotlarni uzatish, fikr almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab etadi. Shunday ekan, har bir shaxsning jamiyatda tutgan o‘rni, ishlari-ning muvaffaqiyati, obro‘si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Bir harashda osonga o‘xshagan shaxslararo muloqot jarayoni aslida juda murakkab bo‘lib, unga odam hayoti davomida o‘rganib boradi. Muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligi haqida taniqli psixolog B.F.Parigin shunday yozadi:

- a) individlarning o‘zaro ta‘sir jarayoni;
- b) individlar o‘rtasidagi axborot almashinuv jarayoni;
- v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabat jarayoni;
- g) bir kishining boshqalarga ta‘sir ko‘rsatish jarayoni;
- d) birbiriga hamkorlik bildirish imkoniyatlari;
- e) shaxslarning birbirini tushunish jarayoni.

Muloqot o‘z xususiyatlariga ko‘ra shakl va ko‘ri nishlarga ega. Muloqot inson amaliy faoliyatining moddiy ma‘naviy shakllarini hamda uning ehtiyojlarini o‘zida aks ettiradi.

O‘qituvchining o‘quvchilar bilan muomala odobi. O‘qituvchi va o‘quvchi, domla va talaba o‘rtasidagi munosabat va muomala madaniyati ularning fe‘latvori, xulqi va olgan tarbiyasining amaliy hayotda namoyon bo‘lishini bildiradi. Kishining madaniyati, avvalo uning muomalasi, atrofdagilar bilan munosabatida ko‘zga tashlanadi. O‘qimishli, madaniyatli, o‘qituvchi hamkasbidan, o‘quvchisidan nimani, qanday so‘rashni, u yoki bu masala yuzasidan murojaat qilish mumkinmi yoki yo‘qligini, oilaviy munosabatlarga dahldor masalalarga munosabat bildirish zaruriyati bormi yo‘qligini yaqshi anglaydi. Muomala jarayonida suhbatdoshining kayfiyatini ko‘tarish, unga optimistik ruh bag‘ishlash, uning o‘z kuchiga ishonchini hosil qilish ham o‘qituvchining eng muhim sifatlaridan biridir. Shuni alohida ta‘kidlash kerakki, tom ma‘nodagi muomala madaniyatiga ega bo‘lgan o‘qituvchi shuhratparastlik, manmanlik, befarqlik, hasad-go‘ylik, g‘iybatchilik kabi illatlarga toqat qila olmaydi va unga qarshi kurashadi.

O‘qituvchining muomala madaniyatining tarkibiy qismi nutq madaniyati bilan bog‘liq. Chunki nutq va unda ifodalangan so‘z kishiga ta‘sir etuvchi qudratli psixologik kuchga ega. Uni faqat o‘zining mazmuni bilan emas, balki so‘zlovchining aytilayotgan fikrini ifoda

qilish uslubi bilan ham ta'sir darajasi va qudratini yanada orttirish mumkin.

Ingliz dramaturgi B.Shou aytganidek, «Ha» so'zini aytishning 50 dan ortiq uslubi bor, «Yo'q» so'zini ham shuncha uslubi bor, ammo bu so'zni yozishni faqat bir uslubi bor».

Bu fikr zahirida muloqot madaniyatiga doir juda nozik qochirim, ma'no yashiringan. O'qituvchi muloqotining negizida so'z, fikr turar ekan, fikrni bayon etish ifodasi har bir o'qituvchining saviyasi, ma'naviy dunyosi, madaniyatiga asoslanadi.

O'qituvchining muloqot madaniyati nafaqat shaxslararo munosabatlarga, balki shu bilan birga ishlab chiqarish, mehnat jamoasi, jamiyat hayotiga ham kerakligini hisobga oladigan bo'lsak, bugungi kunda o'quvchi, talabalar fe'latvorini o'rganish, ularning birbirlariga mehmuruvvatli bo'lishga o'rgatish, diniy aqidaparastlik tomir otayotgan hozirgi davr uchun jamiyatni insonparvarlashtirish naqadar dolzarbligini anglash mumkin. Umuman olganda, muloqot madaniyatini takomillashtirish umuminsoniy ehtiyoj sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Atoqli adib B.Shou so'zlari bilan aytganda: «Biz hozir havoda xush kabi uchishni, suvda baliq kabi suzishni o'rganib olgan bo'lsakda, bizga bir narsa – insonlardek yashashni o'rganib olish etishmaydi». Artur Konon Doyl asarining qahramoni, mashhur izquvar Sherlok Holms ta'kidlaganidek: «Har bir inson o'z xususiyatiga ko'ra hal etilmaydigan jumboq»dir. Kishilar xulqi, fe'latvori bilan birbirlaridan farq qiladilar, ammo ular orasidagi o'xshashlik ma'lum darajada saqlanib qoladi.

Demak, odamzodning tashqi turqitarovatigina, balki ichki olami, maslagi, insoniy qiyofasi, hozirgi ko'rinishi uzoh tarixiy kamolot natijasidir. Bu kamolot zahirida esa kishilar o'rtasidagi muloqot hamda muomala madaniyati turganligi sir emas. Shu sababli o'qituvchining

muloqot madaniyatida ham oqilona ehtiyojni anglab olish muhim vazifadir.

Pedagogik takti qo'llash shartlari. Taktika tanlash turli vaziyatlarda xilma-xil rollarni bajarish bilan bog'liq. Bu haqida ma'lumotni psixoterapevt A.B.Dobrovich kitoblaridan olish mumkin. Bu to'rtta pozitsiya bo'lib, ular quyidagicha: "yuqoridan pastga", "pastdan yuqoriga", "yonma-yon" va "aralashmaslik" pozitsiyasi.

"Yuqoridan pastga" pozitsiyasida o'qituvchi mustaqil hal etishni namoyish etadi, mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Bu pozitsiya "otana" pozitsiyasi.

"Pastdan yuqoriga" pozitsiyasi tobelik, shaxsning o'ziga ishonmasligi. A.B.Dobrovich so'zi bilan aytganda, bu "ta'lim oluvchi" pozitsiyasi.

"Yonma-yon" pozitsiyasida farosatlilik va vazminlik, vaziyatga qarab ish tutish, boshqalarning ham manfaatini o'ylash, o'zi va ular o'rtasida mas'uliyatni to'g'ri taqsimlash ifoda etiladi. Bu "katta odam" pozitsiyasi. «Aralashmaslik» pozitsiyasi – aralashmaslik, faollikni namoyon etmaslik.

Har bir pozitsiyaning qo'llanishi vaziyat talabiga mos tanlanadi. Muloqot ikki tomonlama jarayon bo'lganligi uchun o'qituvchi ta'lim oluvchi rolini ham inobatga olishi shart. O'qituvchining odatiy pozitsiyasi bu hamkorlikda ish olib borayotgan "katta odam", ya'ni ishga aloqador darajani talab qiluvchi pozitsiyadir. Bu pozitsiya ta'lim oluvchida teng huquqli sheriklikni shakllantiradi, o'zaro ishonch muhitini yaratadi. Bunda quyidagi jummalarni qo'llash mumkin: "Sizlar bilan maslahatlashmoqchi edim", "Kelinglar, o'ylab ko'raylik" va hokazo.

O'qituvchining takti darsning hamma etaplarida kerakdir. Ayniqsa, o'qituvchi o'quvchilarning xulqini va bilimni baholayotganida unga katta ahamiyat berishi kerak. Takt o'qituvchining javobini eshita olishda

ifodalanadi. Hamma o'quvchilar ularning javoblarini qunt va hurmat bilan eshita oladigan o'qituvchiga javob berishni yaxshi ko'radilar. Ularning javoblarini jilmayish, imo-ishora bilan ma'qullash juda muhimdir. O'quvchilarning javoblarini baholash momenti ham juda katta ahamiyatga ega.

Etik kategoriyalar. Pedagogik etika va pedagogik etiket.

Etikaning quyidagi mezoniy tushunchalari – kategoriyalari bor: fazilat va illat, yaxshilik va yomonlik, halollik, rostgo'ylik, kamtarlik, adolat, burch, vijdon, nomus, ideal, baxt, hayotning ma'nosi va boshqalar. Axloq inson va jamiyat hayotining barcha (shaxsiy, jamoaviy, kasbiy va h.k.) jabhalarini qamrab olganligi tufayli uni o'rganuvchi etika barcha fanlar bilan aloqador. Ayniqsa, uning ma'naviyat tizimidagi fanlarga ta'siri katta. Etikaning estetika bilan bog'liqligi san'at vositasida ro'y beradi; har bir san'at asarida axloqning dolzarb muammolari ko'tariladi, san'atkor o'z davri axloqiy darajasini va unga munosabatini badiiy qiyofalar orqali bevosita yoxud bilvosita aks ettiradi. Demak, estetika o'rganayotgan har bir badiiy asar ayni paytda etika nuqtai nazaridan ham tadqiq etilayotgan bo'ladi. Etikaning dinshunoslik bilan munosabati har ikkala fanning axloqiy mezonlar muammosini hal etishga qaratilgani bilan bog'liq. Bunda din – vosita, axloq – maqsad tarzida namoyon bo'ladi. Har bir dinning muqaddas kitobi xudoning bandalarini ham e'tiqodiy, ham axloqiy insonlar qilib tarbiyalashga yo'naltirilgan. Shuningdek, komil inson muammosi har ikkala fan uchun umumiy hisoblanadi; farq shundaki, etika bu muammoga zamonaviy tarbiya nuqtai nazaridan yondashadi. Etika huquqshunoslik bilan chambarchas bog'liq; ko'p hollarda axloqiy va huquqiy me'yorlar mohiyatan bir xil bo'ladi, ular faqat yondashuvda – sanksiyalarning joriy etilishidagi usul orqali farqlanadi. Shunga ko'ra, axloqni jamoatchilik asosidagi huquq, huquqni esa qonuniylashtirilgan axloq deb atash mumkin. Etikaning

huquqshunos odobi deb atalgan maxsus sohasi ham mavjud. Etika o'zining nazariy va ayniqsa, amaliy jihatlarini bilan ped. fanining asosi hisoblanadi; ta'lim tizimidagi ta'limtarbiya o'zini har qadamda axloqiy tarbiya sifatida namoyon qiladi. Shuningdek, etika psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik, ekologiya kabi qator fanlar bilan ham mustahkam aloqador, ular muammolarini hal qilishda axloqiy nuqtai nazar, axloqshunoslik nazariyalari muhim ahamiyatga ega.

Pedagog odobi umuminsoniy va milliy axloqning qonuniyatlari, vazifalari, tamoyillari, tushunchalari, talablari, mezonlarini ta'limtarbiya jarayonida oydinlashtirib, pedagogning ta'lim oluvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, ta'lim muassasasi rahbarlari bilan munosabatlarida namoyon bo'ladigan kasbiy-axloqiy xususiyatlari yig'indisidir.

Pedagog odobi eng avvalo, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Biroq bunday yondashuv bir qadar cheklangan nuqtai nazar ekanligini ta'kidlash joiz. Zero, tarbiyachining kasbiy axloqi faqat tarbiyalanuvchilar bilan muloqoti jarayonidagina namoyon bo'lmaydi, balki uning butun faoliyati davomida birinchi darajali ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, pedagog odobi tushunchasi tarbiyachi dunyoqarashining hayotiy tizimini anglatadi. Pedagog odobi tushunchasining mazmuni axloqiylik bilan birga iqtisodiy, siyosiy, huquqiy jihatlarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Axloqiy ta'lim-tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida pedagog odobi fazilatlarini shakllantirishda ikki yo'nalishdagi aloqador tushunchalarni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir: birinchisi – jamiyatning o'qituvchi shaxsiga munosabati; ikkinchisi – o'qituvchi shaxsining jamiyatga munosabati.

O'qituvchi odobining mohiyati, asosiy mazmuni pedagogik faoliyat uchun muhim bo'lgan axloqiy sifatlarda ifodalanadi. Umuminsoniy

va milliy-axloqiy fazilatlar barcha kishilar, hamma kasb egalari, jumladan, o'qituvchi-tarbiyachilar uchun ham juda zarurdir.

O'qituvchi odobining normalari har bir muallimning shaxsiy fikriga, axloqiy fazilati va e'tiqodiga aylanishi lozim. Axloqiy e'tiqod va sifatlar o'qituvchining dars berish jarayonida, tarbiyaviy ishlarida, o'quvchilar, ota-onalar va boshqa kishilar bilan muomala, munosabatlarida, kundalik turmushda o'zining shaxsiy namunasi bilan axloqiy ta'sir o'tkazishida ko'zga tashlanadi. Pedagogik takt o'qituvchi axloqining amaliy ko'rinishlaridan biridir. Muallim xulqining natijalari uning yoshlarga axloqiy ta'sirining samaradorligida, axloqiy tarbiya sohasida erishgan yutuqlarida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi odobining asosiy sifatlari umuminsoniy va milliy-axloqiy fazilatlar, tushunchalariga mos keladi va ularni pedagogik faoliyat bilan bog'liq tarzda bir qadar oydinlashtiradi, aniqlaydi. Insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy g'urur, baynalmilalchilik, adolat, yaxshilik qilish, burch, qadr-qimmat, mas'uliyat, vijdon, halollik, rostgo'ylik, poklik, talabchanlik kabi axloqiy fazilatlar o'qituvchi odobida pedagogik faoliyati bilan bog'liq ravishda tahlil qilinadi. Bolalarga yaxshilik qilish, o'qituvchilik burchi, o'qituvchilik sha'ni, qadr-qimmat, o'qituvchilik mas'uliyati, o'qituvchilik vijdoni, talabchanlik va adolatli bo'lish, o'qituvchining ma'naviy qiyofasi halolligi, pokligi, rostgo'yligi kabilar o'qituvchi axloqining muhim fazilatlarini hisoblanadi. Ularning chuqur va puxta o'zlashtirish bo'lajak o'qituvchi uchun katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Muomala odobi o'z tabiati, mohiyatiga ko'ra ijtimoiy hodisadir. Ijtimoiy qonuniyatlar pedagogik jarayondagi muomala odobida namoyon bo'ladi. Pedagogik odob jamiyatda qabul qilingan ma'naviy, umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlarga asoslanadi. Ijtimoiy munosabatlar pedagogik jarayonda qatnashuvchilar o'rtasidagi muomala odo-

bini tartibga solib, boshqarib boradi. Ijtimoiy munosabatlarning har biri o'ziga xos xususiyatga, mezonlarga ega. Bu xususiyat va mezonlar ijtimoiy faoliyatning sohasi, shaxslararo aloqalarning xarakteri bilan belgilanadi. Muomala odobi kishi bajarishi lozim bo'lgan axloqiy qoidalar bilan shaxs ularni qay darajada qabul qilishi o'rtasidagi, shaxsiy va ijtimoiy manfaatlar orasidagi bog'lanishlarga asoslanadi.

Muomala odobi bevosita baho beruvchanlik xususiyatiga ham ega. Axloqiy baho esa kishilarning xulqini, xatti-harakatlarini nazorat qiladi, tartibga soladi. Muomala-munosabatlar kishi o'z xulqi va faoliyatida axloqiy prinsiplar, qoidalar, talablar, an'analarga, urf-odatlarga qay darajada amal qilayotganiga qarab baholanadi.

Pedagogik jarayonda sodir bo'ladigan muomala odobida muallimning axloqiy madaniyati, tarbiyalanganlik darajasida aks etadi. Muallimning pedagogik kasb egasi sifatida o'ziga, o'z kasbiga, o'quvchilarga, kasbdoshlariga, ota-onalariga muamolasini belgilovchi asosiy qoidalar, talablar mavjud. Bu mezonlar jamiyat, davlat o'qituvchiga, ta'lim-tarbiya ishlariga nisbatan qo'yayotgan axloqiy talablariga, pedagogik faoliyatning axloqiy xarakteri va xususiyatlariga asoslanadi. Pedagogik jarayonda muomala odobi o'qituvchining faoliyatida namoyon bo'ladi. O'qituvchilik faoliyatida qo'yiladigan axloqiy talablar, o'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi rahbariyati yosh avlodni umuminsoniy va milliy-an'anaviy, madaniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash sohasida kun tartibiga qo'yayotgan vazifalariga bog'liq. Ular pedagogik jarayondagi muomala odobida, unda qatnashayotgan kishilarning xulqi, xatti-harakatlarida ifodalanadi. Bu xatti-harakatlar pedagogik jarayon qatnashchilarining ta'lim-tarbiya maqsadi, vazifalari, usul va vositalarini, axloqiy qadriyatlarni qay darajada qabul qilishlari shaklida namoyon bo'ladi.

Muomala odobining tuzilishi juda murakkabdir. U pedagogik faoliyatda subyekt-obe'ktmunosabatlari shaklida ifodalanadi. Subyekt-

obe'kt munosabatlari muallim o'zining professional burchini bajarayotganida o'quvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, jamoat tashkilotlarining vakillari bilan o'qituvchi o'rtasidagi aloqalarda vujudga keladi. U o'zaro hurmat darajasi, ishonch, talabchanlik, xayrixohlik tashabbuskorlik, o'zaro g'amxo'rlik, har birlarining inson sifatida qadr-qimmatini e'zozlash kabilarda namoyon bo'ladi. Ular o'qituvchining pedagogik faoliyatida boshqalar bilan muamalasining xarakterini baholashda xizmat qiladi. O'zaro ta'sirlar o'quv ishida, turmushda, dam olish paytlarida, oiladagi muomala-munosabatlarining xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Pedagogik jarayonning o'zida ham faoliyatning turli sohalarida turlicha muomala-munosabatlar mavjud. Masalan, o'quv ishlari sohasida, jamoat toashiriqlarini bajarishda o'quvchilar, bilan sinfdan tashqari ishlarda, dam olish paytlardagi muomala, shuningdek, o'qituvchining Vatanga, xalqqa bo'lgan munosabati o'ziga, xos xususiyatlarga ega. Uning mohiyati shundan iboratki, agar o'qituvchining bu muomala munosabati o'z professional vazifasini burchini bajarish jarayonida sodir bo'lsa, jamiyat o'qituvchining pedagoglik kasbining ijtimoiy mavqeini, unga ma'lum bir huquq va vakolatlar berilganligini nazarda tutadi.

Pedagogik etikada muomola odobining biror jihati, masalan, o'qituvchining o'z kasbiga munosabati, burchi alohida tahlil etilishi mumkin. O'qituvchilik kasbi kishiga ma'lum talablarni qo'yadi, lekin muallim bu talablarni qanday bajarayotgani bu talablarda hali aks etmaydi. O'qituvchining pedagogik faoliyati natijalarini xalq ta'limi bo'limlari, maktab ma'muriyati, metodik birlashma xodimlari baholaydi. O'qituvchining pedagogik jarayon qatnashchilari bilan muomalasi – bu kishilarning o'zaro bir-birlariga bo'lgan shaxsiy insoniy munosabatlari sifatida ham qaraladi, ular pedagogik jarayon qatnashchilarining xatti-

harakatlarida, xulqida, ish shakli va usullarida namoyon bo‘ladi. Ular o‘rtasidagi o‘zaro axloqiy baholashlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogik jarayonda o‘qituvchi axloqiy munosabatlarning Subyekti hisoblanadi. U pedagogik jarayonning asosiy kishisi – figurasi sifatida o‘quvchilar, kasbdoshlar, ota-onalar bilan muomalada bo‘ladi. Pedagogik muomala odobi tizimida o‘qituvchi asosiy figuradir. O‘quvchilar, kasbdoshlari, ota-onalar, pedagoglar jamoasi va jamoat tashkilotlarining vakillari o‘qituvchi uchun pedagogik muomala-munosabatlarning obyekti hisoblanadi. Ular bilan bo‘ladigan aloqalar yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish vazifalarini bajarish jarayonida sodir bo‘ladi. Bu muomala jarayonida ishtirok etadigan kishilar bir-birlariga nisbatan xayrixoh, ijobiy hissiyotda bo‘lishlari, bir-birlarining fazilatlarini o‘zaro baholashlari, qadrlashlarini nazarda tutadi.

Pedagogik muomala-munosabatlarda hissiyot aralashgani uchun ularning axloqiy va ruhiy jihatlari bir-biridan ajratish qiyin bo‘ladi. Shuning uchun ham bunday hodisalar haqida gapirganda, odatda, pedagogik jamoadagi axloqiy-ruhiy vaziyat tushunchasi ishlatiladi.

Demak, o‘qituvchining muomala odobi-u aloqa qiladigan odamlar, muassasalar bilan o‘z professional vazifasini bajarayotganda sodir bo‘ladigan axloqiy munosabatlar majmuidir. Bu yondoshuv asosida pedagogik muomala odobini shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: o‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasidagi muomala; o‘qituvchi bilan pedagogik jamoa o‘rtasidagi muomala; o‘qituvchi bilan ota-onalar o‘rtasidagi muomala; o‘qituvchi bilan maktab rahbarlari o‘rtasidagi muomala.

Muomala odobida o‘qituvchining axloqiy ongi, axloqiy faoliyatining yetuklik darajasi, axloqiy ehtiyojlari va axloqiy yo‘nalishlari, so‘zi bilan ishining birlik darajasi, xullas, muallimning faol hayotiy nuqtai-nazari namoyon bo‘ladi.

Pedagogik faoliyatda muomala etikasi. Mustaqillikdan keyin amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar tufayli ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Odamlarning ongi, dunyoqarashi o'zgardi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishida, har bir fuqaroning bilim olishida, ijodiy qobiliyatini shakllantirishda, intellektual jihatdan rivojlantirishda o'qituvchining muloqot madaniyati va muomalasi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ta'kidlash joizki, o'qituvchi kasbiga nisbatan talab va javobgarlik ham kuchaydi, ularning jamiyat oldidagi vazifalari yanada oshdi. Buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish, uni jahon andozalari darajasiga chiqarish, o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish kabi dolzarb vazifalarga javobgarlik o'qituvchilar zimmasiga yuklatildi.

O'quvchi ma'naviy muhitining shakllanishi o'qituvchining yuksak axloq namunasi orqali namoyon bo'ladi. Bu o'rinda o'qituvchining shaxsiy va ijtimoiy harakati pedagogik muloqot madaniyati zaminida shakllanib, takomillashadi.

Pedagogik muloqotda o'qituvchining eng yaxshi fazilatlari va hatti-harakatlari o'quvchining ideali sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchining o'qituvchi shaxsi haqidagi qarashlari, uning hatti-harakati, pedagogik mahorati ma'naviy madaniyatiga mos kelmasa, yaxlit pedagogik jarayonni mukammal tashkil etish ham ijobiy natijalar bermaydi. O'qituvchi Subyekti bilan, o'quvchi obyekti o'rtasidagi qattiq avtoritar intizom ham o'zaro muloqot madaniyatiga salbiy ta'sir etadi, natijada o'quvchining ichki hissiyoti hamda shaxsiy fazilatlari rivojlanmaydi.

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi faoliyatini muvaffaqiyatga yo'naltiruvchi eng muhim vosita, bunda o'qituvchining muhim fazilati, uning muloqot madaniyatiga asoslangan muomalasidir. Muomala barcha falsafiy va psixologik fanlarda o'ziga xos ta'rifga ega. Pedagogikaning kategoriyasi sifatida muomala o'quvchilar qalbiga yo'l topa olish, ularga yondashish uchun mehrini qozonish, pedagogik nuqtai nazardan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro aloqa bog'lashga qaratilgan o'qituvchining pedagogik qobiliyatidir.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muomalaga kirishish asosida:

1. O'z ijodkorligini va pedagogik mahoratini namoyish qiladi.
2. Yosh avlodni milliy mafkuramiz va milliy madaniyatimiz ruhida tarbiyalaydi.
3. Sharqona udum va urf-odatlarimiz asosida barkamol shaxsni shakllantiradi.
4. O'zining ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini namoyish etgan holda, har bir o'quvchi qalbiga yo'l topadi.

Muomala o'qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'zida ulkan pedagogik imkoniyatlarni mujassamlashtiradi. Pedagogik muomalada o'qituvchi quyidagilarga qat'iy amal qilishi lozim:

- o'qituvchida tarbiyalash mahoratining shakllanganligi. Uning tarbiyaviy jarayonga oid so'z va ohangni tanlay bilishi va ta'sir o'tkaza olishi;
- muomala obyekti bo'lmish o'quvchi diqqatini jalb qiluvchi nutq, pauza, harakat, imo-ishoralarni o'z o'rnida ishlatishi, tarbiyaviy ta'sirni bilishi;
- o'quvchining ichki ruhiyatini, psixologik xususiyatlarini bilgan holda muomalaga jalb etishi, darsni boshlashdan oldin o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaviy muloqotga tayyorlashi;

- o'quvchiga og'zaki, o'zaro ta'sir ko'rsatishning tarbiyaviy usullarini bilishi. O'qituvchining nutqi ravon, o'quvchi ongiga ijobiy ta'sir qiladigan bo'lishi.

Nihoyat, o'qituvchining o'quvchilar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning hatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sabablarni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida uning o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvop usullaridan foydalanadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi hamda o'rnini to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala pedagogik faoliyatdan oldin sodir bo'ladi. Pedagogik muloqot o'qituvchining pedagogik faoliyatida o'zaro axborot almashish jarayoni vazifasini bajaradi. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida bevosita o'z tarbiyalanuvchilari, umuman o'quvchilar jamoasi haqida, unda ro'y berayotgan turli ichki hodisalar haqida g'oyat xilma-xil axborotlarga ega bo'ladi va o'zining kelgusi ta'lim-tarbiyaviy rejalarini hamda pedagogik faoliyatini belgilaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi muloqot asosida o'z tarbiyalanuvchilariga ma'lum bir maqsadga qaratilgan axborotlar tizimini ma'lum qiladi. Bunda o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan arzimas bir xatolik, adolatsizlik, qo'pollik o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatining buzilishiga sabab bo'ladi va tuzatib bo'lmaydigan og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatiga erishishi natijasida quyidagi holatlar paydo bo'ladi:

 pedagogik muloqot orqali o'qituvchi tarbiyalanuvchi obyekt bilan o'ziga xos muomala muhitini yaratadi. Bunday muhitda o'qituvchi o'zining psixologik, mimik, pantomimik, notiqlik san'ati, ta'sir o'tkazish kabi qobiliyatlar tizimini namoyish etadi;

✍ o'qituvchining shirinsuxanligi, ochiq chehrali bo'lishi, samimiy muomalasi muloqotda ijobiy natijalarga erishish kalitidir;

✍ o'quvchilar jamoasi bilan muomalada o'qituvchining doimo psixologik bilimlarga tayanishi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda bir xil muvozanatni saqlaydi;

✍ o'qituvchi o'quvchilar jamoasi bilan o'zaro muloqotga kirishar ekan, yaxshi muomalasi bilan ular hissiyotida yashiringan eng nozik qatlamlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi.

Mukammal shakllangan pedagogik muloqot madaniyati asosida obyekt va subyektning ichki hissiyoti bilan ular harakatlarining uyg'unlashuvi sodir bo'ladi. Ushbu o'zaro uyg'unlashuvni yuzaga keltiradigan muloqotning asosiy bog'lovchisi so'zdir. So'z – mazmunan o'qituvchining nutqida, ma'ruzasida, dialog, monolog va deklamatsiyalarida o'z ifodasini topadi.

Pedagogik muloqot madaniyati vositasida o'qituvchi har qanday axborotni qarab chiqar ekan, o'quvchining shaxsi va psixologik xususiyati haqidagi axborotlarning muhimligini alohida e'tiborga olishi lozim. Pedagogik muloqot madaniyati, o'qituvchini g'oyat xilma-xil sharoit va ko'rinishlarga moslashishiga imkoniyat yaratadi. Bular sirtidan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmasada, o'quvchi ichki dunyosida sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlarini bilib, ta'lim-tarbiyaviy faoliyat olib boradi.

O'qituvchi o'quvchining ichki dunyosini tushunib, muloqotga kirishishi lozim. O'qituvchining muloqot madaniyati asosida gapiradigan har bir so'zi, fikri, turli hodisa va jarayonlar o'quvchilar tomonidan har xil ko'rinishda tushuniladi, bu o'quvchining fikr-mulohazasiga, ichki dunyosining teranligiga, tafakkuri va dunyoqarashining kengligi bilan

izohlanadi, bunda o‘qituvchi mahoratining uchta jihatiga alohida e’tibor qaratiladi:

- hayotiy tajribasi;
- pedagogik faoliyat jarayonida egallagan ko‘nikma va malakasi;
- muayyan o‘quvchilar jamoasi bilan muomalada bo‘lish tajribasi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro‘ziyeva D.I., Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.

9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Курбонова Г., Ташметова Ш.
Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Pedagogik mahorat komponentlari keltirilmagan javobni toping?

- A) Pedagogik mahoratini yetishmasligi;**
- B) O‘qituvchining o‘z kasbiga sadoqati;
- C) O‘z fanini o‘qitish metodikasini puxta bilishi;
- D) Pedagogik qobiliyatlarini namoyish eta olishi.

2. – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish.

- A) Shaxsiy kompetentlik;
- B) Innovatsion kompetentlik;**
- C) Kommunikativ kompetentlik;
- D) Ektremal kompetentlik.

3. “Muntazam ravishda turli tashabbuslarni ilgari suradi, kreativ qobiliyatga egaligini izchil namoyon etib boradi, izlanuvchan, faol” ushbu ta’rif kreativlikning qaysi darajasiga berilgan?

- A) O‘rta;
- B) Past;
- C) Yuqori;**
- D) Ixtisoslashgan.

4. Pedagogik diagnostika darajalarini aniqlang?

A) Monitoring, ekspertiza;

B) Komponentlik, tuzilmaviy, tizimli;

C) Mazmunli, normativli, nazorat;

D) Monitoring, normativli.

5. Al-Forobiyning ta'lim-tarbiya to'g'ri sidagi fikrlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) Har xil metodlardan foydalanish;

B) Ta'lim-tarbiyada mo'tadillik, tabiatga moslikka rioya qilish;

C) Yodlash;

D) Fikrni boshqara bilish.

Nazorat savollari

1. Takt nima?

2. Pedagogik takt haqida tushuncha bering.

3. Taktika deb nimaga aytiladi?

4. Pedagogik taktika haqida nimalarni tushundingiz?

5. Pedagogik taktni qo'llash shartlari qanday?

6. Etik kategoriyalarga nimalar kiradi?

7. Pedagogik etika ahamiyatli tomonlari nimada?

8. Pedagogik etiket haqida so'zlab bering.

9. Pedagogik faoliyatda muomala etikasining o'rni qanday?

10. Ta'lim jarayoni etikasining o'ziga xos xususiyatlari qanday?

6-mavzu: Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikani shakllantirish metodikasi. Nutq texnikasi va madaniyati

Reja:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari.
2. Mimika. Pantomimika. O'qituvchining pedagogik texnikasini shakllantirish yo'llari.
3. Nutq haqida tushuncha. Nutqning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni.
4. Nutq madaniyati haqida tushuncha va uning asosiy elementlari. Nutq texnikasi: nafas olish, tovush, diksiya, ritmika. Leksik madaniyat.
5. O'qituvchining nutq malakasini shakllantirish yo'llari.

Tayanch tushunchalar: *pedagogik texnika, o'qituvchining pedagogik texnikasi, mimika, pantomimika, nutq, nutq madaniyati, nutq texnikasi, nafas olish, tovush, diksiya, ritmika, leksik madaniyat.*

Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari. Mimika. Pantomimika. Pedagogik texnika haqida tushuncha – bu avvalo, o'qituvchining mahoratini belgilovchi kasbiy ko'nikmalar hisoblanadi, ya'ni uning savodli va ifodali so'zlay olishi, o'z fikr-mulohazasini va bilimini tushunarli tilda ta'sirchan bayon qilishi, his-tuyg'usini jilovlay olishi, o'zining shaxsiy xususiyatlariga xos mimik va pantomimik qobiliyatlarga ega bo'lishi, aniq imo-ishora, ma'noli qarash rag'batlantiruvchi, so'zning cheksiz qudrati orqali o'quvchilar ongiga va tafakkuriga ta'sir o'tkazishi, hozirjavoblik psixologik bilimlarga ega bo'lishi kabilardir.

O'qituvchining pedagogik texnikasi qanday ko'nikma va malakalardan iborat ekanligi, pedagogik texnika vositasida o'qituvchi ta'lim

muassasalarida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy talablar asosida qanday tashkil qilishi, o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishida qanday ahamiyatga ega ekanligi kabi muammolar hozirgi kungacha dunyo olimlarining diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda.

O'qituvchining tarbiyalanuvchi obyektlar oldida o'z harakatlarini boshqarishida aktyorlik san'atiga xos bo'lgan xususiyatlari, ya'ni mimik va pantomimik qobiliyatlari muhim rol o'ynaydi. Aktyor bir obrazni ma'lum bir muddatda tayyorlab, bir yoki bir necha marotaba bir xil ko'rinishda sahnada namoyish etsa, o'qituvchi butun o'quv yili davomida, har bir darsda yangi mavzuni o'tilgan mavzular bilan bog'lab, zamonaviy innovatsion usullar vositasida o'quvchilar ongiga yetkazish uchun chuqur tayyorgarlik ko'radi, sinf jamoasidagi o'ziga xos pedagogik va psixologik muhitni, har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini e'tiborga olib pedagogik faoliyat ko'rsatishga majbur. Bunday ulkan mas'uliyatni yuqori saviyada bajarish uchun o'qituvchidan yuksak pedagogik texnik tayyorgarlikka ega bo'lish talab etiladi.

Hozirgi zamon o'qituvchisi pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning rolini beqiyos deb biladi. Chunki u o'qituvchiga o'z gavgasini tuta bilishi (mimika, pantomimika), his-tuyg'ularini (emotsiyasini) boshqara olishi, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallashi va ularni o'quv faoliyatida, o'qishdan tashqari ta'lim va tarbiyaviy faoliyatlar jarayonida qo'llash yo'llarini tushuntiradi. Demak, pedagogik texnika o'qituvchi kasbiy faoliyatida shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisiki, u o'qituvchining pedagogik faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish va boshqarish ishlarida asosiy yo'l ko'rsatuvchi bo'lib xizmat qiladi.

Ilg'or va novator o'qituvchilarning texnik mahorati pedagogik faoliyat olib borishlarida mimik va pantomimik harakatlarida, ovozini idora qila olish xususiyatlarida kuzatiladi. Bu shundan dalolat beradiki,

o'qituvchilar pedagogik texnika san'atini mukammal egallaganlar, uning ko'nikma va malakalarini o'zlarida aniq shakllantirishgan va turli pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlariga egadirlar.

Pedagogikada o'qituvchi chuqur hissiyotga berilishini, shaxsiy hayotidagi turli ruhiy vaziyatlar tufayli kayfiyatining o'zgarib turishini o'zi qattiq nazorat qilish talab qilinadi.

Ushbu nazoratni o'qituvchining o'zi boshqarishi lozim. Bu jarayonning ijobiy natijalari o'qituvchining refleksiv qobiliyatlarida namoyon bo'ladi.

Pedagogik texnikaning yana bir muhim xususiyati pedagogik ta'sir ko'rstishdagi o'qituvchining ma'naviy va estetik qiyofasi. Bu tarbiyalanuvchilarga yaqqol namoyon bo'ladigan xususiyatdir. Agar o'qituvchi ma'naviy qashshoq bo'lsa, nutqi tartibsiz va muloqotda no'noq bo'ladi, didi past, o'z hissiyodarini jilovlay olmaydigan qo'pol bo'lsa, uning ta'lim-tarbiya berishi haqida gap bolishi mumkin emas.

Pedagogik texnikaning sirlarini egallash yo'llari o'qituvchi rahbarligida olib boriladigan mashg'ulotlar va mustaqil pedagogik faoliyat jarayonida shakllanib boradi. Pedagogik texnika sirlarini mukammal egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'qituvchi o'z-o'zini doimiy shakllantirib borishi, ya'ni o'z oldiga qo'yilgan talablar nuqtai nazaridan mohir o'qituvchi shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyati muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari. Pedagogik texnikaning muhim xususiyatlaridan biri o'qituvchining o'quvchilar bilan bevosita muloqoti jarayonida shakllanadigan kasbiy texnik ko'nikma va malakalaridir. Bunda pedagogik texnikaning ko'nikma va malakalari o'qituvchining pedagogik mahorati bilan aloqadorlikda shakllanib boradi.

Rivojlangan pedagogik texnika xususiyatlari o'qituvchiga o'quvchilar bilan muloqot jarayonida zarur so'z va gap ohangi, qarash, imo

ishorani tez va aniq topish, kutilmagan pedagogik vaziyatlarda bosiqlik va osoyishtalik, aniq fikr yuritish, vaziyatni fikran va tez tahlil qilish kabi qobiliyatlarini namoyish etish bilan ifodalanadi. Pedagogik texnika-ning ushbu xususiyatlari o'qituvchi kasbiy mahoratida aniq ifodalangan individual shaxsiy shakl oladi, ya'ni o'qituvchining psixologik-fiziologik xususiyatlari asosida uning shaxsiy pedagogik texnikasini tarkib toptiradi.

Individual pedagogik texnikaning shakllanishi o'qituvchining yoshi, jinsi, mijozi, fe'l-atvori, salomatligi, anatomik-fiziologik xususiyatlariga bogliq.

Mimika, Pantomimika. O'qituvchining pedagogik texnikasi-ning shakllantirish yo'llari. Hozirgi kunda pedagogik texnika tushunchasi ikkita guruhga bo'lib o'rganiladi.

Birinchi guruh komponentlari: o'qituvchining shaxsiy axloqiy fazilatlar va xulqi bilan bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida o'z o'zini boshqarish malakalarida (refleksiya) namoyon bo'ladi:

➤ ta'lim-tarbiya jarayonida o'z xatti-harakatlarini boshqarishi, (mimika, pantomimika);

➤ ta'lim-tarbiya jarayonida o'z hissiyotini va kayfiyatini jilovlay olishi va turli nojo'ya ta'sirlarga berilmaslik;

➤ mukammal ijtimoiy perseptiv qobiliyatlarga (diqqat, kuzatuvchanlik, xayol) egaligi;

➤ nutq texnikasini (nafas olish, ovozni boshqarish, nutq tempi) bilishi va o'z o'zida qo'llay olishi.

Pedagogik texnikaning ikkinchi guruh komponentlari o'qituvchining shaxs va jamoaga ta'sir ko'rsatish malakalari bilan bog'liq bo'lib, bu guruh ta'lim-tarbiya jarayonining texnologik tomonini qamrab oladi:

➤ o'qituvchining didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ qobiliyatlari;

➤ ma'lum bir reja asosida o'z oldiga qo'yilgan talablarining bajarilishini nazorat qilishi;

➤ ta'lim muassasasida va o'quvchilar jamoasida ta'lim-tarbiya bilan bog'liq bo'lgan ijodiy faoliyatni tashkil eta olishi;

➤ o'quvchilar bilan pedagogik muloqot jarayonini bir muvozanatda saqlab boshqara olishi.

O'qituvchilarda individual shaxsiy pedagogik texnika malakalarini shakllantirish muammolari, ayniqsa, psixolog olimlarning tadqiqot markazidan o'rin olgan. Psixolog olimlar R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, M.Abdullajonova kabilar o'qituvchilarning individual kasbiy faoliyatini batafsil o'rganishib, o'qituvchining shaxsiy "Mehnat professiogrammasi"ni ishlab chiqdilar. Olimlarning fikrlariga ko'ra o'qituvchi professiogrammasi o'qituvchilarga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga oladi hamda har bir fan o'qituvchisining alohida ixtisoslashgan xarakteristikasini belgilab beradi. Jumladan, ular ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyat olib boradigan "o'qituvchi-murabbiy professiogrammasi"da quyidagi hislatlar, ya'ni "Pedagogik texnika" malakalari mujassamlashgan bo'lishini ta'kidlaydilar:

1) o'qituvchining shaxsiy hislatlari: bolalarni sevishi, kamtarligi, dilkashligi, mehnatsevarligi.

2) Kasbga xos bilimlari: ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyatini bilishi, pedagogik va psixologik bilim asoslarini egallashi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga asosan psixologik imkoniyatlarini anglashi, tarbiyaviy ta'sir etishning samarali usullaridan oqilona foydalana olishi, otaonalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan faoliyat mazmunini puxta bilishi.

3) Kasbga xos hislatlari: milliy mafkura, umuminsoniy qadriyatlar, milliy an'ana va urf-odatlarning asl mohiyatini tushunishi, kuza-

tuvchanligi, pedagogik qobiliyatga egaligi, o'zini qo'lga ola bilishi, o'zini anglay olishi, pedagogik takt, nutq madaniyati.

4) Shaxsiy pedagogik uddaburonligi: dars mashg'ulotlarida zarur materiallarni tanlay olishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishi, ta'lim-tarbiya jarayonini istiqbolli rejalashtirishi, o'quvchilar jamoasini boshqara olishi.

5) Tashkilotchilik malakalari: o'quvchilar jamoasini uyushtira bilishi, turli ziddiyatli vaziyatlarda ham o'quvchilar jamoasini boshqarishi, amaliy muammolarni hal etishda uddaburonligini namoyish eta olishi.

6) Kommunikativ malakalari: o'quvchilarni o'ziga jalb etishni bilishi, o'quvchilar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik muloqotlarni tashkil qilishi, o'quvchilarning jamoada o'zaro munosabatlarida bir xil muvozanatni tartibga solishi.

7) Gnostik malakalari: o'quvchilarning asab psixik holati darajasini aniqlay olishi, o'z pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi, ustoz o'qituvchilar mahoratini nazariy va amaliy jihatdan o'rganib borishi, psixologik va pedagogik adabiyotlardan to'g'ri foydalana bilishi, o'quvchilar xulq-atvorini mukammal o'rganishi.

8) Ijodiy hislatlari: o'z pedagogik mahoratini doimiy takomillashtirib borishi, o'quvchilarni tarbiyalashda o'z dasturini ishlab chiqishi va uni muvaffaqiyatli amalga oshirishi, o'quvchilar nazari bilan voqelikni tahlil qilish qobiliyati, o'quvchilarga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko'ra olishga intilishi.

Psixolog olimlarning fikricha, ushbu professiogramma yosh o'qituvchilarga o'zlarining kelgusida o'qituvchilik kasbini to'g'ri va ongli ravishda tanlab, kasbiy mahoratlarini takomillashtirib borishlariga yordam beradi. Demak, o'qituvchi professiogrammasi ham pedagogik texnikani egallashning muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, o'qituvchi-

larning o'z kasbiy texnikasini mukammal egallab, rivojlantirib borishiga va o'z kasbiy faoliyatidan qanoatlanishni his etishga olib keladi.

Bulaming barchasi o'qituvchilarning tinimsiz pedagogik mehnati tufayli yuzaga keladi. Bir maromda olib boriladigan tizimli ijodiy mashg'ulot tufayli aktyor yuksak cho'qqilarni egallaydi. O'zgaralar obrazini mujassamlashtirishda u ma'lum bir qolipdan aslo chiqib keta olmaydi. Demak har qanday ijodkorlik, hatto pedagogik ijodkorlik ham ma'lum bir belgilangan qolipda shakllanishi kerak. U o'qituvchining ichki kechinmalari, tuyg'ulari va hissiy reaksiyalari asosida qurilishi aslo mumkin emas. Chunki, tarbiyalash san'atida o'qituvchining pedagogik texnikasi, ya'ni "bir qolipda"gi mehnat madaniyati borki, u boshqa biror kasbiy faoliyatga aslo o'xshamaydi. Shuning uchun, respublikamizda tarbiyaviy texnologiyalarni muntazam bilishga intilish, o'qituvchi kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini uzluksiz oshirib borish o'qituvchining bir qolipdagimehnat madaniyatini shakllantirishga, pedagogik texnika malakalarini doimiy oshirib borishiga qaratilgan. Ta'kidlash joizki, hali biror o'qituvchi oliy ta'lim muassasasini tugatib, yoki malaka oshirish kurslarida bilim olib birdaniga pedagogik texnika sirlarini mukammal biladigan tajribali o'qituvchi bo'lib qolgani yo'q. O'qituvchida pedagogik texnika talim muassasalarida faoliyat ko'rsatish jarayonida, o'qituvchilar bilan yakkama-yakka muloqot jarayonida, pedagogik amaliyotda shakllanib boradi.

Nutq haqida tushuncha. Nutqning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni. Nutq – tildagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr bo'lib ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: 1) ichki nutq; 2) tashqi nutq.

O'qituvchi ongida hosil bo'ladigan, hali amalga oshmagan til elementlaridan tashkil topgan, kishining og'iz ochmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o'ylashi ichki nutqdir.

O'qituvchi mulohazasi va fikrining til vositasida nutq organlariga ta'siri va harakati bilan real tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq – tashqi nutq bo'lib, u ijtimoiy hodisadir.

O'qituvchining nutqiy faoliyati: so'zlash, mutolaa qilish va eshitishdan iborat. Nutq hodisasi monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim matn va kitob shaklida bo'lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o'zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili asosida nutqning quyidagi o'ziga xosliklarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Funktsiyalari: muloqot, shaxsga ta'sir ko'rsatish, ta'lim va tarbiya vositasi.

2. Shakllari: tashqi nutq (og'zaki): monolog, dialog, polilog; yozma: doklad, referat, annotatsiya va boshqalar; ichki nuqt.

3. Nutq texnikasi: pedagog ovozining kasbiy sifati: tembr, intonatsiya, diktsiya, temporitm (bir minuda 120 ta so'z).

4. Nutqiy faoliyat turlari: o'qish, yozish, gapirish.

5. Nutq uslublari: ilmiy, rasmiy, so'zlashuv, badiiy, ommabop.

6. Nutqqa qo'yiladigan talablar: talaffuzning aniqligi, ifodaviylik, emotsionallik, diktsiyaning tushunarligi, tovushlarning aniq talaffuz qilinishi, obrazlilik, nutq madaniyati, so'zdan foydalanish qoidalariga rioya qilish, temporitmga amal qilish.

7. Nutqni egallashda yo'l qo'yiladigan kamchiliklar: monotonlik, temporitmning oshib ketishi, noto'g'ri diktsiya, so'zlarni noo'rin qo'llash, til qoidalarini buzish.

O'qituvchi nutqining ta'sirchanligi nutqning asosiy sifatlaridan biri sanaladi va nutqdagi to'g'rilik va aniqlik, mantiqiylik va tozalik tinglovchiga ta'sir etish uchun yo'naltirilgan bo'ladi.

Nutqning ta'sirchanligi deganda, asosan, o'qituvchining og'zaki nutq jarayoni nazarda tutiladi va o'quvchilar tomonidan qabul qilini-

shida paydo bo'ladigan ruhiy vaziyat e'tiborga olinadi. Ya'ni notiq-o'qituvchi o'quvchilarni hisobga olishi, ularning bilim darajasidan tortib, hatto yosh xususiyatlarigacha, nutq ijro etilayotgan paytdagi kayfiyatlarigacha kuzatib turishi, o'z nutqining o'quvchilar tomonidan qanday qabul qilinayotganini nazorat qilishi lozim. Professional bilimga ega bo'lgan o'qituvchilar jo'n, sodda tilda gapirishlari maqsadga muvofiq emas, oddiy, yetarli darajada notiqlik ma'lumotiga ega bo'lmagan yosh o'qituvchilar ham ilmiy va rasmiy tilda gapirishga harakat qilishlari kerak emas. Xullas, notiq – o'qituvchidan vaziyatga qarab ish tutish talab qilinadi va ifodalamoqchi bo'lgan har qanday fikrini to'laligicha o'quvchilarga yetkazishga harakat qilish vazifa qilib qo'yiladi.

O'quvchilar tushuna oladigan tilda gapirish, ularni ishontira olish o'qituvchi oldiga qo'yiladigan asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o'qituvchida yuqorida aytilganidek, mavzuni yaxshi bilishdan tashqari, uni bayon etishning aniq belgilangan rejasi bo'lishi kerak. Nutqdagi fikrlarni birinchi va ikkinchi darajali tarzda tuzib, ularni o'zaro bog'lab, o'quvchilarni avvalo nutq rejasi bilan tanishtirib, so'zni boshlash lozim. Vaqtni hisobga olish, notiqlik fazilatlaridan biridir. Chunki so'zlash muddati oldin e'lon qilinib, shunga rioya qilinsa, agar iloji bo'lsa, sal oldinroq tugatilsa, o'quvchilar zerikishmaydi.

Nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligi haqidagi gap ma'lum ma'no-da nutq sifatlari haqida aytilgan gaplarga yakun yasashdir. Chunki yaxshi nutqning fazilatlarini ko'rsatib o'tish, nutqda uchraydigan ayrim tipik xatoliklarni tahlil qilish, pirovard natijada ta'sirchan bir nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqdagi fikrlarni o'quvchilarga mazmunli yetkazishning xilma-xil yo'llari va vositalari mavjud. Ularni yordamchi vositalar deb ham atash mumkin. Masalan, yumor yoki biror hikoyatni olaylik. Nutqdagi uzluksiz ilmiy-ommabop fikr oqimi, uning bir maromda bayon qilinishi o'quvchini ham, har qanday tinglovchini

ham zeriktirib qo'yishi mumkin. Shunday paytda, yumor, hikoyat, qiziqarli voqealar haqida gapirish o'qituvchiga juda qo'l keladi. Yumorning nutq mazmuniga mos holda keltirilishi yana ham yaxshidir. Shunday qilinsa, o'quvchi ham dam oladi, ham o'rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi.

Nutqda mavzu doirasida ba'zi fikr va mulohazalarni keltirish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday fikrlar notiq fikrining to'g'riligini, haqqoniy ekanligini isbotlash uchun foydalaniladi, faqat ulardan foydalanishni suiste'mol qilmaslik kerak. Badiiy adabiyot namunalaridan, hikmatli so'zlardan, tildagi ifoda – tasvir vositalaridan nutqda o'rni bilan foydalanish ham ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi.

Nutqning o'quvchilarga qanday ta'sir qilishida va ularda qanday taassurot qoldirishida o'qituvchining nutqiy jarayon davomida o'zini qanday tuta bili shi, imo-ishoralari, hatto kiyinishi kabi omillarning ham o'rni bor. Samimiylik, xushmuomalalik, odoblilik, o'quvchilarga hurmat bilan qarash kabi fazilatlar nutqning o'quvchilar tomonidan e'tibor bilan tinglanishiga sabab bo'ladi.

Mukammal notqlik san'atiga ega bo'lish – o'qituvchilar uchun ulkan mehnat talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning o'tkirligi, yorqinligi va originalligi tinglovchi va o'quvchilarda his-tuyg'u va qiziqish uyg'otishi, uning e'tiborini qaratishi, aytilayotgan narsaning mazmunini yaxshilab yetkazish uchun zarurdir.

Demak, nutq aniq va ravon bo'lishi, grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan bo'lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo'ysunishi, boshlanishidan oxirigacha izchil bayon qilinishi lozim. Ana shunday nutq asosida o'rganilayotgan bilim o'quvchi xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Shunday nutq madaniy nutq talablariga javob beradi. Buning uchun o'qituvchilardan tinimsiz izlanish va o'z ustida ishlash, filologik bilim va muttasil nutqiy mashq qilish talab qilinadi.

Nutq madaniyati haqida tushuncha va uning asosiy elementlari. Nutq texnikasi: nafas olish, tovush, diksiya, ritmika. Leksik madaniyat. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri o‘qituvchining nutq malakalarini, ya’ni savodli gapirish, o‘z nutqini chiroyli va tushunarli, ta’sirchan qilib bayon etish, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini so‘zda aniq ifodalash malakalarini egallashdan iborat. O‘qituvchining nutq madaniyatiga ega bo‘lishi, to‘g‘ri nafas olishni ishlab chiqishi eng katta – eng asosiy qiymatdir. Og‘zaki nutq mahoratini yuksaltirish, nafaqat hikoya va tushuntirish, balki urg‘u berilgan so‘z ham pedagogik ta’sir usullaridan yaxshiroq foydalanishga imkon yaratadi.

Pedagog o‘zining ovozi va ko‘rinishini boshqarishni bilishi, tashqi qiyofani, mimikani ushlab turishni bilishi zarur.

Men faqat “buyoqqa kel” so‘zini 15 – 20 xilda gapira olganimdan, yuz, tashqi qiyofa va ovozni 20 xil ko‘rinishda bera olganimdan so‘ngina haqiqiy mahorat egasiga aylandim, – degan A.S.Makarenko.

O‘qituvchining takomillashgan nutqqa ega bo‘lishi – o‘quv materiallarining o‘quvchilar tomonidan puxta o‘zlashtirilishini ta’minlash garovidir. O‘quvchilar o‘qituvchi nutqiga alohida e’tibor beradilar. Biror harf yoki tovush noto‘g‘ri aytilishi kulgiga sababchi bo‘ladi. Bir xil ohangdagi nutq o‘quvchilarni tez charchatadi.

Ayrim mutaxassislar tovush va uning temбри tug‘ma xususiyat, deyilar, lekin hozirgi eksperimental fiziologiya tovush sifatining o‘zgarishi mumkinligini tasdiqlaydi. Nutqning ifodali, sof bo‘lishi ustida ishlash fikrlarning ravon bo‘lishiga ta’sir qiladi. Nutq imo-ishora, mimika, harakat bilan birga sodir bo‘ladi, uzluksiz o‘zini tuta bilish ta’sirchan vositalarini tanlashga muvaffaqiyatli ravishda tuzatish kiritib borish imkonini beradi.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo‘yicha bir necha mashq komplekslari ishlab chiqilgan. Ular, asosan teatr pedagogikasi tajribasiga

asoslangan bo‘lib, so‘zlashish paytida nafas olish, tovush hosil qilish va uni ma’noli ifodalash malakalarini takomillashtiradi, bu esa o‘qituvchiga o‘z so‘zi mazmunini o‘quvchilarga yanadi to‘laqonli qilib yetkazishga imkon beradi.

Nafas olish organizmga hayot bag‘ishlovchi fiziologik funktsiyani bajaradi. Shu bilan birga u nutq energiya bazasi bo‘lib ham hisoblanadi. Nutq so‘zlayotganda nafas olish – fonatsion nafas olish deyiladi (rengotovush). Kundalik hayotdagi nutq asosan dialog shaklida bo‘ladi. Shuning uchun ham nafas olish ortiqcha qiyinchilik tug‘dirmaydi. Dars davomida o‘qituvchi juda ko‘p gapiradi, yangi mavzuni tushuntiradi, ma’ruza o‘qiydi. Nutq so‘zlashda qaysi mushaklarning ishtirok etishiga qarab nafas olish 4 turga bo‘linadi.

Yuqori nafas – yelkalarining ko‘tarilib tushishi va ko‘krak qafasining yuqori qismi ishtirokida hosil qilinadi. Bu bo‘sh yuzaki nafas bo‘lib, unda o‘pkaning faqat yuqori qismi ishtirok etadi.

Ko‘krak nafas – qovurg‘alar o‘rtasidagi mushaklar yordamida hosil bo‘ladi. Bunda ko‘proq nafasning ko‘ndalang hajmi o‘zgaradi. Diafragma ishtirokidagi nafas – ko‘krak nafasning bo‘ylama hajmini oshishi hisobiga vujudga keladi. Diafragma – qovurg‘ali nafas, diafragmaning qisqarishi qovurg‘alar oralig‘idagi nafas mushaklari ishtirokida vujudga keladi.

Tovush – chiqarilayotgan havo hiqqildoqdan o‘tishi paytida ovoz pardalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Tovush o‘zining qo‘yidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

Tovush kuchi – tovush apparati organlarining faol ishlashiga bog‘liq. Chiqarilayotgan havo oqimining tovush tarqalishiga bo‘lgan bosimi qancha katta bo‘lsa, tovush ham shuncha kuchli bo‘ladi.

Ammo, oddiy nafas olgandagi havo nutq uchun kamlik qiladi. Nutq so‘zlayotganda nafas chiqarish, nafas olishga qaraganda ancha

cho‘ziqroq davom etadi. Ovoz nafas chiqarganda yuzaga keladi. Diafragmani, qorin muskullarini va qovurg‘alararo muskullarni mustahkam qiluvchi maxsus mashqlar mavjud. Bularga yetgan joyda burun orqali chuqur nafas olish kiradi. Siz o‘pkaning kichik bo‘lakchalari nafasga to‘lib kelayotganini, qorin muskullarining taranglashayotganini va pastki qovurg‘alarning kengayayotganligini sezasiz. Xuddi shunday mashqni tik turgan holda bajarishga urinib ko‘rish kerak. Ammo, iloji boricha havo o‘pkaning pastki qismlarida bo‘lishi zarur.

Ovoz – tomoqdan (o‘pkadan) kelayotgan havoning ovoz paylari orqali o‘tishida hosil bo‘ladi va og‘iz bo‘shlig‘i yordamida kuchayadi. Ovoz maxsus mashq qilinib turilmasa, ba’zan yo‘qolib ketadi.

Ovoz apparati uch qismdan iborat:

1. Generator – ovoz generatsiyasi ovoz paylarida hosil bo‘ladi, bunda og‘iz bo‘shlig‘ining roli kam. Ovoz paylari shovqin va tonlarni farqlaydi.

2. Rezonator tizimi – bunda tomoq, halqum, burun bo‘shlig‘i, og‘iz bo‘shlig‘i qatnashadi va ular ovozning kuchini (statikasini) va dinamikasini ta’minlaydi.

3. Energetika tizimi – o‘pkadan kelayotgan kuchli nafasning miqdori va tezligini ta’minlaydi.

Pedagogning nutqi uchun avvalambor tovushning kuchi zarur. Bu o‘pkadan kelayotgan nafasning kuchiga va tezligiga bog‘liq. Tovushning yuqoriligi – bu tovushni uzoqqa yetkaza olish va yuqori-pastligini boshqara olishdir.

Tovushning harakatchanligi va o‘zgaruvchanligini tovushning mazmuniga, sharoitiga, tinglovchilarning kayfiyatiga qarab oson o‘zgartira olish mumkin. Harakatchanligi esa past, o‘rta, yuqori tiplarga bo‘linadi.

Tovush parvozi – tovushning uzoq masofaga uzatilishi va qattiq-ligini sozlab olish.

Tovush ixchamligi va harakatchanligi uni mazmunga tinglovchi moslab o'zgartira olish imkoniyatini bildiradi.

Diapazon – tovush hajmi bo'lib, uning chegarasi eng yuqori va quyi ohang bilan belgilanadi. Diapazon qisqarishi nutqning bir ohanli bo'lib qolishiga sabab bo'ladi. Bir ohangda gapirish axborotni idrok qilishni susaytiradi, uyquni keltiradi.

Tembr – tovush rangdorligi, yorqinligi hamda uning yoqimlilik va alohidaligidir.

Diksiya – aniq talaffuz qilish. Talaffuzning aniqligi o'qituvchi nutqining o'quvchilar tomonidan to'g'ri tushunilishini ta'minlaydi.

Ritm – bu ayrim so'z va bo'g'inlarning aytilishi muddati va to'xtash, nutq va ifodalarning navbat bilan o'z o'rnida ishlatilishini bildiradi. Ritm nutqning eng asosiy qismidir, chunki, nutq ohangi va to'xtamlar ham tinglovchilarga beixtiyor o'zgacha hissiy ta'sir ko'rsatadi. So'zlayotganda obrazga kirish, ovozni kerakli joyda pastlatish, ohista gapirish o'qituvchi mahoratiga bog'liq.

O'qituvchining nutq malakasini shakllantirish yo'llari. Ongli ravishda ovozni mashq qildirish uzoq, muntazam va individual davom etadi. Ko'p olimlar olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, past ovoz o'quvchilar tomonidan yaxshi idrok etiladi. Past ovoz ularga yuqori ovozga nisbatan yoqadi. Yuqori ovoz o'quvchilarni ham, o'qituvchining o'zini ham tez charchatib qo'yadi. O'qituvchi kasb kasalliklarining 40,2 foizini ovoz kasalliklari tashkil etadi. Ovoz kasalligining sabablari:

- a) yuqori ovozda gapirish;
- b) ovoz apparatlaridan to'g'ri foydalanmaslik;
- v) ovoz gigiyenasiga amal qilmaslik;
- g) ovoz apparatining tug'ma kamchiliklaridir.

Turli xil ovoz kasalliklarining oldini olish maqsadida ishdan so‘ng pedagog 2 – 3 soat davomida kam va sekin gapirishi kerak. 3 – 4 soat dars berishdan so‘ng bir soat ovoz apparatlariga dam berish kerak.

O‘qituvchilar asabiylashmasligi, ayniqsa, ovqat yeyish kun tartibiga rioya qilishlari kerak. Masalan: achchiq, issiq, sovuq, spirtli ichimliklar ichish, chekish ovoz paydo bo‘lish a‘zolarining qizarishiga, yallig‘lanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Tomoqni qurib qolishidan saqlash uchun mutaxassislar soda va yod eritmasi bilan halqumni chayqab turishni tavsiya etadilar. Quyidagi maslahatlar ham o‘qituvchilarga foydali:

1) bir xil tonda gapirish ovoz muskullarini charchatib qo‘yadi. Agar har xil, ifodali belgilar bilan gapirilsa, ovoz apparatlari sog‘lom bo‘ladi;

2) bo‘r-melning mayda changlari ovoz paylari uchun juda ham zararli, doimo doskani ho‘l latta bilan artish kerak;

3) dars bergandan so‘ng, agar havo sovuq bo‘lsa, tez yurmaslik kerak. Chunki, sovuq havo xalqumni yallig‘lantiradi.

O‘quvchilarning o‘qituvchi nutqini yaxshi idrok etishlari uchun o‘qituvchi tovush, so‘zlarni aniq va ifodali talaffuz qilishi kerak. Tovush, bo‘g‘in va so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda ovoz apparati: lablar, til, tish, jag‘lar, tanglay, kichik til, halqum, ovoz paylari qatnashadi. Nutqdagi organik kamchiliklarni jarrohlik va logopedik uslublar bilan bartaraf etish mumkin.

Noorganik kamchiliklar esa: to‘ng‘illab gapirish, soqovlanish, duduqlanish, ba’zi bir tovushlarni talaffuz eta olmaslik, burunda gapirish, tez gapirish, chala gapirish.

Bularni bartaraf etish uchun nutq organlari harakatini artikulyatsiya gimnastikasi orqali mashq qildirish tavsiya etiladi. Bu ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi:

a) nutq apparatlarini mashq qildirish,

b) har bir unli va undosh tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasini mashq qilish.

Nutqning tezligi, alohida bo'g'inlarning va so'zlarning jaranglashi, shuningdek, nutq ritmidagi pauzalarga rioya qilish nutqning ritmini tashkil etadi. K.S.Stanislavskiyning ta'kidlashicha, intonatsiya va pauza-ning o'zi, so'zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy ta'sir etar ekan.

Nutq tezligi o'qituvchining individual xususiyatlariga, nutq mazmuniga va muloqot vaziyatiga qarab o'zgaradi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari: o'qituvchi rahbarligidagi mashg'ulotlar (pedagogik texnikani o'rganish) va mustaqil ishlash (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash)dir.

Pedagog malakalarining individual-shaxsiy tusda ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni talabaning o'zida mohir o'qituvchiga xos shaxsiy fazilatlarni va kasbiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat yetakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin.

Tashkiliy-metodik jihatdan pedagogik texnika mashg'ulotlari individual, guruh bilan yoki ketma-ketlikda o'tkazilishi mumkin. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotni mustaqil o'qishda egallanishi mumkin.

Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (to'g'ri artikulyatsiya, fonatsion nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) ketma-ket ko'rsatilish mumkin.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishning boshlang'ich darajasiga qarab uni egallashning individual dasturi yetishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki mashqlarning to'liq majmuini o'z ichiga oladi.

Oliy o‘quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash o‘qituvchiga o‘zining kasb yo‘nalishining boshlanishidayoq ko‘pgina xatoliklarning oldini olishida, o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishida yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro‘ziyeva D.I., Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Mahoratning shakllanish bosqichlariga nimalar kiradi?

A) Reproduktivlik, ijodiylik, ijodiy-novatorlik;

B) Navatorlik, kasbiy bilimdonlik, fannig uslubi;

C) Bilim, ko‘nikma, malaka;

D) Intilish o‘zlashtirish, yetkazib berish.

2. O‘qituvchi kasbiy faoliyati qanday qobiliyatni talab qiladi?

A) Bilish, anglash;

B) Perseptiv, empatiya;

C) Komunikativ, didaktik;

D) Umumiy, xususiy.

3. O‘qitish jarayonida o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida necha xil emotsional muloqat turlari sodir bo‘ladi.

A) 2;

B) 3;

C) 4;

D) 5.

4. “Muomala chog‘ida siz eng avvalo kishidagi qalbni uning ichki dunyosidan izlang” bu so‘zlar kimga tegishli?

A) D.Lokk;

B) Ushinskiy;

C) Stanislavskiy;

D) Disterverg.

5. Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo‘lishni bilishi lozim” – ushbu g‘oya muallifini aniqlang?

- A) Avloniy;
- B) A.Navoiy;
- C) M.Ulug‘bek;
- D) A.S.Makarenko.**

Nazorat savollari

1. Pedagogik texnika haqida nimalarni bilasiz?
2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlariga nimalar kiraadi?
3. Mimika nima?
4. Pantomimika nima?
5. O‘qituvchining pedagogik texnikasini shakllantirish yo‘llari?
6. Nutq haqida tushuncha bering.
7. Nutqning o‘qituvchi faoliyatidagi o‘rni qanday?
8. Nutq madaniyatining asosiy elementlari qaysilar?
9. Nutq texnikasi: nafas olish, tovush, diksiya, ritmika haqida so‘zlab bering.
10. Leksik madaniyat deganda nimalarni tushunasiz?

7-mavzu: O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish

Reja:

1. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning mohiyati.
2. O‘qituvchining kun tartibi va ish o‘rni.
3. Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etish tamoyillari.
4. Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari.

Tayanch tushunchalar: *o‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish, o‘qituvchining kun tartibi, ish o‘rni, mehnatni ilmiy tashkil etish tamoyillari, mehnat sharoiti, pedagogik mehnat, pedagogik faoliyat.*

O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning mohiyati. Pedagogik mehnat – mehnat turlaridan biri bo‘lib, unda o‘qituvchi va o‘quvchilar, moddiy va ma‘naviy vositalar, mehnat shart-sharoitlari faol o‘zaro harakatda bo‘ladi. Qachonki, pedagogik faoliyat fan va amaliyotning zamonaviy yutuqlariga, mehnat jarayonini har tomonlama metodologik tahlil etish, barcha omillardan majmuaviy foydalanishga asoslansa, u holda uni ilmiy tashkil etilgan mehnat deb atash mumkin. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishga pedagogikaning alohida sohasi sifatida qaraladi.

O‘qituvchi mehnatining muvaffaqiyati va samarasi uni ilmiy jihatdan puxta tashkil etishga, mehnatni oqilona uyushtirishga ta’sir etadigan shart – sharoitlarga va mehnatni amalga oshirish yo‘llarini to‘g‘ri belgilashga bog‘liq. O‘qituvchi mehnati doimo ijodkorlik bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun mehnatni amalga oshiruvchi o‘qituvchi avvalo o‘z mehnatini rejalashtirishda, o‘zi puxta egallagan pedagogik mahoratiga va o‘z ilmiga tayanishi lozim. Hozirgi zamon axborot kommunikatsion texnologiyalarining taraqqiyoti davrida o‘qituvchi

mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish fan va texnika yutuqlarini o'qituvchi tomonidan qay darajada o'zlashtirilishiga ham bog'liq.

Shu bilan birga o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil qilish uchun fanlar integratsiyasini, pedagogika va psixologiya fanlarining eng so'nggi yutuqlarini muntazam o'zlashtirib borish shart. Ushbu bilimlar axborot kommunikatsion texnologiyalari, matbuot, ilmiy jurnallar, ilmiy adabiyotlar asosida o'zlashtiriladi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda vaqtdan unumli foydalanish, o'zining keng imkoniyatlarini hamisha hisobga olish, o'quv va tarbiya jarayonida har bir daqiqadan unumli foydalanish, vaqtni bekorga o'tkazishga yo'l qo'ymaslik muvaffaqiyat garovidir. O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishda avvalo:

- o'z ijodiy imkoniyatlariga ishonishi;
- ta'lim muassasalarida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonini to'liq tasavvur eta olishi;
- har bir tarbiyalanuvchining ruhiy holatini puxta bilishi;
- o'z mehnati mexanizmini, qonuniyatlarini, cheklangan imkoniyatlarini yaxshi anglashi;
- ta'lim-tarbiya jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan unumli foydalanishni bilishi shart.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish bir maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy-foydali mehnat bo'lib, u yuqorida ta'kidlab o'tilganlardan tashqari, aql va diqqatni, jismoniy kuchni, shijoat va g'ayratni talab etadi.

O'qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi ularni mustaqil, erkin faoliyat ko'rsatishiga, o'z fikr-mulohazalarini aniq va mukammal bildirishiga, har tamonlama shakllangan komil insonni tarbiyalashga, o'z kasbini puxta o'zlashtiradigan yyetuk mutaxassis tayyorlashga zamin yaratadi.

O'qituvchining kun tartibi va ish o'rni. Pedagogik mehnatni ilmiy asosda to'g'ri tashkil etishda o'qituvchining kun tartibi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'zi uchun eng optimal bo'lgan va yuqori samara beradigan kun tartibini tanlay olishi lozim.

Ta'kidlash joizki, o'qituvchining kun tartibi uning faoliyati va hayotini tartibga soluvchi asosdir. U yo'q joyda mehnat unumi ham past bo'ladi, asablar tez charchaydi, sog'likka putur etadi. Natijada o'qituvchi sarf qilgan kuchini qayta tiklay olmaydi, mehnat unumdorligi pasayadi, ish qobiliyati susayadi, oqibatda ta'lim-tarbiyaning sifati yo'qoladi. Demak, ilmiy asoslangan kun tartibi o'qituvchilarning o'z mehnatini to'g'ri va mukammal tashkil etish vazifasini hal etishga qo'yilgan ilk qadamdir desak mubolag'a bo'lmaydi. Pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etish shartlaridan yana biri ish o'rni tartibga solish va mehnat sharoitini o'z faoliyatiga moslashtirishdir. O'qituvchining ish joyi yashash jarayonining bir qismi bo'lib, mehnat unumdorligining yuqori bo'lishiga ta'sir etadi. O'qituvchining ish joyi, xususiyati, pedagogik mehnatning mazmuni va xususiyati bilan belgilanadi.

Mehnat sharoiti, kun tartibi kompleks tushuncha. Unda o'qituvchining mehnat qilayotgan joyi, aniq vaziyatlar e'tiborga olinib quyidagi tamoyillar asosida takomillashtirilib boriladi.

Pedagogik mehnatning samaradorligi, maqsadi va faoliyat vazifasiga ko'ra aniq bir yo'nalishni belgilash o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishning birinchi tamoyilidir.

Ikkinchi tamoyil mutaxassislikka oid bilimlarni chuqur o'zlashtirib qizg'in pedagogik faoliyat uslubini belgilash.

Uchinchi tamoyil pedagogik mehnatni ilmiy asosda tashkil etishda axborot va kompyuter texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanishni mukammal bilish tushuniladi. Bunda ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik texnologiyalar ham e'tiborga olinadi.

To'rtinchi tamoyil ta'lim-tarbiya birligini ta'minlagan holda pedagogik faoliyatni rejalashtirish. Ushbu tamoyil reja asosida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni tartibga solish, uning modelini yaratish, tayanch tizimlarni topish kabi masalalardan tashkil topgan.

Pedagogik faoliyatni aniq maqsadlar asosida rejalashtirmasdan turib shaxsni va jamoani tarbiyalash va ularni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash mumkin emas, bu esa jamiyatga ham ijtimoiy, ham iqtisodiy zarar keltiradi. Pedagogik mehnatni nazorat qilish va hisobga olish o'qituvchi faoliyatini muntazam kuzatib borish yutuq va kamchiliklarini aniqlash, muhimlarini ajratib olishni nazarda tutadi. Hisobga olishning eng maqbul yo'li statistik hisobga olishdir. Pedagogik nazoratda obyektivlik, omilkorlik, samaradorlik, muntazamlilik va oshkoralik talab qiladi.

Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etish tamoyillari. O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish qonunlariga quyidagilar kiradi:

- vaqtni maksimal ravishda tejash va undan samarali foydalanish;
- ijobiy mehnat sharoitlari va dam olishni tashkil etish hamda samarali foydalanish;
- mehnat jarayoni barcha ishtirokchilarining salomatligi va har tomonlama rivojlanishi haqida qayg'urish.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish tamoyillari sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin:

- optimallashtirish – o'quvchilarning o'quv-tarbiya ishlari uchun ijobiy shart-sharoitlarni yaratish;
- insonparvarlik tamoyili – pedagog va o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi hodisalarni bartaraf etish;
- estetizatsiyalash tamoyili – ishchanlik qobiliyatini oshiruvchi badiiy unsurlarni kiritish;
- tejamkorlik – o'quv mashg'ulotlarini oqilona tashkil etish;

➤ individuallashtirish tamoyili – o‘quvchilarga tabaqalashtirilgan tarzda yondashuv;

➤ jamoaviylik tamoyili – alohida xodim va pedagogik jamo mehnatini uyg‘unlashtirish;

➤ nazariy va amaliy ta’limni optimal uyg‘unlashtirish tamoyili – qisqa muddatda o‘quvchilarning chuqur va mustahkam bilim olishlarini ta’minlash;

➤ kadrlarni oqilona tanlash, ularning malakasini tizimli tarzda oshi-rib borish tamoyili;

➤ pedagogik fanlar rivojini hisobga olgan holda o‘quv-tarbiya jarayonini rejalashtirish va tizimli yo‘lga qo‘yish.

Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etishning asosiy yo‘nalishlari. O‘qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishi ularni mustaqil, erkin faoliyat ko‘rsatishiga, o‘z fikr-mulohazalarini aniq va mukammal bildirishiga, har tamonlama shakllangan komil insonni tarbiyalashga, o‘z kasbini puxta o‘zlashtiradigan yyetuk mutaxassis tayyorlashga zamin yaratadi.

O‘qituvchi mehnati ilmiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishida o‘quvchilar bilan olib borilayotgan faoliyatning quyidagi yo‘nalishlariga e’tibor berish lozim:

➤ o‘qituvchi va o‘quvchilarning ikki tomonlama bir-biriga ta’siri natijalari;

➤ o‘qituvchining o‘quvchilar jamoasi bilan ishlay olish qobiliyati;

➤ sinf jamoasi faollari bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatning ijobiy natijalari.

O‘qituvchi mehnatini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etishning quyidagi vositalarga e’tibor berish lozim.

O‘qituvchi mehnatining ta’lim-tarbiyaviy mohiyati ijobiy natijalar berishi uchun, o‘qituvchi sinf jamoasi bilan o‘tkazilayotgan har qanday

tadbirni belgilangan vaqtda amalga oshirishi, mehnat va dam olish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalana olishi, o'z mehnati faoliyatida sog'ligiga, ruhiy holatiga e'tibor berishi lozim.

Ayniqsa, yosh o'qituvchilar mehnatini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etishda quyidagi boshlang'ich yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

1-yo'nalish. O'qituvchi kasbiga oid faoliyat:

- a) o'z ishiga, mutaxassisligiga oid bilimlarni mukammal egallash;
- b) mamlakatimiz Qonunlari, ta'lim sohasiga taalluqli hujjatlarni puxta bilishi;
- v) pedagogika, psixologiya va o'z mutaxassisligiga oid eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lib borish;
- g) o'quvchilar jamoasi va har bir shaxs haqida ma'lumotlarni o'rganish;
- d) ilg'or va tajribali o'qituvchilar mehnat faoliyatini o'rganish va o'z ishida tadbiq etish;
- e) o'z ustida ishlash va o'z-o'zini tarbiyalash.

2-yo'nalish. O'z kasbiy mahorat elementlarini hosil qilish:

- a) pedagogik faoliyatga oid, shaxsiy pedagogik mahoratni takomillashtiruvchi ko'nikma va malakalarni egallash;
- b) o'z mehnatini va qobiliyatini me'yorida to'g'ri ishlata olishi;
- v) mutaxassislikka oid ma'lumotlardan to'g'ri foydalana olishi uchun diqqatni jamlay bilish.

3-yo'nalish. O'quvchilar guruhi bilan ishlay olish:

- a) pedagogik faoliyatning shart-sharoitlari va guruh jamoasidagi ma'naviy holatni boshqara olish;
- b) guruh jamoasidagi psixologik muhitni doimiy nazorat qilish;
- v) ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarga ijodiy yondashuv;
- g) pedagogik faoliyatga insonparvarlik va demokratik prinsiplar asosida yondashish;

- d) o'quvchilar xulqi va bilimini o'z vaqtida rag'batlantirib borish;
- e) jamoada shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilishni to'g'ri tashkil etish;
- j) o'quvchilarning kundalik rejimga to'g'ri va doimiy rioya qilishini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Maktabda o‘tiladigan birinchi darslar qanday bo‘lishi kerak?
 - A) Yozish va o‘qishni o‘rgatish, qo‘shiqlar aytirish, sayohat qildirish;**
 - B) Mavzu haqida tushuncha berish, maktab pedagogik jamoasi bilan tanishtirish, intizomni o‘rnatish;
 - C) Tanishish, intizomni o‘rnatish, maktab o‘ylab sayohat uyushtirish, suhbatlashish;
 - D) Kitoblar haqida ma’lumot berish, odob axloq haqida tushuncha berish, suhbatlashish.

2. Ko‘pgina maktablarda orqadagi partalarda xuddi xo‘rlanganlardek, ma’yus, serjahl, hamma narsaga beparvo qaraydigan, ulgurmovchi bolalar o‘tirishini o‘ylasam yuragim orqaga tortib ketadi. Bu g‘oya kimning qaysi asarida keltirilgan?
 - A) A.Avloniy “Birinchi muallim;
 - B) A.Suxomlinskiy” Tarbiya haqida”;**
 - C) K.D.Ushinskiy “Inson tarbiya predmeti haqida”;
 - D) A.S.Makarenko” Pedagogik adabiyotning foydasi xaqida”.

3. Talab nima?
 - A) Maqullash nasixat berish;
 - B) Ta’sir kursatishning boshlangich usuli;**
 - C) Mashg‘ulotning tarbiyaviy ahamiyati;
 - D) Pedagogik taktika.

4. Jamoani uyushtirish va ruhlantirish qanday qobiliyat turiga kiradi?
 - A) Bilish;
 - B) Tushuntirib bera olish;

C) Tashkilotchilik;

D) Nutq.

5. Suhbatni qo‘llab quvvatlash uchun nutq ayriboshlash muomalaning qaysi darajasini bildiradi.

A) Oshkoraviy;

B) Faktik;

C) Rollararo;

D) Axborot.

Nazorat savollari

1. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning mohiyati nimada?

2. O‘qituvchining kun tartibi qanday bo‘lishi kerak?

3. Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etish tamoyillari qaysilar?

4. Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etishning asosiy yo‘nalishlariga nimalar kiradi?

5. Intellektni mashq qildirish va mantiqiy fikrlashga o‘rgatish darsning qaysi qismida amalga oshiriladi?

6. Ta’sirli og‘zaki nutq bu qanday vosita turi?

7. Tetiklik, ijodiy dadillik, quvnoq kayfiyat o‘qituvchi faoliyatida qanday rol o‘ynaydi?

8. Pedagogik kasblarga oid shaxsiy fazilat bo‘lgan dildashlikni o‘zida shakllantirish bosqichlarini aniqlang?

9. Pedagogik faoliyatda qo‘llaniladigan ijobiy “Pedagogik talabi usullarini aniqlang”.

10. K.S.Stonislovskiy muomala harakatini necha bosqichga bo‘l-gan?

8-mavzu: O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlash

Reja:

1. O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlashning mohiyati.
2. O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zini o‘zi takomillashtirish yo‘llari.

Tayanch tushunchalar: *o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z ustida ishlash, izohlash, munozara, o‘rgatish, rag‘batlantirish, jazolash.*

O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z ustida ishlashning mohiyati.

O‘quvchida o‘z-o‘zini tarbiyalashga, ya’ni, o‘z ustida ongli, bartartib ishlashga ehtiyoj paydo bo‘lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o‘z-o‘zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari o‘quvchilarning o‘zini o‘zi idora qilishlari, turli o‘quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta’minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo‘llaniluvchi usullardir.

O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘quvchilarning o‘zini o‘zi idora qilish va o‘quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta’minlash, ularning ijtimoiy mavqeini oshirishning ta’sirchan vositasidir. O‘quvchilar o‘qish, tarbiya va dam olishda o‘z-o‘zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o‘quvchilarni o‘z-o‘zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi.

O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish o‘z shaxsi, mavjud fazilatlarini, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli.

O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish uchun o‘quvchi o‘zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy

odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi.

O‘z-o‘zini baholash mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o‘z shaxsiga baho berishga yo‘naltirilgan faoliyat usuli.

O‘quvchining qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin o‘quvchini bunga etarli tayyorlash mumkin. Shu bois o‘quvchi irodali bo‘lishi, o‘z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo‘lishi, ya’ni, tarbiyalanishni xohlashi, o‘zini o‘rtoqlari, atrofdagilarning ko‘zi bilan ko‘rish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga intilishi lozim.

O‘z-o‘zini baholash o‘quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘ziga chetdan turib xolisona baho berish, o‘zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Izohlash – tarbiyalanuvchiga hissiy-og‘zaki ta’sir etish usuli. Izohlashning hikoya va tushuntirishdan farqlanadigan muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo‘naltirilganligidir. Ushbu metodni qo‘llash sinfning o‘quvchilarining umumiy yoki jamoa a’zolarining shaxsiy xususiyatlarini bilishga asoslanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ish olib borishda izohlashning elementar usul va vositalari qo‘llaniladi: «Shunday harakat qilish kerak», «Hamma shunday qiladi». O‘smirlar bilan ishlaganda ma’naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma’nosini izohlash zarur. Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltirish uchun qo‘llaniladi:

➤ yangi ma’naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko‘nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash;

➤ tarbiyalanuvchilarning sodir etilgan muayyan hodisa (masalan, sinf o‘quvchilari ommaviy ravishda darsga kelmaganlari)ga to‘g‘ri, ongli munosabatni hosil qilish.

Maktab amaliyotida izohlash ishontirishga tayanadi. Ishontirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarsiz holda ta'sir etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishontirishdan tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi.

Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ular da ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzular («Did haqida bahs», «Mashhur bo'lish yo'llari», «Biz madaniyatli kishilarmizmi?» va hokazolar)da o'tkaziladi. Munozara turli nuqtai nazarlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi.

Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq. Munozara uchun mustaqil mulohaza va qarashni yuzaga keltiruvchi 5 – 6 ta savol tayyorlanadi. Ushbu savollar bilan munozara ishtirokchilari oldindan tanishtiriladilar. Ba'zan tarbiyachi munozara ishtirokchilarini o'zi tayinlashi ham mumkin. Chiqishlar jonli, erkin va qisq bo'lishi zarur. Matnni yozish kerak emas, agar shunday holat yuz bersa munozara zerikarli tus oladi. Pedagog munozara ishtirokchilariga fikrlarini ixcham, asosli va dalillar asosida bayon etishga yordam beradi.

Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari muayyan mashqyordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi.

O'qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni

o‘z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo‘lga qo‘yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat xarakterga aylanadi.

Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko‘p marotaba takrorlashni o‘z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o‘quvchi uchun ongli, tjobiy jaryondir. Mashq natijasini ko‘nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o‘quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma’naviy-axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

O‘rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir.

O‘rgatish bir necha izchil harakatlar yig‘indisidir. O‘qituvchi bu harakatlarni ko‘rsatib berishi, tushuntirishi, kuzatishi lozim.

Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli xili mavjud:

- faoliyatda mashq qilish;
- kun tartibi mashqlari;
- maxsus mashqlar.

Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy hamda jamoa faoliyatini tashkil etish va o‘zaro munosabatni yo‘lga qo‘yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari belgilangan kun tartibiga amal qilish, shu bilan bog‘liq istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo‘sh vaqtdan to‘g‘ri foydalanish odatiga o‘rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq ko‘nikma va malakalarini hosil qiladi, mustahkamlaydi.

Topshiriq o‘quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida qo‘llaniladigan usul. O‘quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo‘lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. o‘quvchilar o‘z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas’uliyatni his etishga

o'rganadilar, mehnat qilish o'quvchilarning harakatlarini shakllantiradi, mustahkamlaydi.

Pedagogik talab turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari. pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglash olishi zarur. Shundagina o'quvchi o'zining kamolga etayotganligini his qiladi, unda o'z kuchiga nisbatan ishonch paydo bo'ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o'z o'rniga ega. O'qituvchi ana shunday holatning yuzaga kelishi uchun rag'batlantiruvchi usullardan foydalanadi. O'quvchining yanada ijobiy sifatlarga ega bo'lishga intilishiga yordam beradi.

Maktablar tajribasida rag'batlantirishning quyidagi turlari qo'llaniladi:

- O'quvchining zimmasiga mas'uliyatli vazifa yuklash
- Estalik sovg'alarini berish (badiiy kitob va o'quv qurollari)
- Maxsus stipendiyalar
- Qo'llab-quvvatlash
- Safda birinchio'ringa qo'yish
- Maqtash(ota-onalar hamda o'quvchilar jamoasi oldida)
- Maqtov yorlig'i bilan mukofotlash
- Fotosuratni hurmat taxtasiga ilish
- Jamoa nomidan minnatdorchilk bildirish

- Musobaqalarda bayroqdor bo‘lish
- Maktab devoriy gazetasi yoki radiosi orqali nomini qayd etish

Har qanday rag‘batlantirish mavjud pedagogik talablarga muvofiq bo‘lishi, ketma-ket bo‘lmasligi zarur, shuningdek, o‘quvchini yoki uning xatti-harakatlarini haddan oshirib maqtash, boshqa o‘quvchilarga taqqoslash, ularni kamsitmaslik, talabchanlikni bo‘shashtirmaslik kabi shartlarga muvofiq qo‘llaniladi.

Jazolash tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir.

Jazo ham o‘quvchining individual xatti-harakatlari va umumjamoa-ning faoliyati uchun qo‘llaniladigan eng so‘nggi tarbiya usuli. Jazo choralari- ni qo‘llashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash kabi usullardan foydalanish mumkin emas, o‘quvchini qo‘rqitish, g‘azablantirish ham ijobiy natija bermaydi. Aksincha, o‘quvchi qo‘rqqanda yolg‘on gapirishni o‘rganadi, ikki yuzlamachi bo‘lib qoladi.

Maktablarda qo‘llash mumkin bo‘lgan jazo choralariga quyidagilar kiradi:

- Tanbeh berish
- Ogohlantirish
- Hayfsan berish
- Uyaltirish

Tanbeh berish – eng muhim jazo chorasi. O‘qituvchi o‘qituvchiga yuzma-yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo‘yish mumkin.

Ogohlantirish – sodir etilishi mumkin bo‘lgan muayyan xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida qo‘llaniladi.

Hayfsan berish – o‘quvchining ma’lum xatti-harakatlarini qat’iy choralar asosida baholash. Agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, o‘quvchi belgilangan intizomni buzaversa, uning aybi qay

darajada bo'lishi va intizomni qanday sharoitda buzganligini inobatga olib unga hayfsan e'lon qilish mumkin.

Uyaltirish – o'quvchining ma'lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan Subyektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus va sharm-hayodir. Odamda insonda izzat-nafs, odamiylik qancha kuchli bo'lsa, avvalo, o'zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg'ularni ehtiyotkorlik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizirtiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o'z o'rnida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin.

Jazo puxta o'ylab qo'llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya'ni, birgina usulni qo'llash asosida bo'lsin, o'quvchining aybiga mos, muvofiq bo'lishi, tez-tez qo'llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to'g'ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug'ilmasin va ular o'z ayblarini sezsин. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomonidan qo'llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta'sir kuchi yanada oshadi. Barcha holatlarda ham jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azob-uqibatlariga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha'nini erga urmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda yuqorida ta'riflangan tarbiyaning umumiy metodlari o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish sohalarini qamrab olmaydi.

Pedagogika fani va amaliyoti har doim rivojlanib borar ekan, unga muvofiq ravishda tarbiya jarayoni ham takomillashib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O‘quv qo‘llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.
3. Ro‘ziyeva D.I., Tolipov O‘.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2015.
5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. O‘z ruhiy kayfiyatiga beixtiyor ta’sir ko‘rsatishni egallash uchun
A) Aqliy xis-tuyg‘ularini boshidan kechiradi;
B) O‘quvchi shaxsiga ta’sir ko‘rsatishdan foydalanadi;

- C) O‘zi-o‘ziga ta’sir qilishdan foydalaniladi;
- D) Ijobiy hissiyotlar doirasini kengaytiradi.

2. Pedagogik ijodkorlikning asosiy bosqichlariga nisbatan pedagogning ijodiy kayfiyatiga muomala ta’sirini aniqlang?

- A) Ijodiy kayfiyatini safarbar qilish;
- B) Pedagogning sinf bilan muomala tizimi;
- C) Pedagog sinf bilan bo‘ladigan muomalani oldindan payqashi, muomaladan qanoat hosil qilishi;**
- D) Ijodiy kayfiyatni rag‘batlantirish.

3. Pedagogik texnikaning egallashning asosiy yo‘llarini aniqlang.

- A) Mashg‘ulotlarni tahlil qilish;
- B) Mustaqil ishlash;
- C) Kasbiy jihatdang o‘z-o‘zini tarbiyalash;**
- D) Bolalar bilan bo‘ladigan muomala.

4. O‘qituvchi faoliyatiga oid malakalardan biri tashkilotchilik malakasi-ga tegishli xususiyatni ko‘rsating?

- A) Tarbiyaviy ishlarni rejalashtira bilish faoliyatning eng maqsadga muvofiq turlarini tanlay bilish.
- B) Ota-onalar va keng jamoatchilik o‘rtasidagi ishlarni tashkil eta bilish.
- C) O‘quvchilar orasida faol bolalarni aniqlay bilish tarkibiy ishlarni rejalashtira bilish faoliyatning eng maqsadga muvofiq turlarini tanlay bilish.
- D) Ota-onalar va keng jamoatchilik o‘rtasidagi ishlarni tashkil eta bilish.**

5. Mahoratning shakllanish bosqichlariga nimalar kiradi?

- A) Reproduktivlik, ijodiylik, ijodiy-novatorlik.
- B) Navatorlik, kasbiy bilimdonlik, fannig uslubi.
- C) Bilim, ko‘nikma, malaka.**
- D) Intilish o‘zlashtirish, yetkazib berish.

Nazorat savollari

1. O‘z-o‘zini tarbiyalashning ahamiyati qanday?
2. O‘z ustida ishlashning mohiyati nimada?
3. O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘zini o‘zi takomillashtiri yo‘llariga nimalar kiradi?
4. Tanbeh berish nima?
5. Ogohlantirish nima?
6. Jazolash turlarini ayting.
7. Rag‘batlantirish haqida so‘zlab bering.
8. O‘zini-o‘zi tahlil qilish nima?
9. Izohlash deganda nimani tushunasiz?
10. Aqliy his-tuyg‘ular deganda nimani tushunasiz?

9-mavzu: Pedagogika tajribani to‘plash tizimi

Reja:

1. Ilg‘or pedagogik tajribani to‘plashning maqsadi.
2. Pedagogik ma‘lumotlarni ajrata olish va ularni to‘g‘ri tanlay olish qobiliyati. O‘rganishda materiallar to‘plash.
3. Ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish va ularni guruhlash metodlari.

Tayanch tushunchalar: *ilg‘or pedagogik tajriba, pedagogik ma‘lumotlarni ajrata olish, pedagogik ma‘lumotlarni to‘g‘ri tanlay olish, o‘rganish va ularni guruhlash metodlari.*

Ilg‘or pedagogik tajribani to‘plashning maqsadi. O‘zbekiston istiqlolining dastlabki kunlaridanoq o‘z mustaqil taraqqiyot yo‘lining jamiyat hayotining barcha jabhalaridagi amalga oshiriladigan tub o‘zgarishlarning negizi milliy, ma‘rifiy an‘analarimizning zaminini yanada mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg‘unlashtirish orqali dunyoning zamonaviy ilg‘or o‘qitish usullari bilan boyitishga asosiy urg‘u berildi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim tizimining moddiy texnika va axborot bazasini mustahkamlash, o‘quv-tarbiya jarayonini yuqori sifatli o‘quv adabiyotlari va ilg‘or pedagogik texnologiyalar bilan ta‘minlanishini taqozo etadi. Shu sababli ham pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida ularning kasb mahoratini ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida shakllantirish bugungi kunning muhim talabi sifatida qo‘yilmoqda.

Ta‘limga texnologik yondashuv pedagogik jarayonga faol ta‘sir etuvchi va uning samaradorligi, bir butunligi, muvaffaqiyatini belgilab beruvchi vositalardandir. Ta‘limga texnologik yondashuvning nazariy –

metodologik tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi pedagogika fani taraqqiyoti darajasiga bo'lgan talablar bilan chambarchas bog'liq.

Ilg'or pedagogik texnologiyalar va tajribalarni joriy etish. Hozirgi vaqtda ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish haqida turli – tuman fikr, qarash, yondashuvlar mavjud. Bu ham tasodifiy emas albatta. Zamonaviy, ilg'or pedagogik texnologiya asosida o'qitishni yo'lga qo'yish, ta'lim jarayonini o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli sohalarini yaratish uchun tinimsiz izlanish o'qituvchining muhim vazifasi bo'lib qolmoqda.

Ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, xususan uning eng muhim shakllantiruvchisi bo'lgan umumiy o'rta ta'lim tizimidagi muhim vazifalardan biri o'quvchi – yoshlarni fanning barcha yo'nalishlarida chuqur va mustahkam bilim olish, ularni kelajakda ta'limning yuqori bosqichlarida o'qishni muvaffaqiyatli davom ettirib, munosib kadrlar bo'lib yetishishlariga zamin tayyorlashdan iborat. Bu maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirishda ta'limni uzluksiz takomillashtirib borish, maktab, akademik litsey, oliy ta'lim o'rtasida o'zaro mustahkam aloqani yo'lga qo'yish, ta'lim sohasidagi yangiliklar, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, metodik hamkorlikni izchil olib borish zarur.

Mustaqil vatanimizda kadrlar masalasi, yosh avlod tarbiyasi birinchi o'rindagi muhim masalalar qatorida bo'lib qolmoqda. Zeroki, O'zbekiston ravnaqi, kelajagi shu yoshlar, ya'ni zamonaviy kadrlar qo'lida ekan, jamiki e'tibor ularning hur fikrli bo'lishi, jahon ta'lim standartlariga mos kela oladigan ta'lim olishi buyuk kelajak uchun qo'yilayotgan mustahkam poydevordir. Buning uchun esa, avvalo, ta'lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir.

Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va ularni guruhlash metodlari. Ta'lim berish davridagi amaliy pedagogik faoliyat ta'lim be-

ruvchi (O'qituvchi – pedagog) hamda ta'lim oluvchi (o'quvchi) o'rtasida ro'y beruvchi va o'zida didaktik xususiyatlarni namoyon etuvchi amaliy faoliyat mazmunini yorituvchi jarayondir. Nazariy – pedagogik g'oyalar, har qanday ta'limga tadbiiq etilayotgan ish shakl, usul, vositalar, bevosita amaliyotda ta'lim va tarbiyaviy jarayon mohiyatini o'rganish, tahlil etish, umumlashtirish asosida qaror topadi. Shuning uchun ham pedagogik va ilmiy izlanish jarayonida tajriba – sinov ishlarini tashkil etish shu jarayonning o'zagi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqiy izlanish natijalarini aniqlash maqsadida tashkil etiladigan tajriba – sinov ishlari ma'lum va aniq maqsadga yo'naltirilgan reja va dasturga asoslanishi ishlarni tizimli va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogik faoliyatni texnologik yondashuv asosida tashkil etishning samaradorligi birinchi navbatda o'qituvchining ushbu yo'nalishdagi tayyorgarlik mahoratiga bog'liq. Bu mashg'ulotlarni mavzusi, mazmuni sinf, guruhning imkoniyati, mavjud shart-sharoitlarini aniq va to'g'ri baholagan holda, o'zining pedagogik texnologiyalarni qo'llashdagi imkoniyatlarini tanqidiy baholashiga bog'liqdir. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari haqida tushuncha. Har qanday fan o'zining ilmiy-tadqiqot metodlariga ega. Bu metodlari orqali u o'z mazmunini boyitib, yangilab boradi. Hayotda va obyektiv dunyoni bilish nazariyasida nimani o'rgatish va qanday o'rgatish kerak, kimni qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro bog'liqdir. Nima qilish kerak va qanday amalga oshirish lozim – degan muammolar o'rtasida dialektik birlik mavjuddir.

Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa hamda jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan metodlari bilan o'rganadi. Shu ma'noda pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari deganimizda yosh avlodni tarbiyalash, bilim berish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lmagan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish metodlari, uslublari hamda vositalari

majmuini tushunamiz. Pedagogika o'qitish, bilim berish, tarbiyalash jarayonlarini va ularning mohiyatini quyidagicha o'rganishni nazarda tutadi:

1) ularning umumiy aloqasi, bir-birini taqozo etishi hamda o'zaro ta'sir jarayonida bolalarni o'qitish, tarbiyalash, fan, madaniyat, axloq va san'at, ta'lim-tarbiyaning qayerda amalga oshirilishidan qat'iy nazar uzviy aloqada bo'lishi;

2) ularning to'xtovsiz harakati, o'zgarishi va taraqqiy etish jarayonida vujudga keladigan o'qitish hamda tarbiyalash vazifalari, metodlarining o'zgarishi, hamma bolalarni bir xil andozada o'qitish va tarbiyalash mumkin emasligi;

3) bolalarning o'sishida ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, aqliy va xulqiy faoliyat, so'z va ish birligi mezonlariga tayanish;

4) bolalar kamolotiga ta'sir etuvchi an'ana, urf-odatlar, ular eskilik bilan yangilik, o'rtasida yuz beradigan nizolarni hisobga olish, o'zaro tanqid va hokazo. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari qanchalik mukammal, aqlga muvofiq, to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanib, pedagogika fani ham boyib boradi.

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda aniq ilmiy tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Pedagogik tadqiqot metodlari – bu ilmiy nazariyalarni qurilishi, bog'liqliklari, munosabatlari, qonuniy aloqalarini o'rnatish maqsadida ilmiy ma'lumotlarni olish yo'llaridir. Pedagogikada psixologiya, sotsiologiya, fiziologiya, matematika fanlaridan kirib kelgan metodlardan tashqari pedagogikaning o'zini metodlari ham keng qo'llaniladi. Biz pedagogikani ilmiy tadqiqot metodlari deganda, yosh avlodni ta'limi, tarbiyasi, rivojlanishi jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish hamda ular to'g'risidagi ma'lumotlarni olish yo'l va usullarni tushunamiz.

Pedagogik tadqiqotlarni tashkil etishda umumnazariy metodlar: analiz, sintez, taqqoslash, induksiya, deduksiya, mavhumlashtirish, umumlashtirish, konkretlashtirish, modellashtirish; sotsiologik metodlar: anketa, intervyu, reyting; ijtimoiy psixologik metodlar: sotsiometriya, test, trening; matematik metodlar.

Pedagogik tadqiqot metodlari **nazariy va amaliy (empirik)** turlarga bo'linadi.

Tadqiqotning nazariy metodlari ilmiy faktlarni tizimlashtirish, kengaytirish, aniqlashni taqozo qilib, hodisalarni tushuntiradi va oldindan izohlab, olingan natijalarni ishonchliligini oshirib, mavhumdan aniq bilimlarga o'tishni, turli tushuncha va farazlar orasidagi aloqadorliklarni o'rnatib, asosiy va ikkinchi darajalilarini ajratadi.

Pedagogikada shunday maxsus metodlar mavjudki, ular yordamida ta'lim-tarbiya jarayoniga oid muhim faktlar, turli pedagogik vaziyatlar mohiyatlari, mexanizmlari, xususiyatlari o'rganiladi. Obyektiv dunyoni bilish, nazariyada nimani o'rganish va o'rgatish kerak, kimni va qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir. Har qanday fan sifatida o'zining ilmiy tadqiqot usullariga ega. Bu usullari orqali o'z mazmunini boyitib, yangilab boradi.

Pedagogika fani o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud pedagogik hodisa va nazariyalarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Ushbu ilmning ilmiy tadqiqot usullari deganda yosh avlodni tarbiyalash, bilimli qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bilish yo'llari, uslublari va vositalari majmui tushuniladi. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari,

obyekti va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogika yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarilarni aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomilashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.

2. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.

3. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.

4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2015.

5. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.

6. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.

7. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.

8. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.

9. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ташметова Ш. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.

Nazorat uchun testlar

1. Pedagogik tajriba tashkil etilish sharoitiga ko‘ra qaysi guruhlarga bo‘linadi?

- A) Tabiiy tajriba, laborotoriya tajribasi, tajriba ishi;**
- B) Matematikstatistik, everistik innovatsion tajriba;
- C) Bolalarni ijodini o‘rganish, nazariy tahlil va matematik statistika;
- D) Laborat oriya tajribasi, amaliy tajribasi, sinov tajribasi.

2. O‘quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida qo‘llaniladigan metod. Keltirilgan ta’rif tarbiyaning qaysi metodiga tegishli?

- A) Toshiriq;**
- B) Tushuntirish;
- C) Hikoya;
- D) Suhbat.

3. O‘spirinlik davri xususiyatlari tahlilida qaysi sifat alohida ahamiyat kasb etadi?

- A) Tashqi qiyofa;
- B) Yoshi;
- C) Harakat;
- D) Faoliyat.**

4. Talabaning aqliy faoliyati xususiyatlari qanday belgilanadi?

A) Shaxsni hayotga va mehnatga tayyorlashning muhim jihati sifatida;

B) Intellektual faoliyatga qiziqish uygʻotish sifatida;

C) Bilimlar bilan qurollanish maqsadida;

D) Muloqot doirasining kengayishida.

5. Monologik metodni koʻrsating?

A) Suhbat;

B) Individual, guruh, frontal, kollektiv;

C) Leksiya, hikoya, namoyish qilish;

D) Munozara.

Nazorat savollari

1. Ilgʻor pedagogik tajribani toʻplashning maqsadi nima?

2. Pedagogik maʼlumotlarni ajrata olish deganda nimani tushunasiz?

3. Pedagogik maʼlumotlarni toʻgʻri tanlay olish qobiliyati nima?

4. Oʻrganishda materiallar toʻplash deganda nimani tushunasiz?

5. Ilgʻor pedagogik tajribalarni oʻrganish nima?

6. Ilgʻor pedagogik tajribalarni guruhlash metodlari qaysilar?

7. Tabiiy tajriba nima?

8. Laboratoriya tajribasi deganda nimani tushunasiz?

9. Tajriba ishi deganda nimani tushunasiz?

10. Pedagogik tadqiqot nechta turlarga boʻlinadi?

Glossary

Assimilyatsiya qonuni – bo‘yicha har bir yangi “turtki” qaytar reaksiyani vujudga keltiradi, deyiladi. Shuning uchun egallagan bilimni qaytarish yo‘li bilimni “turtib” turish kerak, deyiladi.

Bakalavriat oliy ta‘lim yo‘nalishlaridan biri bo‘yicha chuqurlashtirilgan bilim, malaka va ko‘nikmalar beradigan, o‘qish davomiyligi kamida 3 yil bo‘lgan tayanch oliy ta‘limdir.

Bilim – bu o‘quvchilar ongida muayyan tartibda mustahkamlangan, ularning shaxsiy mulkini tashkil etadigan va bundan ular zaruratga ko‘ra foydalana oladigan faktlar, ma‘lumotlar, ilmiy nazariyalar, qonunlar, tushunchalardir.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma‘lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma‘lumotlar majmui.

Bilimlar banki – bu ma‘lumotlar majmualarini bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashdagi o‘quv rejasidagi fanlar bloklari bo‘yicha tizimlarga ajratib, ular asosida shakllantirilgan bilimlar majmui.

Bilimlar bazasi – muayyan bir soha (yo‘nalish, fan, bob, bo‘lim, mavzu, tushuncha va Shu kabilar) bo‘yicha to‘plangan bilimlar va ularning kompyuter xotirasida mujassamlashtirilishi va qayta ishlangan axborotlarni saqlashga mo‘ljallangan bilimlar majmui.

Boshlang‘ich professional ta‘lim kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida kunduzgi ta‘lim shakli bo‘yicha umumta‘lim fanlarining va mutaxassislik fanlarining 2 yillik integratsiyalashgan dastur asosida bepul amalga oshiriladi.

Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi – boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarini tarbiyalash, ta‘lim berish, ularning o‘ziga xos psixologik,

fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Didaktik tamoyillar – bu ta'lim jarayoni qonuniyatlari, mazmuni va metodlarini belgilab beruvchi o'qitish tamoyillaridir. Shuning uchun ham o'qituvchining pedagogik mahorati va ta'lim oluvchining o'rganuvchanlik faoliyatini bir qolipga solib, belgilangan maqsadga erishishni ta'minlaydigan qoidalar majmuasi ta'lim jarayonida qo'llaniladigan didaktik tamoyillar mohiyatini tashkil etadi.

Estetika – shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga intilishi, shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Etika – shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

Falsafa – shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlari kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

Fiziologiya – o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarining inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni beradi.

Gigiyena – o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishda nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam beradi.

Ijtimoiy pedagogika – shaxsni ijtimoiylashtirish jarayoniga salbiy ta'sir etuvchi omillarni, ularni bartaraf etish yo'llarini, ijtimoiy yordamga muhtoj shaxslar toifalariga ko'rsatiladigan ijtimoiy-pedagogik yordam mohiyatini, turlari, shakl, metod va vositalarini o'rganadi.

Ilmiy bilimlar, obyektiv olamni ancha to'g'ri (batafsil) ifodalaydi. Ular doimiy emas, ular o'zgarib, rivojlanib, takomillashib boradi va natijada doimiy iste'moldagi bilimga aylanadi, ya'ni ular tadrijiy (evolyutsion) tarzda rivojlanib turadi. Bilimlar asosida tinglovchilarning kuzatuvchanlik, sinchkovlik, tafakkur, xotira singari bilish qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e'tiqod hosil bo'ladi, ilmiy dunyoqarashni shakllantiruvchi g'oyalar tizimi tarkib topadi.

Intensivlik qonuni – bu qonun bo'yicha, mashqlar javobi qanchalik intensiv ravishda bo'lsa, shunchalik tez o'zlashtiriladi;

Iqtisod – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy-texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

Kasbiy pedagogika – ta'lim oluvchilarga muayyan kasb yoki hunar yo'nalishida maxsus bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish, kasbiy faoliyatni malakali tashkil etish, kasbiy mahoratni takomillashtirish masalalarini o'rganadi.

Ko'nikma – bu o'zlashtirib olingan bilimlar asosida amalga oshiriladigan va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq harakatlarga tayyorlikda ifodalangan ongli faoliyat.

Konfliktologiya – ta'lim jarayonida yuzaga keladigan pedagogik muammolar, ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi o'rtasida yuzaga kelgan ziddiyatlar mohiyati, ularni samarali bartaraf etish yo'llarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika – rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. Korreksion pedagogika tarkibiga turli sohalar kiradi.

Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi – nutqi, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlar bo'lgan bolalar (ko'r, soqov

va kar bolalar)ni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Madaniyatshunoslik – o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor hislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

Magistratura tegishli bakalavriat negizidagi aniq mutaxassislik bo'yicha o'qish davomiyligi kamida 1 yil bo'lgan oliy ta'limdir.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir.

Malaka – avtomatlashgan, o'rganib qoling, muayyan usul bilan bexato bajariladigan harakatdir.

Mashq qonuni – qonun bo'yicha, egallangan bilimni ko'nikma, so'ng malakaga aylantirishda, mashqni iloji boricha tez amalga oshirishni taqozo etadi.

Natijaviy qonunda – reaksiya ijobiy bo'lsa, bilim mustahkamlanadi, agar salbiy bo'lsa, xotira uni o'chirib tashlaydi, deyiladi.

Nazariy bilim – empirik holatlarni tushuntirish, ya'ni narsa va hodisalar mohiyatini bilish imkonini beradigan qonuniyatlarni ochishni nazarda tutadi.

O‘qish – bilim, ko‘nikma va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni bo‘lib, o‘quvchining intellektual, irodaviy va jismoniy kuch-g‘ayratini talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag‘batlantiradi.

O‘qitish jarayoni – bu ta‘lim jarayonida ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchi faoliyatining qanday bo‘lishi, o‘qitish jarayonining qanday tashkil etishi va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda ta‘lim oluvchilar qanday ish harakatlarini bajarish kerakligini belgilab beruvchi jarayondir.

O‘qitish tushunchasi – insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko‘rsatish uchun zarur bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisini o‘zlashtirishga qaratilgan ongli faoliyat ifodasidir.

O‘qitish – ijtimoiy xulq-atvorni odatiy shaklga aylantirish maqsadida ta‘lim oluvchilar bilan rejali va tizimli tarzda tashkil etiladigan turli harakatlar, tashkiliy va amaliy ishlarga undovchi faoliyatdir. O‘qitish ta‘lim oluvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha bosqichlarida samarali vosita sanaladi.

O‘rta maxsus professional ta‘lim texnikumlarda davlat buyurtmasi yoki to‘lov-shartnoma asosida davomiyligi kamida 2 yil bo‘lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta‘lim shakllari bo‘yicha amalga oshiriladi.

O‘rta professional ta‘lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to‘lov-shartnoma asosida davomiyligi 2 yilgacha bo‘lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta‘lim shakllari bo‘yicha umumiy o‘rta, o‘rta maxsus ta‘lim hamda boshlang‘ich professional ta‘lim negizida amalga oshiriladi.

Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya – aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

Oliy ta‘lim bakalavriat ta‘limiy yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo‘yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashini ta‘min-

laydi. Oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlash oliy ta'lim tashkilotlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar, oliy maktablar) amalga oshiriladi.

Oliy ta'limdan keyingi ta'limni oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlarda olish mumkin. Oliy ta'limdan keyingi ta'lim doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida mutaxassislikni chuqur o'rganishni va ilmiy izlanishlar olib borishni nazarda tutadigan tayanch doktorantura, doktorantura va mustaqil izlanuvchanlik asosida ilmiy darajaga ega ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi.

Pedagogik mahurat – bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahuratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik texnologiya – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogika nazariyasi – ta'lim yoshidagi bolalar, o'smirlar va o'spirinlarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalarini o'rganadi.

Pedagogika tarixi – ta'lim-tarbiyaga oid pedagogik fikrlarning rivojlanish, taraqqiy etish tarixini, shaxsni o'qitish va uni tarbiyalashning tarixiy shakllarini, shuningdek, asrlar davomida pedagogik jarayonda qo'llanilib kelingan metod va vositalarni o'rganadi.

Professional ta'lim boshlang'ich professional ta'lim, o'rta professional ta'lim va o'rta maxsus professional ta'lim darajalariga ajratiladi.

Psixologiya – shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

Qiyosiy pedagogika – turli xalqlarning shaxsni tarbiyalashga oid pedagogik qarashlari, ta'lim-tarbiya tizimi, pedagogik ta'limotlarning mohiyati, shuningdek, jahon ta'limiga xos bo'lgan samarali shakl, me-

tod, vosita va innovatsion yondashuvlarni qiyosiy-genetik jihatdan o'rganadi.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Sotsiologiya – ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Surdopedagogika va surdopsixologiya – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim berish – ta'lim oluvchining intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan pedagogik faoliyati bo'lib, insonning aqliy faoliyatini rivojlantirish jarayonidir. Ta'lim berish ta'lim oluvchilarning o'qish-o'qitish jarayonining mazmun-mohiyatini ongli ravishda anglab etishlari orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim dasturi – o'quv fanlarining bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklariga qo'yiladigan malaka talablariga muvofiq kadrlarning zaruriy va etarli darajadagi tayyorgarligini ta'minlovchi bloklarga jamlangan ro'yxati.

Ta'lim maqsadi – har bir pedagogik texnologiyani yaratishga asos bo'lib hisoblanadi. Maqsadning zamonaviy ta'lim va tarbiya muammo-

larini yuqori samaradorlik bilan hal qilishga qaratilgan bo'lishi zarur asos hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni – insonni o'qitish jarayonida egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi va xarakteri.

Ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish tamoyili – ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish, birinchidan, ma'lum bir yo'nalish bo'yicha mutaxassis tayyorlanayot-ganda uni bir necha tur modifikatsiyani (xillarini) tayyorlash imkonini beruvchi unifikatsiyalashgan o'quv rejalarini tizimni ko'zda tutsa, ikkinchidan, umumtexnik va umum pedagogik hamda maxsus predmet-lar mazmunini tabaqalashtirish, ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishi an'analarini hisobga oladi;

Ta'lim menejmenti – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish, istiqbolni belgilash masalalarini o'rganadi.

Ta'lim metodi – bu ta'lim jarayonida o'qituvchi va tinglovchilarning aniq maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatidir.

Ta'lim monitoringi – pedagogik tizim faoliyati haqida axborotlar yig'ishni tashkil etish, saqlash, qayta ishlash va ularni sinflarga ajratish tizimidan iborat bo'lib, kuzatilayotgan obyekt holatini va kelgusida uning rivojlanishi dinamikasini oldindan bashorat qilish jarayoni.

Ta'lim sifati – bu ta'lim jarayonining turli qatnashchilarini o'quv muassasasi tomonidan ko'rsatilgan ta'lim xizmatlaridan qoniqish darajasi, yoki ta'limda qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishganlik darajasi.

Ta'lim standarti – bu standart tekshirish usullariga muvofiq keladigan va o'qitish sifatining standart ko'rsatkichlari bilan ifodalangan mazkur ta'lim turida ta'lim oluvchini o'qitish va tarbiyalashda qo'yiladigan talablar ko'rsatkichlarining mazmuni.

Ta'lim – ta'lim oluvchiga maxsus tayyorlangan mutaxassislar yordamida bilim berish va ulardagi ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish jarayoni bo'lib, kishining shaxs sifatida hayotga va mehnatga ongli ravishda tayyorlash vositasi.

Ta'lim tamoyillari – bu o'qituvchining faoliyatini va ta'lim oluvchining bilish faoliyati xususiyatini belgilovchi asosdir. Ta'lim tamoyillari ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyatining muhim ichki tomonlarini aks ettiradi hamda turli shaklda, turli mazmunda va har xil yo'sinda tashkil etiladigan ta'limning samaradorligini belgilaydi. Shuning uchun ta'lim tamoyillari ta'lim berishning ma'lum obyektiv qonuniyatlarini o'zida aks ettiradi.

Ta'lim tashkilotlariga o'qishga qabul qilish barcha talabgorlar uchun ta'lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta'minlanishi prinsipi asosida amalga oshiriladi, shaxslarning ayrim toifalari bundan mustasno, ularga qonun hujjatlariga muvofiq imtiyozlar berilishi mumkin.

Ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyili – bu kishilarga bilim va tarbiya berish jarayonidan iborat bo'lib, unda egallangan bilim va ko'nikmalarni hayotga qo'llay olishga o'rgatiladi hayotda ta'lim oluvchilarning ham intellektual, ham ma'naviy jihatdan uyg'unlikda rivojlanishi ta'minlanadi.

Ta'lim vositalari – o'quv jarayonining tashkil etilishi va o'tib borishini ta'minlaydigan xilma-xil o'quv jihozlari, o'quv qo'llanmalari va boshqalar.

Ta'limda o'quv faoliyatini yaxlit shakllantirish tamoyili – ta'lim oluvchilarning diqqatini boshqarish, ularga bajariladigan ishlarni tushuntirish, zaruriy ehtiyoj-motivatsion holatlarni faollashtirish, faoliyatga yordam berish, tuzatish kiritish jarayoni va ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatining natijasini baholash jarayoni.

Ta'limni ilmiy asosda tashkil etish tamoyili – ta'lim oluvchilardagi o'qitish ishlarini faollashtiradigan, ongini o'stiradigan, ularni mustaqil bilim olishga yo'naltiradigan usullarga o'rgatadi hamda pedagogik, texnik atamalardan to'g'ri foydalanishga odatlantiradi;

Ta'limning ko'rgazmalilik tamoyili – bu o'rganilayotgan hodisa va voqealarni jonli idrok etish asosida o'zlashtirishni ko'zda tutadi. Bu tamoyil o'quv materialini aniq obrazlar orqali bevosita idrok qilishni ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali vositalardan to'g'ri foydalanish tinglovchilarning pedagogika, psixologiya, tarbiyaviy ishlar metodikasi, o'qitish uslubiyati va texnikaga oid fanlarni puxta o'zlashtirib olishga, ularda malaka hosil bo'lishiga yordam beradi. Agar, ko'rgazmali qurol biror fikrni bildirish uchun yordamchi vosita bo'lsa, nutq asosiy qurol hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya tizimi va uzviylik tamoyili – bu ta'lim-tarbiyada qat'iy mantiqiy izchillikka rioya qilish kerak bo'lgan jarayondan iborat bo'lib, bunda o'rganilgan bilimlar va shakllangan tasavvurlar oldingi o'rganilganlardan kelib chiqadi, ularni mustahkamlaydi, chuqurlashtiradi va keyingi ta'lim-tarbiyaviy jarayonga zamin hozirlanadi. Mazkur tamoyil o'qish jarayonida didaktikaning umumiylikdan xususiylikka (deduksiya) va aksincha xususiylikdan umumiylikka (induktsiya) qoidasini va o'quv fanlarining bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lishini ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiyada onglilik va faollik tamoyili – ta'lim oluvchilar olayotgan bilimni hayotda qo'llay bilishlari uchun ta'lim berish jarayonini faol fikrlashga aylantirish kerak. Bunda o'qitishni shunday tashkil etish kerakki, ta'lim oluvchilar bilimlarini mashg'ulotlarda ongli va faol qatnashib egallab olishsin.

Ta'lim-tarbiyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili – bu ta'lim mazmunining amalda o'z ifodasini topish jarayoni bilan uzviy

bog‘liq bo‘lib, unda tarbiyani hayot bilan uzviylikda olib borishlik jarayoni qaraladi. Ushbu tamoyil didaktikaning asosiy qoidalaridan biri bo‘lib, ruhiy hodisalar bilan yaxlit ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etadi;

Ta‘lim-tarbiyaning muntazamiylik va davomiylik tamoyili – bu ta‘lim-tarbiyadagi zarur fiziologik-psixologik qonuniyat hisoblanib, u bilimni mantiqiy bog‘liqlikda o‘rganishni ta‘minlab beradi.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarix – pedagogika fani taraqqiyoti, ta‘lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, xalq pedagogikasi g‘oyalarini kelgusi avlodga uzatish uchun yo‘naltiriladi.

Tibbiy fanlar – shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to‘g‘ri rivojlanishini ta‘minlash, uning organizmida namoyon bo‘layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o‘qitish hamda tarbiyalash muammolarini o‘rganishda ko‘maklashadi.

Tiflopedagogika va tiflopsixologiya – ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘lim umumta‘lim o‘quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga qaratilgan.

Xususiy didaktika – muayyan o‘quv fanlarini o‘qitish qonuniyatlari, usullari, vositalari, shakllari va yo‘llarini o‘rgatuvchi metodika fanlari ham pedagogika fanlari turkumining asosiy sohalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar / Sh.M.Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.

2. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016 yil 7 dekabr / Sh.M.Mirziyoyev. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. – 48 b.

3. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri saylovchilari vakillari bilan o'tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so'zlagan nutqlari o'rin olgan. / Sh.M.Mirziyoyev. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.

4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma – T.: SANO-STANDART, 2017.

5. Xodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: IQTISODIYOT DUNYOSI, 2018.

6. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2019.

7. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2015.
8. Юзликаева Э., Мадярова С., Янбарисова Э., Морхова И. Теория и практика общей педагогики. Учебник. – Т.: ТГПУ, 2014.
9. Қалдбекова А.С. Жалпы педагогика. 1. Педагогика теориясы – Т.: Фан ва технология, 2019. – 245 б.
10. Қалдыбекова А.С. Жалпы педагогика. ИИ Педагогика тарихы. Педагогикалық шеберлік. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 332 б.
11. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: ТДПУ, 2013.
12. Юзликаева Э., Ахмедова М., Қурбонова Г., Ш.Ташметова. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: ТДПУ, 2012.
13. A.Xoliqov. “Pedagogik mahorat”. – T.: Iqtisod-moliya. 2010.
14. J.Tulenov, Z.G'ofurov. “Falsafa”. – T.: O'qituvchi, 1997.
15. A.Minovarov. “Pedagogika”. – T.: O'qituvchi, 1996.
16. R.Mavlonova va boshqalar. “Pedagogika”. – T.: O'qituvchi, 2008.
17. R.Mavlonova, N.Raxmankulova, N.Vohidova. “Pedagogika nazariyasi va tarixi.” O'quv qo'llanma. – T.: Fan va texnologiyalar. 2010.
18. J.Yo'ldoshev, F.Yo'ldosheva, G.Yoldosheva. “Interfaol ta'lim sifat kafolati”. – T., 2009.
19. J.Xasanboyev, H.Sariboyev, G.Niyozov, O.Hasanboyeva, M.Usmonboyeva. “Pedagogika”. O'quv qo'llanma. – T.: Fan, 2006.
20. M.Inomova. “Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi”. – T., 1999 y.

21. R.Mavlonova, N.Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova. “Pedagogika” – Toshkent, 2013.
22. A.To‘xtayev. “Ekologiya”. – T.: O‘qituvchi, 1998.
23. M.X.To‘xtaxo‘djayeva va boshqalar “Pedagogika nazariyasi va tarixi” – T., 2006.
24. S.Jo‘raqulov. “Pedagogik mahorat”. – Toshkent, 2008.
25. A.Kosimov, F.Xoliqova. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent, 2004.
26. M.Axmedjonov, B.Xo‘jayev, Z.Hasanova. “Pedagogik mahorat”. – Buxoro, 2008.
27. O.Suvonov, S.Astanova. “Pedagogik mahorat”. – Guliston, 2010.
28. Haydarova G., Pardayeva K. “O‘zbek xalq pedagogikasi”. – Jizzax, 2007 y.
29. Jumaniyozova R. “Xalq ijodi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 1989-yil.
30. Mutalipova M.J. “Xalq pedagogikasi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 1988 yil.
31. A.K.Munawarov. “Oila pedagogikasi”. – Toshkent, 1994-yil.
32. N.Abdulohatov, O.Abubakirova “Allomalar to‘g‘risidagi aso-tirlar” – Farg‘ona, 2012 y.
33. H.T.Omonov va boshqalar “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. O‘quv qo‘llanma – Toshkent, 2007.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.ziyonet.uz
4. www.lex.uz
5. www.bilim.uz
6. www.gov.uz

MUNDARIJA

Soʻz boshi	4
----------------------	---

III modul. “Pedagogik mahorat”

1-mavzu.	Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida oʻqituvchi mahorati masalalari. Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari	6
2-mavzu.	Oʻqituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat	29
3-mavzu.	Kommunikativ malakalar va taʼsir koʻrsatish	45
4-mavzu.	Oʻqituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi	67
5-mavzu.	Pedagogik takt va pedagogik etika	94
6-mavzu.	Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnikani shakllantirish metodikasi. Nutq texnikasi va madaniyati	114
7-mavzu.	Oʻqituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish	133
8-mavzu.	Oʻz-oʻzini tarbiyalash va oʻz ustida ishlash	142
9-mavzu.	Pedagogika tajribani toʻplash tizimi	152
	Glossary	160
	Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati	171

Ilmiy nashr

FAZILAT TOXIROVNA KALANDAROVA

UMUMIY PEDAGOGIKA

O'quv qo'llanma

Muharrir: Alisher JO'RAYEV
Texnik muharrir: Nikita TIXONOV
Musahhih: Madina MAMAJONOVA

Terishga berildi: 18.01.2025-y.
Bosishga ruxsat etildi: 10.02.2025-y.
Bichimi 60x90 ¹/₁₆. Hajmi 11 bosma taboq.
Times New Roman garniturasida. Ofset usulida bosildi.
Adadi 100 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

«SUNRISE-PRO» MAS'ULIYATI CHEKLANGAN JAMIYATI

4882

“Namangan Poligraf Press” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Namangan shahri, A.Navoiy ko'chasi, 36-uy.